

***Etnografické múzeum SNM
Ústav etnológie SAV
Slovenská národopisná spoločnosť pri SAV***

***Etnologické
rozpravy***

1/2001

Bratislava

Upozornenie: čísla strán v obsahu sú účelové pre digitálnu formu. Pre bibliografické údaje sú čísla strán uvedené v súbore Obsahy!

Obsah

Úvod	6
štúdie	
Zdeněk Pinc Město versus pospolitost?	7
Ivica Bumová Formy kultúrneho a spolkového života obyvateľov mesta na príklade občianskych spolkov v rokoch 1918-1939	13
Silvia Letavajová Predstavy a skutočnosť o utečencoch na Slovensku	31
Ľubica Faltánová K niektorým otázkam poľnohospodárskeho robotníctva	48
Mária Čičelová Rodina v garbiarskom prostredí (Brezová pod Bradlom v prvej polovici 20. storočia)	55
Martin Kanovský Sociálna antropológia – osobné dojmy	70
téma	
Vizuálna antropológia – jej východiská a perspektívy na Slovensku	78
Ester Plicková Národopis a fotografia. Reflexia prevažne fragmentárna	79
Ľubica Faltánová Vidiek vo fotografii umeleckých fotografov	84
Vizuálna antropológia v praxi (Rozhovor s René Lužicom)	87
Katarína Zajicová-Nádaská Vizuálna antropológia na Katedre etnológie FiF UK v Bratislave	91

Mária Felberová Odborná príprava a jej ďalšie komponenty pri filmovom spracovaní národopisných javov	93
--	----

diskusia

Diskusia o knihe – Atlas ľudovej kultúry Slovákov v Rumunsku a Atlas ľudovej kultúry Slovákov v Maďarsku	95
Dagmar Mária Anoca Úspešná spolupráca (Atlas ľudovej kultúry Slovákov v Rumunsku)	95
Pavel Rozkoš Non multum, set multa! (Atlas ľudovej kultúry Slovákov v Rumunsku)	98
Zuzana Beňušková Skúsenosti s atlasmi ľudovej kultúry Slovákov v zahraničí	100
Mojmír Benža Odpoveď na vyslovené otázky, pripomienky a výhrady k Atlasu ľudovej kultúry Slovákov v Rumunsku	102

správy

József Liszka Etnologický výskum Maďarov na Slovensku (Výsledky a perspektívy na prelome tisícročia)	105
Ľudmila Vágenknechtová Štúdium etnológie v Regensburgu	108
Ján Michálek Katedra etnológie v historickej retrospektíve	112
Jana Hluchá Študentská vedecká odborná konferencia	116
Norbert Švec ŠVOUČ – Nitra	117

CONTENTS

Introduction.....	5
-------------------	---

Studies

Zdeněk Pinc Town versus Community?.....	7
Ivica Bumová The Forms of the Cultural and Association Life of Urban Population Illustrated by Civic Associations in the years 1918-1939	13
Silvia Letavajová Ideas and Reality on Refugees in Slovakia.....	31
Ľubica Falt'anová On Some Issues of Agricultural Workers	48
Mária Čičelová The Family in Tanner's Environment (Brezova pod Bradlom in the first half of 20 th century).....	55
Martin Kanovský Social Anthropology - Personal Impressions.....	70

Theme

Visual Anthropology - its Starting points and Perspectives in Slovakia.....	78
Ester Plicková Ethnology and Photograph. Predominantly Fragmentary Reflection.....	79
Ľubica Falt'anová Countryside in the Photograph of Art Photographers.....	84
Visual Anthropology in Practice (Interview with René Lužica).....	87
Katarína Zajicová-Nádaská Visual Anthropology at the Department of Ethnology of the Philosophical Faculty of Comenius University in Bratislava.....	91
Maria Felberová Professional Preparation and its Further Components in the Film Processing of Ethnological Phenomena.....	93

Discussion

Discussion about a Book - Atlas of the Folk Culture of Slovaks in Romania Atlas of the Folk Culture of Slovaks in Hungaria	95
Dagmar Maria Anoca	

Successful Cooperation (Atlas of the Folk Culture of Slovaks in Romania).....	95
Pavel Rozkoš Non Multum, Set Multa! (Atlas of the Folk Culture of Slovaks in Romania).....	98
Zuzana Beňušková Experience with Atlases of the Folk Culture Abroad.....	100
Mojmír Benža Response to the Raised Questions, Comments, and Objections on the Atlas of the Folk Culture of Slovaks in Romania.....	102
Reports	
József Liszka Ethnological Research of Ethnic Hungarians in Slovakia (Results and Perspectives at the Turn of Centuries).....	105
Ludmila Vagenknechtová The Study of Ethnology in Regensburg.....	108
Ján Michálek The Department of Ethnology in Historical Retrospection.....	112
Jana Hluchá Student Scientific Professional Conference.....	116
Norbert Švec Student Scientific and Professional Activities – Nitra.....	117

Úvod

Prvé Etnologické rozpravy v treťom tisícročí vychádzajú v novom obale a prinášajú niekoľko zaujímavých štúdií, výsledky ankety o slovenskej vizuálnej etnológii, recenzie, už tradičnú diskusiu o knihe, nechýba ani kriticky ladený príspevok do diskusie o našej vednej disciplíne. Na prvý pohľad štandardné číslo s pestrým obsahom. Ale...

Milénium vítala (mierne rozšírená) redakčná rada ER s novými plánmi. Cieľom bola nielen zmena formy (obalu), ale najmä úsilie aktivizovať aj čitateľskú obec. Stále nechýba ambícia stať sa odborným časopisom, ktorý oslovuje čím širšie spektrum etnologickej verejnosti. Napriek doterajším nie najlepším skúsenostiam s takouto formou, sme pripravili anketu o skúsenostiach, problémoch a perspektívach našej vednej disciplíny. Otázky boli publikované v minulom čísle ER, mnohých odborníkov sme oslovili osobne. Chceli sme vytvoriť priestor pre zverejnenie subjektívnych názorov o odbore všeobecne, informácie o fungovaní niektorých inštitúcií, skúsenosti s netradičnými témami, metódami a technikami, spomienky organizátorov na podujatia, ktoré realizovali, hodnotenia niektorých akcií a pod.

Výsledky nevybočili z očakávaného normálu (napokon, podobné skúsenosti nemá len naša redakcia). Naďalej neplatí, že kto sa veľa pýta, veľa sa dozvie: Odpovedí prišlo len zopár. Toto konštatovanie nemení ani príspevok M. Kanovského, ktorý má predpoklady vyvolať diskusiu. Skôr sme zvedaví, kde hľadať príčiny trvalo malého záujmu "o veci verejné". Núka sa viac alternatív (možno zárodok novej ankety):

1. Chyba je v redakcii, ktorá zvolila nevhodné okruhy problémov a zle formulovala otázky (nepriamym dôkazom je záujem o vizuálnu antropológiu);
2. Na vine sú čitatelia (sú apatickí, prepracovaní, bez záujmu atď.);
3. V etnológii je všetko v poriadku, nemáme o čom diskutovať, nič netreba meniť;
4. Škoda slov. Naša vedná disciplína aj tak nemá budúcnosť;
5. Všetko je zbytočné, nedá sa nič robiť;
6. Iné dôvody...
- 7.

Podobne ako v minulosti, dostáva čitateľ štandardné číslo s pestrým obsahom. Škoda...

Redakcia

Město versus pospolitost?*

Zdeněk Pinc

Klíčové slová: spoločenstvo, mesto

Když srovnáváme lidské sociální chování s chováním jiných velkých živočišných druhů, vystupuje do popředí obraz genetického determinismu konstatovaný soudobou sociobiologií,¹ který ukazuje, že všeobecné lidské rysy sdílí většina velkých lidoopů a opic z Afriky a Asie, jež jsou z důvodů anatomických a biochemických našimi nejbližšími žijícími příbuznými. E. O. Wilson² uvádí minimálně čtyři takové rysy: 1) samci jsou větší než samice, přičemž rozdíl ve velikosti přibližně odpovídá průměrnému počtu samic, které se páří s úspěšnými samci; 2) mláďata formuje dlouhé období sociálního tréninku; 3) sociální hra je silně rozvinuta a formuje nácvik sociálních rolí, agresi, sexuální praktiky a průzkum okolí, 4) lidské intimní sociální skupiny zahrnují řádově od deseti do sta dospělých jedinců, tedy nikdy pouze dva, rodičovský pár, jako je tomu u většiny ptáků nebo jihoamerických opiček z čeledi kosmanovitých ani tisíců či statisíců jedinců jako je tomu u mnohých ryb nebo u sociálně žijících druhů hmyzu.

Pro účely tohoto výkladu se omezíme na čtvrtý rys biologicky determinované báze našeho chování – intimní skupiny čítající desítky individuí – a připomeneme si Wilsonovu charakteristiku: “Je nepředstavitelné, že by lidské bytosti mohly být socializovány do radikálně odlišných repertoárů chování jiných skupin, jaké mají ryby, ptáci, antilopy či hlodavci. Lidské bytosti by mohly jen s rozpaky napodobovat takové uspořádání, ale byla by to fikce hraná na jevišti, ubírala by se opačným směrem, který by byl v rozporu s hlubokými emocionálními reakcemi, neměla by naději, že přetrvá déle než jednu generaci. Přijmout s vážným úmyslem, dokonce i jen v hlavních rysech, sociální systém druhů nepatřících mezi primáty by bylo doslova šílenství. Osobnosti by se rychle rozpadly, vztahy rozložily a reprodukce ustala.”³

Ačkoli o nejstarších lidských pospolitostech mnoho nevíme, zdá se nesporné, že žily v těsných společenstvech, Sokol⁴ uvádí příklad typického tábořiště afrických Kungů, kde je na ploše asi sto metrů čtverečních rozmístěno deset až patnáct přístěnků a žije zde pospolitost dvaceti až padesáti lidských bytostí. Pro život lidských společenství je také od pradávna typický sezónní charakter: část roku žije pohromadě intimní rodinná skupina čítající desítky členů, na část roku se uchylují tyto rodinné skupiny do společných tábořišť,

---

* Původním podkladem textu je improvizovaná úvodní přednáška pro konferenci Antropologie města – Praha, listopad 1999. Zájem organizátorů o publikování přednášky postavil autora před obtížný problém: předmětnou přednášku proslovil v zastoupení za Jana Sokola a v intencích pojetí antropologie města, které Sokol představil ve své krátce nato publikované knize “Člověk jako osoba”. Celý tento článek je tedy závislý na Sokolových myšlenkách více než je obvyklé, zároveň se však v několika momentech se Sokolovým výkladem rozchází. Doufám, že se v předloženém textu obě polohy podařilo dostatečně specifikovat.

¹ Uvedme jako příklad knihu zakladatele sociobiologie E. O. Wilsona “Lidská přirozenost” – původní harvardské vydání z roku 1978, český překlad: Praha 1993, zejména s. 28n.

² tamt., s. 29.

³ tamt.

⁴ Srv. J. Sokol, “Člověk jako osoba”, Praha, 2000, s. 25n.

kdy spolu přechodně žijí pohromadě stovky či tisíce jedinců, pořádají se slavnosti a uzavírají se manželské svazky, které posilují meziskupinové vazby a spojenectví.

Zkusme nyní na tyto dva podružné, v různých vědních oblastech odhalené, poznatky aplikovat klasickou Tönniesovu typologii *Gemeinschaft* versus *Gesellschaft*.⁵ Základem pospolitosti – tak se nejčastěji a nejvhodněji překládá termín *Gemeinschaft* – je přirozená vůle (*Wesenswille*), která plyne z hloubi lidského já nedostupného pro reflexi. Snad bychom mohli aktualizovaně chápat základ této vůle jako *genetický*. Takto přirozeně vzniklá jednota, pokrevní pospolitost je charakterizována vztahy mezi matkou a dětmi, mezi mužem a ženou a sourozenci a příbuznými. Tönnies rozlišuje tři typy pospolitosti tohoto typu: příbuzenství, sousedství a přátelství. V pospolitosti vystupují lidé jako osobnosti, role jsou zde pevné, nelze je vyměňovat, nástrojem kontroly jsou zde zvyky a tradice, zejména náboženství. Ekonomicky je základem pospolitosti kolektivní vlastnictví.

Základem vazby typu *Gesellschaft* je vůle arbitrální, Tönniesem původně označovaná jako *Willkür*, později jako *Kürwille*, která je reflexivní, je výsledkem úvahy, kalkulace a osamostatněného myšlení. Oba druhy vůle lze pokládat za příčiny či dispozice jednání jednotlivců. Přirozená vůle je základem jednání z vnitřní potřeby, arbitrální vůle je základem jednání zaměřeného na vnější cíle.

Společnost (*Gesellschaft*) tvoří tedy lidé, kteří žijí a bydlí vedle sebe, nejsou však vzájemně spjatí, ale rozdělení. Ve společnosti není místo pro činnosti plynoucí z apriorní a nutné jednoty, které by vyjadřovaly vůli a ducha této jednoty. Každý zde sleduje pouze své vlastní zájmy. Oblasti jednání a moci jsou přesně vymezené, každý přísně dbá, aby mu nikdo nenarušil jeho oblast. Tyto negativní vzájemné postoje jsou zde normální a každý je považuje za samozřejmé. Nikdo tu pro druhého nic neudělá, nikdo nikomu nic nedá. Role zde nejsou pevné ani dědičné, lidé se naopak musí naučit role vyměňovat a žít střídavě v různých rolích. Vládou zde smluvní vazby, vztahy směny a kalkulace. Nástrojem kontroly je zformalizované právo. Tradici nahradilo veřejné mínění. Hospodářským základem společnosti je obchod, průmysl, peníze a soukromé vlastnictví.⁶

Tönnies chápal pojmový pár *Gemeinschaft* versus *Gesellschaft* jako teoreticky vytvořené modely, které se v čisté podobě nikde nevyskytují. Jeho koncept byl však několikrát využit ideologicky jednak k tomu, aby bylo možné ukazovat jakými proměnami procházejí tradiční evropské společnosti vlivem kapitalismu, jednak k tomu, aby se z různých ideových pohnutek prokazovalo, že nemůže trvaleji existovat žádná společnost, která by postrádala pospolitostní prvky.⁷

Celá sociologická tradice je v zásadě zajedno v implicitním přesvědčení, že pouze vazba typu *Gemeinschaft* je *„přirozená“*, jednotliví autoři se liší v náhledech, nakolik je vznik vazby typu *Gesellschaft* *„nepřirozený“*, respektive je-li tato nepřirozenost progresivní a v zásadě žádoucí nebo, zda je regresivní a musí být minimalizována, jinak zákonitě povede k důsledkům nežádoucím ba katastrofickým.

Chceme v tomto článku vycházet z předpokladu, že etologicky vzato má lidské chování od nejstarších dob vlohu pro obě tyto vazby. Vazbu typu *Gemeinschaft* uplatňuje uvnitř intimních pospolitostí rodového charakteru, vazbu typu *Gesellschaft* uplatňuje v meziskupinovém neintimním kontaktu na úrovni slavnostních shromáždění kmenů i v náhodných kontaktech s cizinci.

Z velikosti intimních skupin, v nichž primáti přirozeně žijí, odvozují jakousi maximální kapacitu vztahů, které primáti dovedou dlouhodobě unést a zvládat. Tato

⁵ F. Tönnies, *„Gemeinschaft und Gesellschaft“*, Leipzig 1887.

⁶ Srv. *„Velký sociologický slovník“*, Praha 1996, s. 338n.

⁷ Srv. např. J. R. Szacki, *„Historia myśli sociologicznej“*, Warszawa 1981.

kapacita zahrnuje desítky, maximálně stovky vztahů. Výskyt většího počtu jedinců v teritoriu vedl by k narušení složitých sociálních vazeb, eventuálně k jejich rozpadu, potažmo ke kolapsu celého společenství a propuknutí destruktivní agrese.

“Ve shodě se šimpanzi jsme xenofobní. Všechny naše společnosti, historické i moderní, znají koncepci ‚nepřítelé‘ a rozlišují lidi na ‚oni‘ a ‚my‘.”⁸ Vnitrodruhová agresivita není lidským specifikem, uvnitř intimních skupin se vyskytuje spíše vyjímečně, mezi skupinami je však běžná a poslední výzkumy šimpanzů ukazují, že jejich chování má mnohem více shodných rysů s chováním tradičních lidských pospolitostí. Omyl Lorenzova výkladu agresivity⁹ spočívá mj. v tom, že nevidí meziskupinovou agresivitu jako daň za vnitroskupinovou solidaritu. Rituály, mýty a kulturní vzorce vůbec neexistují pouze proto, aby se každá generace mohla ztotožnit s tradicí, ale také proto, aby posilovaly ochotu ke spolupráci a k oběti ve prospěch skupiny. Proto se skupiny hominidů kulturně odlišují a v důsledku toho jsou také jejich skupiny vzájemně implicitně nepřátelské.

Lidé, ale na rozdíl od ostatních primátů od pradávna žijí občas v kontaktu s bytostmi, které nepatří k těm, které znají intimně a ani se jimi už z ‚kapacitních‘ důvodů nemohou stát. Poslední výzkumy etologie primátů¹⁰ ukazují, že jednotlivé populace šimpanzů se od sebe lokálně kulturně liší, zdá se, že etnická diferenciací není lidskou vymožeností. Kulturní odlišnost je zdrojem meziskupinové rivality, stejně jako prospívá solidaritě uvnitř pospolitosti. Jsou to dvě stránky téže mince. Lepší stránkou našeho života ve skupině, stránkou, kterou se odlišujeme i od svých nejbližších příbuzných, šimpanzů, je však obchod. Právě segregace do intimních skupin současně umožňuje, aby tyto skupiny mezi sebou obchodovaly.

Skupiny šimpanzů jsou vůči sobě uzavřené a veškerá výměna mezi nimi se omezuje na násilí a emigraci.¹¹ Zdá se, že bude užitečné přezkoumat přesvědčení klasických ekonomů a zjistit, že obchod vůbec není moderní vynález. Antropologické výzkumy naopak dokazují, že vznik obchodu je prastarého data a znají jej i preindustriální společenství.

Kulturní vzorce chování, mýty a rituály slouží tedy v tomto smyslu k sebeidentifikaci jedince se skupinou a k odlišení skupin mezi sebou. Kulturní vzorce se v archaických společenstvích nevyměňují, nejsou a nemohou být předmětem obchodu. Obchoduje se s předměty, ať už jde o produkty dělby práce, nástroje, ozdoby nebo o v určitém teritoriu nedostupné k životu nezbytné látky a minerály. Nejstarším a nejrozšířenějším obchodem byl obchod se solí. Mohl mít smysl jenom potud, pokud v místech, kde sůl nebyla běžně k dispozici, mohli obchodníci nalézt a vhodně směnit jiné zboží. Ještě starším a universálnějším druhem obchodu byla výměna žen, která od pradávna stvrzuje navázané přátelství a spojenectví.

Dramatickou proměnu stylů života kočovných lidských lovecko-sběračských společenství přinesl neolit. Sokol¹² ukazuje, že neolitická revoluce je důsledkem přílišného úspěchu lovecko-sběračských populací v určitých oblastech. Tak jako přibývalo lidí, ubývalo zvěře, až někteří lidé ze zoufalství zkusili založit svoji existenci na sběru travních semen. Mělo to nepochybně řadu nevýhod, ale také některé na první pohled nepřilíš patrné výhody: dobře ošetřené zrno vydrží, lze je skladovat a dělat zásoby, to

⁸ M. Ridley, „Původ ctnosti“, Praha 2000.

⁹ Srv. K. Lorenz, „Takzvané zlo“, Praha 1992.

¹⁰ J. Zrzavý „Šimpanzí etnografie“, Vesmír, 79, 2, 2000.

¹¹ M. Ridley, cit. d., s. 207n.

¹² cit. d. s. 29n. – Výklad vzniku měst a pojetí antropologie města přebíráme od Sokola prakticky bez modifikací a v následném výkladu jde tedy prakticky neustále o parafráze.

paleolitičtí lidé, nevybavení ledničkami, nemohli. Zemědělec se také může a vlastně musí usadit na jednom místě, musí těžce pracovat a myslet hodně dopředu, ale pokud uspěje, má potravu na celý rok. Na stejném území se užíví o řád víc zemědělců než lovců a sběračů. Vzniká však problém, jak zásoby potravy a osiva pro příští sklizeň uchránit před divokou zvěří i před ostatními skupinami lidí, kteří ještě nepřešli na neolitický způsob obživy, nebo jimž zásoby došly. Lidé zakládají pevná sídla a záhy je také budou ohrazovat hradbami.

Sokol uvádí¹³, že v nejstarším archeology vykopaném městě, v naftulském Jerichu v dnešním Izraeli, žily v 8. tisíciletí př. Kr. na ploše 4 ha asi 2-3 tisíce obyvatel, kteří ještě neznali keramiku. Městské hradby byly asi 3,6 m vysoké a 2 m silné, městská věž byla vysoká více než 10 m.

Neolitická revoluce a městský typ osídlení nepochybně patří k sobě bez ohledu na to, je-li původní funkcí města bezpečné uchovávání zásob nebo, je-li město původně spíše místem pravidelných sezónních setkání usedlých vesničanů, kteří pro pravidelné slavnostní směny, volí příhodné místo, opevní je a ono se posléze stane trvalým bydlištěm pro obyvatele se směnou nejtěsněji svázané. V každém případě je město od neolitu místem, kde je poprvé dlouhodobě uplatněna vazba typu ‚Gesellschaft‘.

Sokol sice píše, že „v prvních městech žili lidé jako ve vesnicích: zemřeli tam, kde se narodili, mluvili stejnou řečí a byli všichni příbuzní – tvořili jeden kmen“,¹⁴ ale v této věci bychom snad mohli zkusit polemizovat. O tom, nakolik byla struktura neolitických měst rodová či kmenová, víme málo.

Proces konstituce měst známe teprve z důkladných výkladů o řeckých ‚poleis‘, které podává Aristoteles a ten v souvislosti se vznikem polis hovoří o zvláštním jevu, který nazývá ‚synoikismos‘, sestěhování různých rodů, tedy lidí nepřibuzných nebo příbuzných jen vzdáleně. Stařešinové jednotlivých rodů vynesou své bohy z intimity ‚oikos‘, domácnosti a společně jim postaví nová obydlí, chrámy. Pro řecké náboženství je zvlášť charakteristická představa, která zdůrazňuje, že přílišná horlivost v uctívání jednoho boha se člověku nevyplácí, protože bozi jsou hašteřiví a žárliví a ti opomíjení se horlivci ‚odmění‘ nějakou budoucí zlomyslností. Přízeň je třeba rovnoměrně rozdělovat mezi všechny bohy obce. Tento rys řeckého polytheismu je důsledkem synoikismu.

Ve městech, již od starověku jsou na relativně malém prostoru donuceni žít v relativně permanentním intimním kontaktu lidé, kterých je víc, než je únosné (tisíce, desetitisíce místo desítek či stovek) a kteří jsou navíc kulturně odlišní a tudíž se jedni druhým potenciálně hnusí. Přičemž základní funkcí města je funkce obranná. Město uvnitř hradeb neskýtá dostatek prostoru, každý čtvereční metr navíc zakládá strategický problém – problém městské zeleně je z tohoto hlediska ve starých městech méně než pseudoprobém.

Měšťané žijí nahuštění na malém, ohrazeném místě, kde není žádná obživa. Všechna velká města starověku jsou zásobována obilím z okolí, v antice dokonce ze zámoří. Všechna starověká města znají i naše problémy: kde brát pitnou vodu, co s odpady, znají požáry a epidemie, pouliční zločinnost, problémy s byrokracií i korupcí.

Ve vesnických pospolitostech převládá vazba ‚Gemeinschaft‘, nic tam není na prodej, všechno je dáno na základě vztahů, které platí odedávna. Venkovské ‚bez peněz‘ neznamená zadarmo, síť patronsko-klientských vztahů, vztahů štědrosti, vděčnosti a lakoty zakládá venkovskou autoritu. Zde je jednoznačně definováno, kdo je a smí být ‚furiantem‘ a platit za druhé a kdo je rád, že je rád. ‚Gemeinschaft‘ nesnáší demokratické vyrovnávání, je bytostně aristokratická, dluhy jsou zde závazky, jež vlastně zúplna nejsou

¹³ tamt., pozn. na s. 30

¹⁴ tamt.

vyrovnány nikdy. Naproti tomu městská, demokratická na peněžní směně založená společnost je společností lidí, kteří platí sami za sebe a tudíž nejsou nikomu nic dlužní.

“Život ve městě znamená především život mezi množstvím cizích lidí, které neznáme a o které nestojíme. A přece žijí těsně vedle nás a v tlačenci se nás dotýkají celým tělem. To je něco, co žádný živočich nesnáší: všichni máme svou zónu odstupů, do níž by cizí neměl vstoupit, jinak se cítíme ohroženi. Jen manželka a děti mohou blíže, proto mluvíme o ‚blízkých‘ lidech. Ve výtahu, v metru nebo na stadionu si žádnou zónu uhájit nelze, což je pro člověka stálým zdrojem stresu. Musí se naučit chovat tak, aby neznámé lidi kolem sebe nepopudil a neprovokoval, ale aby si je přesto udržel bezpečně ‚od těla‘. Netečná, zdvořile lhostejná maska, kterou všichni nosíme, není známkou nelidskosti, ale prostou sebeobranou proti tlaku masy lidí, mezi nimiž se stále pohybuje. Jde dokonce tak daleko, že když ve městě někdo upadne, kolemjdoucí si ho často nevšímají. Třeba je opilý, kdoví, co je zač a třeba bych se ještě do něčeho zapletl. Ostatně lidí okolo je tu dost – ať se o něj postará někdo jiný.”¹⁵

Vedle specificky městské, formální zdvořilosti pomáhá udržovat etologicky snesitelný život ve městském přehuštěném prostředí také přísné rozlišování zón intimity a zón veřejných. Ve venkovském prostředí nejen že zdvořilost není reciproční, ale mění se v úctu vůči těm, kteří si ji zaslouhují či v žoviálnost eventuálně hrubost vůči těm, kteří nic neznamenají, stejně není téměř rozdílu mezi tím co je veřejné a tím, co je intimní. ‚Všichni na všechny všechno vědí‘ a nic se neutají. Vesnická chalupa také zpravidla má mnohem méně místností než městský dům, modelově jen jednu, kterou hospodář s hospodyní sdílí s dětmi i s dobyt看em. Ve městě si každý hájí ony zóny zesilující intimity a rozlišuje mezi intimitou ložnice, která je nepochybně vyšší než intimita obýváku a dále sestupuje do předsíně, dvora, cesty, kterou se denně ubírám na metro až k plné anonymitě metra, jež všichni užíváme zvláštním stylem. Děláme, seč můžeme, že druhé nevidíme.

Zvlášť nebezpečným porušením této křehké městské rovnováhy hrozí od užívání automobilu pro cesty do práce. Vlastní automobil je pro městského člověka velmi intimní zónou, téměř tak intimní jako ložnice, jede tedy do anonymního světa zbaveného intimity téměř v posteli, neadaptován. Zde je podle mého pevného mínění pramen oněch nevysvětlitelných konfliktů automobilistů mezi sebou nebo s chodci. Na anonymitu veřejné sféry neadaptovaný řidič reaguje nepřiměřeně agresivně, cítí se těmi druhými ohrožen a omezován.

Třetím záchytným bodem specificky městské životní strategie je potřeba rychle a snadno se zorientovat, kdo ze všech těch mnoha lidí kolem nás má v té či oné situaci autoritu. Na vesnici ví každý, co je kdo zač a přivandrovalec, který se nevyzná, je pro smích už proto, že neví ke komu se vrátit a komu se vyhnout. Ve městě potřebujeme uniformy, piktogramy, nápisy, směrovky a ve všech těch situacích to musí především odsejpat. Všichni si občas ztěžujeme na neosobní jednání na úřadech či – jak říkáme – byrokratickou buzeraci. Představme si ale, že by s námi na úřadě sousedsky poklábosili a po hodině se rozloučili: ‚tož přijďte zase pobejt‘.

Důležitým historickým předělem v dějinách města jsou napoleonské války. Zdokonalení dělostřelby připisované Napoleonovi učinilo konec základní funkci městských hradeb. Protože nemohly modernímu dělostřelectvu nadále odolávat, města se jich v první polovině minulého století vesměs zbavila a rozlila se do krajiny. Postupně došlo k zajímavému inverznímu jevu, jehož důsledky podnes nejsou ještě úplně zřejmé: město přestalo být místem akumulace živin a stalo se místem, kde naopak téměř

¹⁵ tamt.,s. 31

bezvýhradně je možné obživu získávat. Jinde práce buď vůbec není, nebo jí valem ubývá.

V době krátce po pádu městských hradeb prošla kontinentální Evropou průmyslová revoluce a do měst, jejichž kapacita přestala být omezená se začalo valit vesnické obyvatelstvo, později podobný proces zachvátil i ostatní svět. Zároveň se z města vyvalily domy do krajiny a kdo mohl a může, stěhuje se bydlet mimo město. Tento zvláštní inverzní proces odstartoval sociální experiment, který posléze v průběhu více než sta let pohnul velkou část kdysi městského obyvatelstva průmyslového světa k sociálnímu experimentu, který na jedné straně zlikvidoval sociální základnu pospolitosti typu ‚Gemeinschaft‘, totiž vícegenerační rodinu, a na druhé straně vytyčil utopický projekt sociálního státu, který chce být schopen postarat se o každého člověka.

Vznikl tak model jaderné, párové rodiny jako základní stavební jednotky moderní, atomizované společnosti. Z ideové výbavy těchto experimentů mnoho nezbyvá, utopické projekty ztratily aktuálnost, distinkce mezi ‚Gemeinschaft‘ a ‚Gesellschaft‘ se rozplynula v globální vesnici, kde karikatura demokracie v masové společnosti na jedné straně se prolíná s obhajobou hodnot tradiční pospolitosti, jíž dnes reprezentuje především mafie. V průběhu několika posledních desetiletí se podařilo téměř zlikvidovat mezigenerační solidaritu ve větší části světa.

Ale nikdy není tak zle, aby nemohlo být ještě hůř nebo lépe. Etologická prognóza ukazuje, že člověk je bytost, která nemá žádné přirozené prostředí a dokáže se tedy přizpůsobit prostředí téměř jakémukoliv. Počítačový odborník Herbert Simon¹⁶ došel k závěru, že v lidské minulosti se našim předkům dařilo úměrně tomu, jak byli ‚krotcí‘. Tímto slovem označuje ochotu nechat se ovlivnit svým okolím. ‚Krotcí‘ lidé mají tendenci převládnout nad sociálními inženýry a reformátory. Pro člověka je snažší a obvykle i lepší, dělá-li to, co mu radí ostatní, než kdyby se sám snažil najít nejlepší cestu.

V postindustriálním věku se končí mýtus o originalitě jako smyslu lidského života. Za poslední dvě století, tak právě od éry napoleonských válek byly pro člověka vymyšleny a – bohužel – také s vervou realizovány nejrůznější projekty, které se ze všech sil snažily o stvoření ‚nového člověka‘, jmenujme jen namátkou: homo economicus, komunista, člověk zvláštního ražení, plavá bestie, masový člověk, dítě lásky a květů, poslední generace či trvale udržitelný ekoaktivista, vždycky však přetrval konformista, ‚starý člověk‘, který od porážky k porážce prochází dějinami a daří se mu skvěle, dnes vlastně lépe než kdykoli předtím.

---

¹⁶ H. Simon, „A mechanism for social selection and successful altruism”, Science, 1990, 250:16658.

Formy kultúrneho a spolkového života obyvateľov mesta na príklade občianskych spolkov v rokoch 1918-1939

Ivica Bumová

Kľúčové slová: Dolný Kubín, spolok, mesto, zábava

Cieľom môjho príspevku je doplniť obraz o kultúrnom živote mestskej spoločnosti v medzivojnovom období na Slovensku.¹⁷ Pri výskume som sa zamerala na občianske spolky a ich rôznorodé aktivity, ktoré boli určené pre všetky skupiny obyvateľstva žijúceho v meste. Svoj záujem som sústredila aj na známe osobnosti kultúrneho a verejného života, ktoré úzko participovali na činnosti spolkov.

Štúdium problematiky som realizovala v meste Dolný Kubín, bývalom sídle Oravskej župy,¹⁸ ktorý patril v medzivojnovom období medzi takzvané veľobce. Pri získavaní údajov som vychádzala z rozličných prameňov a kombinovala som rôzne metódy a techniky terénneho výskumu. Hlavným zdrojom fixovaných prameňov boli archívne, demografické, historické a štatistické pramene. K ďalším významným zdrojom poznatkov patrili dobové regionálne noviny Orava a Naša Orava. Okrem nich som použila aj memoárovú a beletristickú literatúru, z vizuálnych prameňov dobové fotografie. Prínosom pre výskum mestskej spoločnosti medzivojnového obdobia bolo využitie výskumnej techniky oral history v kombinácii s biografickou metódou.¹⁹ Obidva postupy patria medzi novšie formy terénneho výskumu a umožňujú získať prostredníctvom neformálneho rozhovoru s respondentom nielen informácie o sledovanej problematike, ale aj jeho hodnotiace postoje k prežitej udalosti, či charakteristiku atmosféry v spoločnosti sledovaného obdobia. Pri uvedenom spôsobe výskumu si musíme zároveň uvedomiť, že informácie a hodnotové postoje sprostredkované respondentom môžu byť determinované jeho získanými životnými názormi a postojmi. Kompaktnejší a objektívnejší obraz som následne získala komparáciou údajov od viacerých respondentov, ktoré som zároveň verifikovala s dostupnými fixovanými prameňmi.

Charakteristika sociálno-spoločenskej základne mesta

Obdobie ohraničené dvoma svetovými vojnami, ktorému sa venujem, je pre etnológov zaujímavé z viacerých hľadísk. Rozpad Rakúsko-Uhorska a vznik nových národných štátov znamenal zmenenú kvalitu a modernizáciu v živote spoločnosti. Zároveň v nej na jednej strane dochádzalo k vytváraniu nových väzieb a vzťahov, na strane druhej pretrvávali normy a vzory, či spôsob života z obdobia pred rokom 1918, ktoré sa len pomaly rozrušovali.

Po rozpade monarchie sa vplyvom imigrácie obyvateľstva českej národnosti na Slovensko zmenila pôvodná etnická skladba Dolného Kubína a zároveň s ňou aj

¹⁷ Spolkovému životu v menších či väčších mestách na Slovensku venovalo pozornosť niekoľko autorov, ktorí si všimli prostredie Banskej Bystrice, Bratislavy, Liptovského Hrádku, Liptovského Mikuláša, Modry či Pezinka (pozri literatúru).

¹⁸ Zanikla k 1.1.1921.

¹⁹ Týmto dvom metódam sa venuje celé číslo časopisu Etnologické rozpravy, 1996, č. 1 – predovšetkým štúdie Zuzany Beňuškovéj, Hany Hlôškovej, Milana Leščáka, Eleny Mannovej a Evy Krekovičovej.

konfesionálna a sociálna štruktúra spoločnosti. Táto skutočnosť pôsobila aj na oblasť kultúry, kde nastávalo vzájomné ovplyvňovanie sa českých a slovenských (resp. uhorských) kultúrnych prejavov a postupne dochádzalo k vzniku "československej" kultúry. Rovnako determinovala kultúru aj existujúca heterogenita mestského spoločenstva spolu s geografickými a historickými podmienkami. Spoločnosť žijúca v Dolnom Kubíne bola zároveň silne zviazaná s tradičným agrárnym okolím. Mestský spôsob života sa preto prelínal s vidieckym charakterom spoločnosti.

Spoločnosť, žijúca v sledovanom období v Dolnom Kubíne, bola takmer sociálne rovnorodá. Nižšie stredné a stredné vrstvy, tvoriace sociálno-spoločenskú prevahu v mestečku, reprezentovali zamestnania v oblasti živnostníctva, priemyslu, verejných služieb a v peňažníctve.²⁰ Priemysel v meste neexistoval, nachádzali sa v ňom malé firmy a remeselnícke živnosti. Prevažná väčšina obyvateľstva, približne 85,5 %, deklarovala slovenskú ("československú") národnosť. Okrem nich žila v Dolnom Kubíne židovská menšina, z ktorej časť sa hlásila k nemeckej národnosti a nepatrný počet občanov k maďarskej národnosti. V roku 1930 mali konfesionálnu prevahu obyvatelia rímskokatolíckeho vierovyznania (54,93 %), evanjelické a v. vierovyznanie uvádzalo 25,95 % občanov a židovskú konfesiю 11,07 %. Zvyšok obyvateľov (6,05 %) sa hlásil k iným vierovyznaniam.²¹

Báza spolkovej činnosti v meste

Po vzniku prvej Československej republiky v októbri 1918 sa postupne vytvárali podmienky pre rozvoj občianskej spoločnosti na báze "československého" národa. S emancipáciou súvisel aj rozvoj kultúrneho života. Jedným z prejavov rodiacej sa občianskej spoločnosti bolo vzrastajúce množstvo spolkov predovšetkým v urbánnom prostredí. Rozmanitosť a početnosť spolkových inštitúcií a ich aktivít úzko súvisela so spôsobom života tzv. mestotvorných (meštianskych) vrstiev spoločnosti. Domnievam sa však, že okrem iného na ich rozvoj a množstvo pôsobila aj skutočnosť, že v Dolnom Kubíne v období Rakúsko-Uhorskej monarchie účinkovalo viacero známych osobností kultúrneho (aj politického) života. Pochádzali z "panslavistických" rodín, hlásiacich sa k slovenskému národu. Azda aj preto bol Dolný Kubín predprevratového²² obdobia známy liberálnym prístupom v oblasti kultúrneho života.

V mestečku malo dlhodobú tradíciu slovenské ochotnícke divadlo, o ktorom pochádza prvá zmienka z roku 1842.²³ V šesťdesiatych rokoch 19. storočia už pulzoval v Kubíne čulý divadelný život. Hrávali sa predstavenia v slovenskom jazyku, často od slovenských autorov. S rozvojom divadla v "matičných rokoch" (1863-1875) sú spojené mená dvoch popredných kubínskych národovcov. Prvým bol pedagóg Leopold Bruck,²⁴ ktorý je označovaný za zakladateľa ochotníckeho divadelného krúžku. Po jeho smrti v roku 1866 v tejto práci pokračoval ďalší pedagóg Adolf Medzihradský.²⁵ V roku 1873²⁶ bol založený

²⁰ Počet obyvateľov mesta v roku 1921 bol 1928, v roku 1930 2547 obyvateľov, v roku 1938 už iba 2111 osôb.

²¹ Literárny archív Oravského múzea P. O. Hviezdoslava Dolný Kubín, rukopisná pozostalosť Jána Smetanaya "Orava", s. 231.

²² Označenie obdobia pred rokom 1918 (vznik prvej Československej republiky).

²³ Brodňanský, Ján: Ochotnícke divadlo v Dolnom Kubíne (rukopis). Štátny okresný archív Dolný Kubín (ďalej ŠOKA DK), fond Jána Brodňanského, s. 2.

²⁴ Narodený 15.11.1800 v Žaškove, zomrel 18.4.1866 v Dolnom Kubíne. Bol učiteľ, knihovník, veršovník, spoluzakladateľ Učenej spoločnosti oravskej, knihovník Čaplovičovej knižnice, podporovateľ Matice slovenskej... (viac pozri Čaplovič, Ján: Portréty dejateľov Oravy. Dolný Kubín 1990, s. 23.)

²⁵ Narodený 2.4.1835 v Leštínách, zomrel 13.12.1919 v Medzihradnom. Bol pedagógom, ľudovýchovným pracovníkom, Štúrov prívržencem. Mal rozhodujúci vplyv na mladého P. O. Hviezdoslava. Písal učebnice,

kultúrny spolok Meštianska beseda. V rámci nej pôsobil aj divadelný odbor. Vedúcim "divadiel a zábav" Meštianskej besedy bol v tom čase Pavol Országh (Hviezdoslav), ktorý pracoval ako koncipient u advokáta Antona Nádašiho²⁷ v Dolnom Kubíne.²⁸

Z obdobia monarchie pochádza ešte údaj o existencii Dobrovoľného hasičského zboru, založeného v roku 1874.

V rokoch 1895 až 1914 sa v Dolnom Kubíne odohralo 49 slovenských predstavení, najčastejšie od Ferka Urbánka a Jána Chalúpku.²⁹ Na každom divadelnom predstavení v prvom rade v strede sedeli v červených kreslách Pavol Országh Hviezdoslav s manželkou Ilonou. Na ochotnícke predstavenia chodievali aj niektorí "maďaróni",³⁰ zástupca slúžnovského úradu a dvaja maďarskí žandári. Na odohranie divadla museli ochotníci získať súhlas od slúžnovského úradu a zaručiť sa za poriadok cez predstavenie a zábavu, ktorá nasledovala po jeho ukončení.

Výber slovensky orientovaného repertoáru bol prejavom národnej vyspelosti dolnokubínskych ochotníkov. Dôležitá bola aj umelecká úroveň prezentácie ochotníckeho divadla hercami a kvalita hudby na zábave nasledujúcej po predstavení. Na svoje vystúpenia pozývali organizátori hostí aj z okolitých regiónov. Tak nadobúdali reprezentatívnu funkciu, boli zároveň prejavom etnicity a lokálpatriotizmu nielen hercov, ale aj kultúrnej pospolitosti Dolného Kubína.

Po vzniku I. ČSR sa spolkové aktivity väčšinou formovali na záujmovej báze. Členskú základňu niektorých spolkov naopak determinovala príslušnosť k rodu, konfesionalita, profesijné zameranie, zriedka etnická príslušnosť obyvateľov. Spoločnosť, ktorá sa v nich zoskupovala, vychádzala z homogénnejšej základne.

Dolnokubínski mešťania, pochádzajúci často z popredných rodín, bývali členmi viacerých spolkov. V medzivojnovom období patrilo k statusu stredných vrstiev spoločenstva aktívne participovať na ich činnosti a v neposlednom rade ich aj finančne a morálne podporovať. Členovia bývalých "panslavistických" rodín, aktívni už v predrevolucionárnom období, patrili medzi uznávaných predstaviteľov spolkov.

Najväčšie množstvo dolnokubínskych spolkových inštitúcií (celkovo ich bolo 19) vzniklo v rokoch 1920-1929. V priebehu tridsiatych rokov pribudlo ešte 11 spolkov. Do 3.-5. decembra 1938³¹ bolo v mestečku aktívnych 20 spolkov (pozri prílohu č. 1 a 2). Konfesijné spolky sa začali formovať už koncom 20. rokov. Do konca 30. rokov ich vzniklo približne 9, z nich boli 4 katolícke, 4 evanjelické a 1 židovský. Mnohé z kresťanských združení sa pravdepodobne striedavo obnovovali a zanikali a namiesto nich sa vytvárali nové. Do uvedeného počtu som nezahrnula židovský pohrebný spolok Chevra Kadischa, ktorý bol založený už v roku 1770 ako súčasť Židovskej náboženskej obce.

Počas dvadsať rokov trvania I. ČSR sa utvorilo 8 profesijných spolkov. Ostatné vznikali na záujmovej a charitatívnej báze. Z archívnych materiálov, ktoré som mala doteraz k dispozícii, je zjavné, že zastúpenie osobností vo vedení spolkov, vzhľadom na ich konfesijnú príslušnosť, bolo pomerne. Odhliadnuc od spolkov s čisto náboženským

---

založil spevokol, organizoval divadlá a kultúrny život na Orave. (Tamže, s. 110; Janek, Jozef: Literárno-kultúrny cestopis Oravy. Dolný Kubín, RKS 1991, s. 29.)

²⁶ ŠOKA DK, fond Meštianskej besedy.

²⁷ Otec Ladislava Nádaši-Jégé.

²⁸ Brodňanský, Ján : c.d., s. 5.

²⁹ Styk, Aurel "Prostredie, v ktorom žil Jégé v Dolnej Orave. In: Jégé v kritike a spomienkach. Bratislava 1959, s. 357.

³⁰ Označenie promaďarsky orientovaných obyvateľov.

³¹ Jedná sa o úradný príkaz na zrušenie občianskych spolkov do 5. decembra 1938 a vytvorenie jednotných organizácií Hlinkovej gardy a Hlinkovej mládeže. ŠOKA DK, fond NÚ, K 14, 4505/38.

zameraním sa zdá, že konfesionalita pri voľbe ich členov nebola určujúca. Podobne aj etnicita členov, ak odhliadneme od faktu, že židovské spolky Chevra Kadischa a Makabi boli formované na náboženskej/etnickej báze, nezohrávala pri voľbách predstavenstiev spolkov žiadnu rolu. O stratifikácii členskej základne spolkov nie sú dosiaľ prístupné žiadne údaje.

Zaujímavé sú poznatky o socio-profesijnom postavení predstaviteľov jednotlivých záujmových spolkov. Výskyt známych osobností dolnokubínskeho verejného života na popredných miestach niektorých predstavenstiev (napríklad Ladislav Nádaši (Jégé), Ján Ťatliak, Ján Bezek, Anna Styková, Mikuláš Gacek a i.)³² signalizuje prestížne postavenie týchto spolkov. Patrili medzi ne Klub československých turistov, Miestny odbor Matice slovenskej, Okresná starostlivosť o mládež, Spolok ČSČK, Spolok Oravského múzea a Živena. Profil uvedených ustanovizní bol väčšinou charitatívneho alebo kultúrneho rázu.

Kultúrne a spoločenské aktivity spolkov

Činnosť záujmových spolkov bola rozmanitá. Niektoré aktivity boli určené členskej základni, iné aj pre širokú verejnosť. Časť z nich bola naopak vyhradená pre určitú spoločenskú vrstvu. Počas celého roka sa v Dolnom Kubíne realizovali čajové večierky, tanečné venčeky, majálesy, kvetinové slávnosti, tanečné zábavy, dožinky, mikulášske večery, či silvestrovské zábavy. Pri organizovaní mnohých z uvedených spolkových podujatí sa vyžadovala aktívna spoluúčasť ich členov.

Neformálne čajové večierky, konané nepravidelne, usporadúvali jednotlivé spolky pre svojich členov a pozvaných hostí. Prebiehali v miestnostiach spolkov alebo v prenajatých priestoroch miestnych hotelov. Dámy, ktoré boli členkami spolku, pripravili pohostenie pozostávajúce z domáceho pečiva, aj mäsitých jedál. Páni mali za úlohu prípravu čaju. Súčasťou takejto večierky býval kultúrny program. Často v ňom s divadelnými predstaveniami vystupovali miestni ochotníci alebo študujúca mládež vyšších škôl. Po ukončení oficiálneho programu sa rozprúdila uvoľnená zábava. Jej priebeh približuje nasledovná ukážka: "... v jednej miestnosti pri piáne mládež pustila sa do tanca, v druhej hrali šach a hazardné hry kartové, v tretej sa besedovalo i spievalo, pozdejšie zabávali sa rozličnými spoločenskými hrami..."³³

Niekedy sa čajové večierky usporadúvali ako rozlúčka s fašiangmi a boli charakteristické neviazanou zábavou. Inokedy tvorili sprievodnú súčasť vernisáží výtvarných diel, vzdelávacích podujatí, či hudobno-literárnych matiné.

Zaujímavým a prestížnym podujatím bola vernisáž výtvarných diel Janka Alexyho a Miloša Bazovského konaná v apríli 1931 pod protektorátom miestneho odboru Matice Slovenskej a odboru Živeny v dvorane bývalého Župného domu. Svoje dojmy zachytil redaktor týždenníka Orava takto: "... *Vzácnny pôžitok malo obecnstvo z ukážok literárnej tvorby P. O. Hviezdoslava, Jégého, Alexyho, Kaza Bezeka. Z Hviezdoslava recitovala H. Styková, člen SND – Anču; pôsobivú a prístupnú baladu s umeleckým porozumením a pekným dramatickým podaním. Jégé prečítal "Kačenu", znamenitú ukážku z jeho nedostupných zázrivských literárnych kresieb, preplnenú humorom... Literárny program bol spestrený hudobnými vložkami V. Palugyayho, ktorý bravuroval pri klavíri so slovenskými trávnicami. Napokon Miloš Bazovský pri gitare zaspieval niekoľko ľudových piesní...*"³⁴

Spomienka na tento večer pochádza aj z pera Janka Alexyho. Zachytáva udalosti, na ktoré redaktor Oravy "zabudol". Napríklad o hre V. Palugyayho píše: "... *vystúpil Akoš*

³² Spomenuté osobnosti bližšie charakterizujem na inom mieste štúdie nazvanej Miestne osobnosti.

³³ Naša Orava, 12.2.1921, č. 5, s. 4.

³⁴ Orava, 12.4.1931, č. 8, s. 1.

Palugyay a sadol si k starodávne mu, z múzea vypožičanému pianu. Začal hrať. Z klavíra vychádzali divné zvuky. Vysvitlo, že ho nedali naštímovat'. Mnohí si mysleli, že ide o modernú štúdiu. Nik nespoznal, že Palugyay hrá Švihrovskú pieseň, ktorá vznikla pri Svätom Petre v okruhu Rákocziho vojska a z nej sa vyvinul Rákocziho pochod. Darmo sa namáhal Ákoš Palugyay zo všetkých síl, jeho hra nikoho nevedela upútať...'”³⁵

Zdá sa, že v prostredí hudobno-literárnych večierok, ktoré už azda v tridsiatych rokoch mali svoju tradíciu (v tlači sú označované prívlastkom “pravidelné”), sa žijúcim a píšucim autorom a umelcom z Dolného Kubína ponúkala možnosť zverejnenia vlastnej tvorby pred publikom. Účasť osobností kultúrneho a umeleckého sveta na večierkoch mala aj reprezentatívne ciele a zároveň zvyšovala vedomie lokálpatriotizmu a hrdosti Dolnokubínčanov na ich slávnych rodákov. Peňažné výnosy z nich bývali venované na charitatívne účely, alebo sa použili pre potreby spolku.

Iný typ spolkovej zábavy predstavovali tanečné večierky a venčeky. Tešili sa obľube predovšetkým u mladých ľudí. Často ich organizovali poddôstojníci z povolania, československí rotmajstri. O hudobnú zložku sa starala miestna vojenská hudba, niekedy boli pozývané hudby z iných vojenských útvarov. V programe jedného tanečného večierka z júna 1919 boli aj zborové a kabaretné spevy, po ktorých nasledovala voľná zábava.³⁶

Veľkej obľube u zábavychtivého “obecenstva” sa tešili “kalikové večierky” DK športového klubu. Oznamy o nich sa uverejňovali v tlači už mesiac dopredu, a to z dôvodu, aby sa na ne dolnokubínska spoločnosť mohla adekvátne pripraviť. Podujatiami, ktoré vyžadovali jednotný typ úboru, sa poskytovala príležitosť pre zárobok aj miestnym živnostníkom. Na ilustráciu uvediem oznam uvedený v týždenníku Orava: “Zábavný výbor DK športového klubu ustálil modalitu kalikového večierku dňa 1-ho marca vydržiavať sa majúceho... Pre väčšiu zaujímavosť tejto vždycky výborne podarenej zábavy usporiadateľstvo všetko podujíma, aby tak dámy, ako páni v čím väčšom počte z kalikovej látky spravených dominových úboroch sa ustanovili. Dodávanie vybratej látky obstarala firma ‘Schreyer’. Predznačenie objednávky na látku každému sa odporúča. Samozrejme je, že kalikový úbor nie je povinný, a účastníci aj v iných úboroch dobre budú sa zabávať.”³⁷

Večierky sa konávali najčastejšie vo veľkej dvorane Hotela Slávia. Vstupné bývalo použité na podporu spolkov alebo dobročinné aktivity.

K ďalšiemu typu zábavného podujatia, ktoré malo svoju každoročnú tradíciu a bolo s radosťou očakávané, patril Hasičský majáles. Uskutočnenie tejto slávnosti záviselo predovšetkým od počasia, preto sa organizovala cez teplé júnové nedele. Miesta konania majálesov boli rôzne. Respondenti spomínali viaceré kubínske lokality: Gecel'ský háj, ktorý je vyhľadávaným miestom oddychu do súčasnosti, lokalitu Neteč, kde bol vybudovaný Telovýchovný park M. R. Štefánika a najčastejšie lúku za potokom oproti dnešnému sídlisku Banisko.

Majáles sa obyčajne začínal medzi jednou a druhou hodinou popoludní a končil sa vo večerných hodinách. Na začiatku dvadsiatych rokov sa organizovali aj sprievody idúce cez mesto. V polovici tridsiatych rokov sa na miesto konania majálesu dostavil už každý nezávisle. Usporiadatelia si dávali záležať na výbere kvalitnej hudby. Lákadlo pre návštevníkov predstavovalo aj občerstvenie vrátane alkoholických nápojov a varenia gulášu. Atraktívnou časťou programu bývala voľba kráľovnej majálesu, ktorej meno bolo zverejnené v regionálnej tlači aj s titulom “miss Dolného Kubína”.

Majálesy a juniálesy mali aj reprezentačnú funkciu, slúžili na zviditeľnenie profesijnej vrstvy, ktorá ich organizačne pripravovala. O majálese živnostníkov, ktorý sa

³⁵ Alexy, Janko: S Nádašim v Kubíne. In: Jégé v kritike a spomienkach. Bratislava 1959, s. 376.

³⁶ Naša Orava, 28.7.1919, č. 30, s. 3.

³⁷ Orava, 2.2.1924, č. 6, s. 2.

konala v roku 1925, týždenník Orava uviedol: "... *impozantný sprievod mestom za zvukov vojenskej hudby ukiazal nám, že živnostníctvo nášho mestečka a jeho blízkeho okolia predstavuje veľkú silu, ktorú treba v každom ohľade rešpektovať...*"³⁸ Súčasťou spomínaného majálesu bola napríklad tombola, ktorú zriadil miestny živnostník Ján Ledín. Každý návštevník, ktorý si zakúpil lós po 2,50.- Kč, vyhral cenné predmety. O tanečnú zábavu spoločnosti sa starala vojenská a cigánska hudba, nechýbali ani zábavné hry, ako skok vo vreci, lezenie po namydlenej žrdi, "šatlava"...

Podobnú programovú náplň, ale už s politickým podtextom, mali aj Dožinkové slávnosti. Ich usporiadateľmi boli roľnícke spolky a často na nich participoval aj člen agrárnej strany, ktorý v rámci osláv "*na námestí pred Sláviou zarečnil a tak...*" (M, 1921) Na Dožinkových slávnostiach v Dolnom Kubíne sa stretávali zástupcovia roľníkov prakticky z celého regiónu Oravy. "*Bolo radosťou podívať sa na sprievod skladajúci sa so sedliackej jazdy, alegorických vozov a najrozmanitejších krojovaných jednotiek. Bicyklisti spestrili slávnosť so svojimi ovenčenými bicyklami...*"³⁹ opisujú atmosféru dožiniek noviny Orava.

V roku 1933 poctil Dolný Kubín svojou návštevou minister orby Dr. Milan Hodža. Jeho návšteva sa konala v rámci Dožinkových slávností a pri príležitosti otvorenia novej budovy Roľníckej vzájomnej pokladnice. Bol to sviatok roľníkov, ktorí sa zhromaždili na kubínskom námestí v ľudovom odeve. Slávnosť pokračovala dôstojným kultúrnym programom a večer bol ukončený divadelným predstavením spolku Roľníckej mládeže v Slávii.⁴⁰

Dožinkové slávnosti boli reprezentačnou udalosťou agrárnej zložky obyvateľstva, ktorá v regióne prevažovala. Zároveň poskytovali priestor aj na získavanie priaznivcov pre agrárnu stranu (Republikánska strana zemedelského a maloroľníckeho ľudu), ktorá patrila v polovici tridsiatych rokov po Slovenskej ľudovej strane k druhej najsilnejšej na Orave.⁴¹ Popri zábave, ktorú ponúkali širokým vrstvám obyvateľstva z Dolného Kubína a okolitých obcí, mali dožinky predovšetkým integračnú, manifestačnú, reprezentačnú, symbolickú a politickú funkciu.

Úplne odlišný charakter mali silvestrovské zábavy, najvyhľadávanejšia atrakcia DK športového klubu. Pestrý kultúrny program pripravovali dolnokubínski ochotníci zo všetkých spolkov, lákadlom bola zábava pri cigánskej muzike. K obľúbeným bodom programu silvestrovského večera náležali divadelné jednoaktovky. Náladu na Silvestra 1933 vytvorili športové klebety "*... prednesené papierovými futbalistami D. Viestom, K. Kreutzom, Singerom, K. Bezekom a napísané Kazom Bezekom podali silvestrovskú bilanciu o činnosti klubu, na ktorých sa nielen ľudia smiali ale i škrabali za ušami...*"⁴² Silvestrovské večery sa poriadali pre širokú športovú aj nešportovú verejnosť Oravy.

Svoj silvestrovský večer pripravovala aj Hviezdoslavova beseda. Ten však už bol pre vybraných hostí z vyššej strednej vrstvy. Miestom konania "rozlúček zo starým rokom" bývala veľká dvorana Hotela Slávia.

Okrem spomenutých podujatí dolnokubínske záujmové a profesijné spolky organizovali aj tanečné zábavy. Uskutočňovali sa pod patronátom oravsko-liptovského župana, či inej významnej osobnosti politického a kultúrneho života. Niekedy boli určené

³⁸Tamže, 6.6.1925, č. 23, s. 2.

³⁹Tamže, 1.10.1936, č. 10, s. 2.

⁴⁰Tamže, 1.10.1933, č. 16, s. 3.

⁴¹ V roku 1935 v D.Kubíne zvíťazil Autonomistický blok (HSLS + SES) s 4917 hlasmi. Agrárna strana, ktorá získala 2871 hlasov bola na druhom mieste pred Sociálno-demokratickou stranou s 820 hlasmi, Živnostníckou stranou s 324 hlasmi, Československou ľudovou stranou s 311 a Komunistickou stranou s 309 hlasmi. (Naša Orava, 26.5.1935, č. 7.)

⁴² Orava, 10.1.1932, č. 1, s.5.

pre uzavretú spoločnosť združujúcu sa na profesijnom základe. Takéto zábavy mával úradnícky zbor či roľnícka mládež. Inokedy boli pre širokú verejnosť otvorené. Vyslovene charitatívny charakter mali "Mikulášske slávnosti", alebo "Vianočné nádielky" poriadané ČSČK, katolíckou TJ Orol, či spolkom žien Živena pre školské deti z chudobnejších rodín.

Doba od Troch kráľov (6.januára) do konca fašiangov, t.j. do polnoci pred "škaredou" či "popolcovou" stredou, patrila najočakávanejšej a najvyhľadávanejšej spoločenskej udalosti zimnej sezóny – plesom. Tento vymedzený čas striktno rešpektovali všetky konfesie, aj národnosti žijúce v Dolnom Kubíne. *"Obyčajne to robilo sa na fašiangy. No ved' inokedy nie. No aj keby mali chuť... urobiť ples, aj Češi povedzme, a už neboli fašiangy, tak ticho im bolo povedané, aby to nerobili. Lebo si nadobudnú nepriateľov. Lebo že tu je nábožný svet. Či katolíci, či evanjelici. A dôstojníci poslúchli."* (Ž, 1914)

Plesy organizovali miestne spolky nielen pre svojich členov, vítaní boli aj ostatní obyvatelia Dolného Kubína a ich hostia. Výnimku tvorili plesy usporadúvané dôstojníckou elitou, na ktorých bola účasť podmienená pozvánkou od organizátorov podujatia. Tieto plesy, nazývané elitnými, navštevovala dolnokubínska civilná a vojenská nobilita.

Plesové podujatia boli nielen vítanou príležitosťou pre spoločenskú konverzáciu, tanec a príležitosť na zoznámenie sa mladých ľudí. Pre dospievajúce dievčatá plnili aj symbolickú funkciu. Návšteva prvého plesu znamenala nielen oficiálne uvedenie dievčaťa do spoločnosti, ale predovšetkým demonštráciu jeho dospelosti. Zároveň sa týmto spôsobom dávalo najavo, že "dievča je na vydaj". Táto funkcia plesov, ešte na prelome storočí azda primárna, sa v priebehu tridsiatych rokov pomaly vytrácala. Plesy spĺňali predovšetkým spoločenskú, zábavnú a reprezentačnú funkciu.

Spoločnosť, ktorá sa stretávala na plesových podujatiach, bola v sociálnej hierarchii zaradená medzi strednú a vyššiu vrstvu. Obyvatelia pochádzajúci z nižších alebo menej solventných živnostníckych či remeselníckych vrstiev sa plesov z finančných dôvodov nezúčastňovali.

Výnimku tvorili azda iba Purim bály, usporadúvané židovskou mládežou, na ktorých sa zúčastňovali azda všetci obyvatelia židovskej komunity, okrem najchudobnejších. Pre úplnosť treba dodať, že na "židovský ples" bývali pozývaní aj priatelia z nežidovských rodín. Vítaní boli aj "kresťanskí" mládenci, pretože v populácii hlásiacej sa k židovskému vierovyznaniu prevládalo v skúmanom období "nežné" pohlavie.

Plesy sa konali najčastejšie v Hoteli Slávia a v Hoteli Biheller, ktoré mali veľkú dvoranu alebo tanečný parket, zriedkavejšie v Hoteli Steiner. *"V Slávii to boli len veľiké plesy s kobercami na schodoch. Museli byť koberce a veľmi nóbl."* (Ž, 1914) Purimové plesy sa najčastejšie konali v Hoteli Biheller, ktorý paril majiteľovi židovského vierovyznania. Na tieto, ako som už spomínala, si pokladala za povinnosť prísť väčšina členov židovskej komunity. Purimový ples bol zároveň jedinou spoločenskou udalosťou, na ktorej sa stretávala spoločnosť predovšetkým na základe konfesionalnej príslušnosti. V Hoteli Steiner sa najčastejšie uskutočňovali obľúbené maškarné plesy určené pre heterogénnu spoločnosť.

Organizátormi plesov boli opäť občianske spolky, športové kluby, stredoškolská mládež a vojenská dôstojníci. Najlepšie a najvyhľadávanejšie plesy sezóny poriadalo Okresné živnostenské spoločenstvo, TJ Sokol, Živena, Hviezdoslavova beseda, ČSČK a DK športový klub. Každý ples mal svojho protektora, alebo "otca" či "matku" plesu. Organizátori požiadali o túto záštitu najčastejšie okresného náčelníka, predsedu či predsedkyňu spolku alebo inú váženu osobnosť Dolného Kubína. Ich úlohou bolo aj otvorenie plesu prvým tancom.

Plesová sezóna patrila predovšetkým mladým slobodným ľuďom, ktorí vítali možnosť zábavy, tanca, spoločenských kontaktov. K atmosfére podujatí neodmysliteľne patrilo aj dodržiavanie bontónu, funkcia gardedám a tanečný poriadok: *“Tanečné poriadky, kde sa zapisovali už tí mládenci... a už každý mal zabezpečenú na ten tanec ... a tak sa už potom každý pozeral, že čo s kým má potom tancovať, že by sa nestratil.”* (Ž, 1930)

Tanečný poriadok bol uvedený na každej pozvánke a jeho poradie sa dodržiavalo. Cieľom mláďencov bolo zapísať sa, či získať na tanec obľúbené dievča. Pre dievča bolo naopak veľmi nepríjemné, keď nemalo obsadený niektorý tanec. Znamenalo to, že o ňu nie je záujem. Týmto nežiaducim situáciám, ako uvediem ďalej, sa snažili organizátori predchádzať.

Osobitným druhom plesov boli Národné besedy poriadané TJ Sokol. Tieto boli charakteristické reprezentáciou ich návštevníkov v národných krojoch a národnými tancami. Svoje postrehy z plesových podujatí uverejňovali aj redaktori v regionálnej tlači. Pre ilustráciu uvediem jeden skrátenejší postreh z Národnej besedy Sokola, poriadanej v duchu *“národného plesu z dôb ‚Prebudenia‘*⁴³ v roku 1924: *“Tohtoročná ‚Sokolská veselica‘ bola kabinetnou ukážkou priateľskej úprimnej zábavy. Pestrá harmónia rozmanitých krojov zvyšovala veselý tón veľmi vkusne dekorovanej dvorany... Zišli sa tam gazdovia aj tetky z rôznych kútov republiky, aby spoločne oslávili posledné chvíľočky rozpustilých fašiangov. Každý zavýskal úprimne ‚juchaj‘ a zabúdal na denné starosti... A tie nádherné tance! Moravská beseda riadená výbornou rukou br. Frydryška, zdala sa byť priamo pohádkou. Je to skutočne tanec čisto národný...”*⁴⁴

Národné besedy predstavovali príležitosť pre demonštráciu národného cítienia a stotožnenia sa s prvou Československou republikou. *“Československá”* spoločnosť vyžadovala, aby tanečníci ovládali slovenské, moravské a české národné tance. TJ Sokol preto často pred uskutočnením plesu zriadila školu národného, ale aj moderného tanca, kde mali prístup všetci záujemcovia, ktorí sa zúčastňovali na podujatí. O zriadení týchto škôl uverejňovala regionálna tlač nasledujúce oznamy: *“... Dnes... má každá Slovenka a Slovák za povinnosť si držať náš najobľúbenejší národný tanec ‚besedu‘ sa naučiť. ... Naši mladíci ochotne podobrli sa, že každú nedeľu popoludní o tretej hodine vo veľkej dvorane hostinca ‚Slávia‘ zo sprievodom hudby učiť budú sa tomuto tancu bezplatne...”*⁴⁵

Tradiícia nosenia ľudových odevov na plesy siahala ešte do obdobia Rakúsko-Uhorska, kedy bol národný kroj pri spoločenských udalostiach demonštráciou príslušnosti k slovenskému národu. *“Bolo prirodzené, že dievča zo slovenskej rodiny má doma slovenský kroj.”* (Ž, 1928) Podmienkou nebol ľudový odev z príslušného regiónu, stačilo, že pochádzal zo slovenskej lokality. Pokiaľ rodina dievčaťa nevlastnila ľudový odev, dal sa tento požičať, respektíve objednať na danú príležitosť priamo u organizátorov podujatia.

V prvých rokoch Československej republiky sa v regionálnej tlači stretávame aj s upozorňovaniami, ako sa majú účastníci plesov obliecť. Napríklad noviny Naša Orava uviedli v januári 1922 tento oznam: *“Ako sa máme obliecť na ples? ... od účastníkov nevyžaduje sa, aby na ples vo zvláštnom plesovom šate sa dostavili. Riadny spoločenský šat a kroje sú vítané...”*⁴⁶ V našom prípade sa jednalo o Ples dôstojníckeho zboru československého horského práporu č. 3 v Dolnom Kubíne, ktorý patril medzi elitné plesy a na ktorý mali prístup iba pozvaní hostia. V súvislosti s týmto plesom a charakteristikou *“plesových ošialov”* bol v Našej Orave uverejnený nasledujúci vtipný článok:

⁴³Tamže, 9.2.1924, č. 7, s. 3.

⁴⁴Tamže, 1.3.1924, č. 10, s. 4.

⁴⁵Naša Orava, 1.1.1920, č.1, s. 3.

⁴⁶Tamže, 21.1.1922, č. 3, s. 2.

“*Fašiangy! Čarovné slovo! Sezóna tancovania i u nás je v plnom prúde a tí, ktorí radi holdujú tancu, môžu sa priam utancovať. ... Začali páni poddôstojníci, potom mládež mala akýsi ‚tiegerbál‘ u Steinera, potom zase dolnokubínska meštianska mládež v Slávii. A zase osvetový zbor vojska mal náladový večierok spojený s nevyhnutelným tanečkom, dnes bude elitný dôstojnícky ples, potom maškarný, ku koncu februára chystajú i turisti svoj večierok, a neviem už sám, ktorý ešte spolok sa pripravuje na nejaký ten ples. Ale najväčšie starosti majú s tancovaním slobodní. Všade musia byť, pretože všade sú zvaní, tiež radi idú... Ale s tým dôstojníckym plesom majú starosti. Boli totiž niektorí ‚skutoční mládenci‘ pozvaní i s rodinou, ktorú však nemajú. Keď by dakto z čitateľov t. č. chcel ísť do plesu a nebol snád’ pozvaný a chcel by ísť s poctivým mládencom ‚ako rodina‘, nech sa láskavo prihlási v redakcii t. č., kde dostane bližšie adresy tých, ktorí hľadajú len ‚plesovú rodinu‘...”⁴⁷ Anonymný autor článku uvádza, že len v zimnej sezóne roku 1922 sa plánovalo uskutočniť sedem plesových podujatí. Už v predchádzajúcich troch rokoch (pozn. v dobe od roku 1918) predpokladám vzrastajúcu tendenciu plesových podujatí. Od roku 1919 vyvíjala svoju činnosť Hviezdoslavova beseda, TJ Sokol, Dobrovoľná hasičská jednota, v roku 1920 Okresný osvetový zbor, Dolnokubínsky športový klub, azda už pracoval aj spolok Živena a ČSČK.*

K najvyhľadávanejším patrili maškarné plesy navštevované všetkými sociálnymi vrstvami. Termíny ich konania uverejňovali v tlači s predstihom, niekedy aj mesiac dopredu. Každý ples mal totiž určitý motív, na ktorý si účastníci prispôbovali kostýmy. Požičiavali si ich, alebo si ich dávali šiť. Napríklad v roku 1925 usporiadala Hviezdoslavova beseda maškarný bál s názvom “Z pohádky do pohádky”. Odevy na ples zaobstarávalo v tomto prípade kníhkupectvo Trnkócyho. Dolnokubínske dámy si dávali šiť úbory kubínskym krajčírkam, tie lepšie situované v krajčírstvach vo väčších mestách, alebo si ich objednávali z katalógov. Tri najlepšie masky, odmenené cenami, boli vystavené i v menovanom obchode.

Podrobný priebeh maškarného plesu z roku 1924, ktorého usporiadateľom bola po prvýkrát Hviezdoslavova beseda, nám opäť sprostredkuje týždenník Naša Orava. V pokynoch pre účastníkov plesu sa dozvedáme nasledovné: “*Cieľom zabezpečenia poriadku a dôstojného priebehu nami 12.1. t. m. usporiadaného maškarného plesu P. T. obecenstvo prosíme: aby sa najpozdšie do 9. hod. zhromaždilo, taktiež i masky, pretože sprievod masiek sa začne presne o 9. hod.; aby poriadateľov v každom prípade poslúchlo a nimi určené miesta zaujalo, pretože len takto je možný nehatený pohyb masiek a dobrý prehľad týchže. O polnoci masky sa spoločne odfotografujú a preto je žiadúco, aby z masiek nikto prv sa neodstrojil alebo neodišiel...*”⁴⁸

V nasledujúcom vydaní Naša Orava podáva výpočet masiek, ktorých sa na slávnosti zúčastnilo vyše šesťdesiat. Časté boli skupinové masky, napríklad “*pánbožkove kravičky, pieroti a čerti, nechýbal ani majestátny maharadža pár, vysoký Mephisto, mních, školáčik, kšeftujúci žid, Chaplin, dlhonožý mládenec, policajt v napoleonovom kroji a šašo s rakúskym erbom...*”⁴⁹. Pri vymenovávaní masiek okrem rozprávkových, zoomorfných či historických postáv vystupujú aj karikatúry národností, profesií, či žijúcich osobností, v našom prípade z hereckého sveta.

Podstatnú zložku plesov tvorila hudba. Od jej výberu a kvality závisela zábava hostí a úroveň plesu, ktorá bola hodnotená v regionálnej tlači a, samozrejme, aj medzi účastníkmi. Stávalo sa, že usporiadatelia vymieňali hudbu aj o polnoci, lebo im záležalo na dobrom mene plesu.

⁴⁷ Tamže, 4.2.1922, č. 5, s. 3.

⁴⁸ Orava, 5.1.1924, č. 2, s. 3.

⁴⁹ Tamže, 19.1.1924, s. 2, č. 4.

Finančný zisk z podujatí alebo z “nadplatkov” zo vstupného bol často určený na charitatívnu činnosť, o ktorej vopred informovala tlač. Niekedy bol výťažok z plesu usporiadaného určitou profesijnou skupinou určený na podporu nezamestnaných členov tej istej profesie v okrese, či v meste.

Plesy, ako som už uviedla, slúžili aj na predstavenie mladého dievčaťa spoločnosti. Veková hranica mladých dám, ktoré boli zároveň touto formou iniciácie pokladané za dospelé, sa pohybovala v dvadsiatych rokoch 20. storočia od 17 do 21 rokov. Informátorky zhodne uvádzali, že ich babičky boli predstavené v mladšom veku, asi od 16 rokov, ale aj mladšie (údaj sa vzťahuje na obdobie Rakúsko-Uhorska).⁵⁰ Z dostupných informácií usudzujem, že po prevrate sa veková hranica uvádzania do spoločnosti už tak striktno nedodržiavala. V nasledujúcom období, aj vplyvom emancipácie mladých žien, ktoré do vydaja pracovali najčastejšie ako úradníčky, či sekretárky alebo v iných profesiách, sa tieto tradičné normy porušovali. Mladé dievča išlo na svoj prvý ples: “...keď skončila tú tanečnú školu. Ja som bola prvý raz, keď som mala sedemnášť. Musela ísť so mnou maminka. A keď nemohla ísť maminka,... tak známe dáke panie. No, každé dievča, aj mňa sa to týkalo, muselo mať gardedámu...” (Ž 1914). Vzhľadom na finančnú nezávislosť mladých žien boli plesy prístupné aj tým, ktoré pochádzali z finančne menej situovaných vrstiev. Predpokladám preto, že, s výnimkou elitných plesov, sa v polovici tridsiatych rokov na týchto podujatiach stretávalo široké spektrum dolnokubínskej spoločnosti.

Ďalšou aktivitou spolkov, ktorú pre limitovaný rozsah štúdie iba načrtnem, bolo už v úvode spomenuté ochotnícke divadlo. Po roku 1918 sa z 38 občianskych spolkov venovalo naštudovaniu divadelných hier 16. Ochotníckemu divadlu sa okrem spolkov a združení venovali aj miestne školy. Boli to Štátna ľudová škola, Štátna meštianska škola, Štátne reálne gymnázium a Štátna obchodná škola. K aktívnej divadelnej činnosti prispel aj vznik Kultúrnych vojenských odborov 2. a 3. vojenského horského pešieho práporu, ktorých členovia, prevažne českí dôstojníci, spolu s kubínskymi ochotníkmi naštuďovali kvalitné divadelné predstavenia.

S ochotníckym divadlom medzivojnového obdobia sa spájajú predovšetkým tri mená: Hana Styková, režisérka a herečka SND, nadporučík Bajer, dirigent a režisér a František Nedošínsky, úradník miestnej Tatra Banky, herec a ochotník. Dvaja menovaní páni boli zároveň aj tvorcami a realizátormi myšlienky uviesť na kubínsku divadelnú scénu operu a operetu. “... Na čo sa dolnokubínski ochotníci v minulosti neodvážili ani pomyslieť, stalo sa v roku 1926 skutkom...,” píše Ján Brodňanský a pokračuje, “... V Dolnom Kubíne sa hrala prvá a zároveň najťažšia opera od Pucciniho *Madame Butterfly*, ktorú nacvičovala spojená réžia v osobách: František Nedošínsky, pdp. Kapitola, rtm. Sládek a Ing. Sofka. Hlavný režisér bol ndp. Bajer, ktorý súčasne dirigoval vojenský orchester počas hry. Usporiadateľom opery *Madame Butterfly* boli Osvetové odbory 2. a 3. horského práporu v Dolnom Kubíne za spoluúčasti miestnych ochotníkov v predvečer 76. rokov narodenín prezidenta⁵¹ dňa 6.3.1926...”⁵²

V zákulisí dolnokubínskeho divadelného prostredia vznikalo množstvo príbehov. Jeden z nich je spojený s osobnosťou Ladislava Nádaši-Jégého a s jeho divadelnou hrou Krpčeky svätého Floriána, ktorá bola uvedená na “kubínskych doskách” v auguste 1924. Hru naštuďoval divadelný odbor Hviezdoslavovej besedy v réžii Hany Stykovej.

⁵⁰ Účasť či neúčasť na týchto akciách mohlo mať nielen spoločenské, ale aj politické pozadie. Do roku 1918 mládež z takzvaných “panslavistických” rodín plesy ignorovala: “...starý otec náš, ako pansláv nepúšťal dievčatá na maďarské plesy, takže oni išli do spoločnosti až po osemdesiatom roku (1918).” (Ž 1928)

⁵¹ Tomáša Garique Masaryka.

⁵² Brodňanský, Ján: c.d., s. 25.

“... Figúrky sú kreslené z nášho mestečka, a to z doby predprevratovej a aj z doby prítomnej...,” charakterizoval hru redaktor regionálnych novín Orava Rudolf Kratochvíľ. “Nie je treba veľkých miestnych znalostí a veľmi presne hneď uhádnete, koho majú jednotlivé figúrky predstavovať...”⁵³ Táto skutočnosť sa ale obrátila voči samotnému Jégému. Mnohí z jeho priateľov či známych sa v hre spoznávali a v priebehu hry vstávali a urazení opúšťali divadelnú sálu. Dôsledkom tejto udalosti bolo, že Jégé bol v nasledujúcom období nútený urovnávať vzniknuté spory s mnohými urazenými Kubínčanmi.⁵⁴

Dolnokubínski divadelníci sa tešili veľkej podpore miestneho obecnstva. Každé divadelné predstavenie bolo zároveň aj spoločenskou udalosťou s bohatým kultúrnym programom. Počas prestávok zvykla hrať vojenská hudba a po divadelnom predstavení sa často konávala tanečná zábava.

V prvom desaťročí od vzniku ČSR sa divadelnej činnosti venovala predovšetkým Hviezdoslavova beseda, Živena, ČSČK, vojenské odbory a školská mládež. Domnievam sa, že členovia týchto spolkov boli po konfesionalnej stránke rôznorodého vyznania. Až v roku 1931 som zaznamenala utvorenie konfesionalných divadelných spolkov. Zvýšenú činnosť badať u Katolíckej mládeže, spolku Živena, menej u Združenia evanjelickej mládeže. Po roku 1930 píš o “vyhasinani” spoločenského života v mestečku “z neznámych dôvodov”⁵⁵ aj regionálne noviny. V roku 1931 ustala aj divadelná aktivita osvetových odborov 2. a 3. pešieho horského vojenského práporu. (pozri prílohu č. 3) V obmedzenej divadelnej aktivite pokračovala Československá obec legionárska a 1. peší horský vojenský prápor.

Predpokladám, že tento stav vznikol ako reakcia na vnútropolitické pomery v republike.⁵⁶ V tridsiatych rokoch sa dovtedy harmonický vzťah medzi vojskom, českými občanmi a pôvodným obyvateľstvom Dolného Kubína začal vyhrcovať. Po desiatich rokoch existencie I. ČSR sa na strane slovenskej politickej reprezentácie začali ozývať kritické hlasy ohľadom ďalšej existencie štátu. Medzičasom na Slovensku vyrástla nová vrstva inteligencie schopná v plnej miere zastúpiť prisťahovanú českú inteligenciu, zastávajúcu takmer všetky učiteľské, riadiace či úradnícke miesta v štátnej a vojenskej správe. V dôsledku vypuknutia svetovej hospodárskej krízy 25. októbra 1929⁵⁷ došlo k zvýšeniu nezamestnanosti, už i tak veľmi vysokej, predovšetkým v rurálnom prostredí Slovenska. Paralelne s týmito udalosťami vypukla v októbri 1928 takzvaná “Tukova aféra”.⁵⁸ Už v tomto období boli radikálnou časťou SLS presadzované snahy o autonómiu Slovenska, ktoré negatívne vplývali na vzťahy medzi Slovákami a Čechmi žijúcimi aj v Dolnom Kubíne.

Spomínané aktivity spolkov boli determinované ročným obdobím a religióznym kalendárom. Najväčšia frekvencia podujatí sa javí v zimných mesiacoch, kedy bol vegetačný klúd a obyvatelia neboli nútení pracovať na hospodárstvách. Zároveň na činnosť pôsobili aj náboženské príležitosti, napríklad pôst a advent.

⁵³ Orava, 2.8.1924, č. 32, s. 3.

⁵⁴ Dzurek, Július: Roky v blízkosti Jégého. In: Jégé v kritike a spomienkach. s. 416-417.

⁵⁵ Z kubínskeho života. Orava, 11.10.1931, č. 21, s. 3.

⁵⁶ Napríklad snaha Slovenskej katolíckej ľudovej strany o autonómiu Slovenska, hospodárska kríza od roku 1929, časté striedanie vlád a podobne.

⁵⁷ Krach na newyorskej burze, tzv. Čierny piatok, bol sprevádzaný zrútením burzových obchodov a uzatvorením burzy. Tento deň sa označuje za začiatok svetovej hospodárskej krízy.

⁵⁸ Dr. Vojtech Tuka, jeden z vedúcich predstaviteľov Slovenskej ľudovej strany (ďalej SLS) zverejnil úvahu vychádzajúcu z takzvanej tajnej klauzuly Martinskej deklarácie. V nej uviedol, že od 30. októbra 1928 nastáva v republike “vacuum juris” a Slováci majú právo rozhodnúť o svojom zotrvaní v rámci Československej republiky.

Miestne osobnosti

Súčasťou spolkových aktivít boli aj uznávané osobnosti kultúrneho a umeleckého sveta žijúce v mestečku. Verejne vystupovali na podujatiach so svojou tvorbou či príhovorom za nadšených ovácií domáceho publika.

Najvýznamnejšou osobnosťou žijúcou v Dolnom Kubíne do roku 1921 bol básnik Pavol Országh Hviezdoslav.⁵⁹ Spolu s Ignáčom Radlinským bol čestným predsedom Odboru Matice slovenskej, ktorý sa utvoril v roku 1920. Jeho osobná prítomnosť na akomkoľvek podujatí bola výnimočnou, slávnostnou udalosťou a zvyšovala prestíž akcie. Kubínčania si ho aj s manželkou Ilonou, rodenou Novákovou, predsedníčkou Živeny, vždy uctili usadením na čestné miesta v prvom rade. Aj keď sa stránil spoločnosti a vystupovaniu na verejnosti, bol Hviezdoslav uznávanou autoritou nielen v Dolnom Kubíne, ale aj v rámci celého Československa. Pri príležitosti jeho sedemdesiatych narodenín bola usporiadaná celoštátna oslava, ktorá vyvrcholila priamo v mestečku spolu s návštevami gratulantov kultúrneho a politického života ČSR. Priestranstvo pred Hviezdoslavovým domom bývalo miestom stretnutí pri rôznych oslavách a "pozdrav básnikovi" ako prejav úcty kubínskych občanov a oficiálnych hostí patril k stabilnej časti programu. Po básnikovej smrti v roku 1921 sa jeho hrob stal miestom, pri ktorom zložila poklonu každá oficiálna návšteva mestečka a táto tradícia pretrváva dodnes.

Ďalšou významnou osobnosťou vynechať bol spisovateľ MUDr. Ladislav Nádaši-Jégé,⁶⁰ rodinný lekár a priateľ Hviezdoslavovcov. Profesionálne povinnosti mu nedovoľovali venovať sa literárnej tvorbe tak, ako by si želal. Napriek tomu sa aktívne zúčastňoval aj na kultúrnom a spolkovom živote rodného mestečka. Bol dlhoročným predsedom ČSČK. V rokoch 1923 až 1926 redigoval noviny Naša Orava a aj potom, čo sa vzdal redaktorskej práce, často do nich prispieval. Na požiadanie miestnych ochotníkov napísal Jégé pre kubínsku ochotnícku scénu veselohru "Krpčky svätého Floriána", ktorá vychádzala z miestnych pomerov, veselohru "Mia" a iné. Po roku 1935 sa venoval výlučne už len spisovateľskej činnosti, napriek tomu nestrácal kontakt s dolnokubínskym kultúrnym životom. Na prízemí jeho domu bolo kníhkupectvo a kníhtlačiareň, ktorú vlastnil Ján Trnkócy, "duchovný otec" kultúrneho a spoločenského života v mestečku. Jégé tu býval každodenným hosťom a pri debatách so zákazníkmi získaval informácie o každej udalosti malého mesta. Na verejnosti, pri oficiálnych alebo kultúrnych príležitostiach, vystupoval nerád a rovnako nerád sa vzdáľoval z rodného mesta.

Kultúrny život v Dolnom Kubíne bol nepredstaviteľný bez jeho hlavného organizátora, tlačiaru a vydavateľa Jána Trnkócyho,⁶¹ nazývaného Janino. "*Pán Trnkócy, to bola taká populárna osobnosť, taký veľmi spoločenský človek, rád si vypil, rád sa zabavil, rád si kartičky zahral, hej, taký, no... Proste príjemný sympatický pán, ktorý... mal veľký zmysel pre zábavu...*," spomína na jeho osobu jeden z respondentov (M, 1925). Jeho elegantná postava oblečená v žakete nesmela chýbať pri žiadnej spoločenskej udalosti. "*Nuž, to bol jeden človek, ktorý držal kultúrny život v meste...*," hovorí ďalší z informátorov. "*On, Julo Dzurek – učiteľ... to sa grupovalo. Nádaši bol hneď vedľa, potom na fare, tam to bol senior Novák, to bol ako švagor Hviezdoslavov, ... a potom Nádašich dom. No a títo aj spolu tak držali. Navštevovali sa. To žilo, ako jedna rodina...*" (M, 1921)

⁵⁹ Narodený 2.2.1849 vo Vyšnom Kubíne, zomrel 8.11.1921 v Dolnom Kubíne.

⁶⁰ Narodený 12.2.1866 v Dolnom Kubíne, zomrel 2.7.1940 v Dolnom Kubíne.

⁶¹ Narodený 15.2.1889 v Dolnom Kubíne, zomrel 21.3.1934 v Ružomberku.

Všeobecne obľúbenou a uznávanou postavou bol i Ján Ťatliak,⁶² "direktor" Tatra Banky v Dolnom Kubíne, zanietený priekopník turistiky na Orave a predseda Odboru klubu československých turistov. Z ďalších osobností, ktoré v medzivojnovom období tvorili jadro kultúrneho života Dolného Kubína, nemožno nespomenúť publicistu a veliteľa dobrovoľného hasičského zboru Júliusa Dzureka a básnika Ľudovíta Bešeňovského, ktorí sa venovali literárnej tvorbe popri svojom učiteľskom povolani, Mikuláša Gaceka, notára, spisovateľa a prekladateľa, a Ondreja Kalinu, okresného archivára, spisovateľa, básnika a prekladateľa, známeho aj pod pseudonymom Ján Smetanay. Poézii sa venoval aj Kazimír (Kazo) Bezek, syn evanjelického farára a historika Jána Bezeka.

V rokoch 1919 až 1925 v mestečku pôsobil aj český pedagóg, spisovateľ a hudobník Rudolf Kratochvíl, blízky priateľ Hviezdoslava a Jégého. Spolu s Ladislavom Nádašim redigoval v rokoch 1923 až 1925 regionálny časopis Orava, ktorý vychádzal v Dolnom Kubíne tlačou Jána Trnkócyho. "Mali sme časopis, ktorý bol zrkadlom Oravy, v ktorom sa odzrkadľovali nielen všetky udalosti krásneho kraja, lež ventilovali sa aj všetky potreby Oravy. Našou snahou bolo pestovať československú vzájomnosť a privykať pospolitý ľud, aby čítal, aby narovnával chrbtové kosti, ako hovorieval Jégé...", píše vo svojich spomienkach Kratochvíl.⁶³

V mestečku pôsobil pred prevratom aj Ferko Urbánek, dramatický spisovateľ, organizátor, režisér a ochotnícky divadelný herec. Jeho divadelná tvorba bola medzi kubínskymi ochotníkmi vyhľadávaná a veľmi obľúbená i u diváckej obce.

Pri spomienkach na známe osobnosti kultúrneho života Dolného Kubína nesmiem zabudnúť na rodinu Stykovú, ktorá bola oporou ochotníckeho divadla. Aurel Styk st.⁶⁴ sa popri svojej práci bankového úradníka venoval aj prekladateľskej činnosti z ruštiny. Z tejto rodiny pochádzala aj Hana Styková⁶⁵, členka činohry SND v Bratislave. Pri svojich návštevách v rodnom meste, už ako uznávaná herečka, často vystupovala na miestnej ochotníckej divadelnej scéne a zároveň režírovala divadelné hry.

V tomto prostredí, do roku 1933, tvoril aj akademický maliar Arnold Weisz-Kubínčan⁶⁶ a vyrastal mladý Theo Herkeľ Florin,⁶⁷ budúci básnik, publicista a diplomat.

Záver

Rozmanité aktivity spolkov, z ktorých som zachytila iba prejavy určené pre širšiu verejnosť, dávajú tušiť bohatosť kultúrneho a spoločenského života v Dolnom Kubíne medzivojnového obdobia, založeného na neinštitucionálnom, ochotníckom nadšení ich členov. Okrem zábavných udalostí prinášajúcich uvoľnenie a ozvláštnenie všedného dňa, vzdelávacích a charitatívnych programov, vplyv spolkov zasahoval do integrácie dolnokubínskeho spoločenstva, budoval silné vedomie lokálpatriotizmu a hrdosti na rodné mesto a slávnych rodákov.

Pri vyhodnocovaní materiálu som zaznamenala pestrosť vo výbere a kvantite kultúrnych a spoločenských podujatí, ktoré organizovali miestni ochotníci a kultúrni nadšenci. Tieto aktivity vytvárali ďalšie možnosti pre rozvíjanie vzájomných kontaktov heterogénnej spoločnosti Dolného Kubína. Z hľadiska spoločenskej komunikácie a

⁶² Narodený 6.2.1876 v Dolnom Kubíne, zomrel 12.10.1946 v Dolnom Kubíne.

⁶³ Jarábek, Dominik: Dr.Ladislav Nádaši v spomienkach a korešpondencii s Rudolfom Kratochvílom. In: Jégé v kritike a spomienkach. Bratislava 1959, s. 428.

⁶⁴ Narodený 15.2.1864 v Mlynkoch, zomrel 5.3.1958 v Turčianskej Štiavničke.

⁶⁵ Narodená 6.3.1902 v Dolnom Kubíne, zomrela 23.5.1965 v Bratislave.

⁶⁶ Narodený 3.3.1898 v Ujaci v Sliezske, zomrel pravdepodobne v roku 1945 v Mauthausene.

⁶⁷ Narodený 10.4.1908 v Dolnom Kubíne, zomrel 11.3.1973 v Dolnom Kubíne.

nadväzovania vzťahov u mladých slobodných ľudí boli významnými nácviky ochotníckych divadelných predstavení. Tieto, väčšinou spolkové činnosti, nachádzali podporu aj u širokej dolnokubínskej verejnosti, bez ohľadu na rôzne zameranie spolkov (konfesionálne, profesijné, záujmové, rodové a i.).

Z osobností literárneho, kultúrneho a umeleckého sveta, žijúcich v medzivojnovom období v Dolnom Kubíne, som vymenovala len tie najznámejšie, ktoré organizovali kultúrny život, alebo svojim tvorivým vkladom či invenciou ovplyvňovali okolie a vytvárali z Dolného Kubína intelektuálne centrum Oravy. Mnohé z týchto osobností pochádzali, pred prevratom, z národne uvedomelých rodín, rozvíjajúcich v mestečku slovenskú kultúru. Po roku 1918, keď nastal rozmach spolkovej činnosti, bolo samozrejmé, že boli požiadaní alebo zvolení dolnokubínskymi občanmi za predsedov, či čestných predsedov kultúrnych spolkov a združení. Tieto funkcie, ktoré neboli finančne odmenené, vykonávali popri svojej profesii. Zároveň bolo prirodzené, že každý učiteľ a aj farár sa aktívne venoval školským deťom a mládeži, predovšetkým v dramatickej, hudobnej, či speváckej oblasti.

Spoločnosť žijúca v skúmanej lokalite v období I. ČSR sa vyznačovala vysokou toleranciou a vzájomným rešpektom medzi diferencovanými vrstvami obyvateľstva. Vzájomná akceptácia sa prejavovala aj v spoločenskom a kultúrnom živote, ktorý bol prístupný širokému spektru spoločnosti. Etnicita sa viac prejavovala za existencie Rakúsko-Uhorskej monarchie (“panslávi” a “maďaróni”). Po roku 1918 zohrávala v tomto relatívne homogénnom prostredí len sekundárnu úlohu a k etnickej a konfesionálnej polarizácii spoločnosti prispievali skôr politické faktory.

Až historické udalosti z konca 30. rokov narušili dovtedajší súlad vo vzájomných vzťahoch a podmienili vznik mnohých konfliktov hlboko zasahujúcich do štruktúry vtedajšej aj dnešnej spoločnosti.

Príloha č. 1:

Zoznam spolkov a združení existujúcich v období rokov 1918-1938⁶⁸

č.	Názov spolku	založený
	Chevra Kadischa	1770
	Včelársky spolok	
	Živena – odbor spolku slovenských žien	
	Dobrovoľný hasičský zbor	1874
	DK športový klub	1920
	Okresný osvetový zbor	1920
	Hviezdoslavova beseda	1921
	Klub československých turistov	1922

⁶⁸ ŠOKA DK, OÚ, K 12, 35/1939.

	Odbočka zväzu československého dôstojníctva	1922
	Okresná hasičská jednota č.22	1922
	Telovýchovná jednota SOKOL	1923
	Odbor klubu československých turistov	1923
	Okresná sedliacka jazda	1923
	Šachový klub	1924
	Rybársky spolok pre pestovanie rýb na Orave	1925
	Spolok Oravského Múzea	1925
	Odbočka zväzu slovenských remeselníkov a obchodníkov	1925
	Jednota ORLA	1925
	Odbočka zväzu československých rotmajstrov	1927
	Spolok ČSČK v Dolnom Kubíne	1927
	Slovenská evanjelická a.v. jednota	1928
	Jednota československej obce legionárskej	1928
	Dobrovoľný hasičský zbor	1929
	Evanjelický a.v. ženský spolok	1931
	Konvikt	1931
	Odbor Matice slovenskej	1931
	Odbočka miestnej skupiny Masarykovej Literárnej ligy	1933
	Slovenská evanjelická a.v. jednota – Záskanie	1933
	Okresné združenie úradníkov a zriadencov	1934
	Lovecký ochranný spolok	1935
	Miestne združenie evanjelickej a.v. mládeže	1936
	Makabi	1937
	Miestna jednota slovenského roľníckeho dorastu	1937
	Robotnícka akadémia	1937

Príloha č. 2:

Zoznam spolkov existujúcich v roku 1938 ⁶⁹	
	Spolok ČSČK
	Odbočka zväzu československých rotmajstrov
	Odbočka zväzu slovenských remeselníkov a obchodníkov
	Telovýchovná jednota SOKOL
	DK športový klub
	Jednota ORLA
	Odbočka klubu československých turistov.
	Chevra Kadischa
	Klub československých turistov
	Odbočka miestnej skupiny Masarykovej literárnej ligy
	Okresná sedliacka jazda
	Šachový klub
	Odbočka zväzu dôstojníctva
	Klub československých turistov
	Odbočka zväzu československého dôstojníctva (v Hornej Orave)
	Lovecký ochranný spolok
	Jednota československej obce legionárskej
	Makabi (telocvičná a spolková jednota)
	Robotnícka akadémia
	Okresný osvetový zbor

⁶⁹ Tamže.

Príloha č. 3:

Prehľad počtu divadelných predstavení, ktoré sa odohrali v rokoch
1918-1945⁷⁰

Názov spolku	1 918	1 919	1 920	1 921	1 922	1 923	1 924	19 25	1 926	1 927
ČSČK					1					
Dobrovoľný hasičský zbor										1
Dorastenci TJ Sokol Komenského, Št. obch. škola							1 1			
Miestny osvetový zbor			2							
Meštianska /Hviezdoslavova/ beseda		1	1			1	2		1	
Meštianska mládež					1				1	
Miestny odbor MS								1+ Ži vena		
neuveďený usporiadateľ				1	1	1	3			1
Obchodná škola			2							
Osvet. odbor 2. a 3. Horského práporu + miestni ochotníci							9	2+ 2*	1 **	1 **
Štátna ľudová škola								1		
Učiteľský zbor Meštianskej školy + žiaci					1		1	1+ ČS	1	1
Živena			1		3	1	1 + HB	1	1	

Názov spolku	1 928	1 929	19 30	1 931	1 932	1 933	1 934	1 935	1 936	1 937
ČS obec legionárska s vojskom 1. pešieho pluku							1		1	
ČSČK Dobrovoľný hasičský zbor				1	1		1 2		2 1	1
Hviezdoslavov krúžok evanjelickej mládeže					1					
Hviezdoslavova beseda	1		1						15.1. +	
Katolícka mládež				1	2	3	3	1	1	3
Meštianska mládež	1									1
Miestny osvetový zbor					1	1		1	1	
Miestny odbor MS			1+ Živ ena				2			
neuveďené									2	

⁷⁰ Údaje sú spracované na základe údajov z rukopisu Jána Brodňanského. (Brodňanský, Ján: Ochotnícke divadlo v Dolnom Kubíne. ŠOKA D.K., fond Jána Brodňanského.) * opereta, ** opera

Osvet. odbor 2. a 3. horského práporu + miestni ochotníci		1							
Roľnícka mládež					1				
Spolok evanjelic. žien			1						
Št. reálne gymnázium			1					1	1
Štátna ľudová škola							1		
Združenie ev. mládeže					1	1	1		2
Živena		1		2	1	3	1	2	
Živnostníci								2	

Názov spolku	38	19	1	40	19	41	19	42	19	943	1	944	1	45	19
ČSČK						1		1		2					
Hlinkova Garda				1											
Katolícka mládež, Kat. kruh			2	1		2									
Miestny osvetový zbor neuvadené mená			1					2			1				
usporiadateľov															
Slovenský spevokol						1									
Združenie ev. mládeže			1	1											
Živena			1					1							
			+												
			Č												
			SČK												
Živnostníci				1				1							

Pramene

Naša Orava 1919-1922.

Naša Orava 1933-1936.

Orava 1923-1926.

Orava 1929-1932.

Literárny archív P. O. Hviezdoslava v Dolnom Kubíne, pozostalosť J. Smetanaya. Smetanay, Ján: Orava (rukopis).

Štátny okresný archív v Dolnom Kubíne, fond Notársky úrad, Kronika Jána Bezeka.

Štátny okresný archív v Dolnom Kubíne, fond Jána Brodňanského. Brodňanský, Ján: Ohotnícke divadlo v Dolnom Kubíne. (rukopis).

Literatúra

BITUŠÍKOVÁ, Alexandra: Spoločenské príležitosti – odraz diferenciacie mestského obyvateľstva. In: Etnologické rozpravy, 1995, č. 2, s. 20-27.

ČAPLOVIČ, Ján: Portréty dejateľov Oravy. Dolný Kubín 1990.

FILOVÁ, Božena: O etnografickom výskume spoločenských skupín. In: Slovenský národopis, 38, 1990, č. 1-2, s. 8-12.

GACEK, Mikuláš: Rovesník. Dolný Kubín 1995.

HLÔŠKOVÁ, Hana: O špecifickosti ústneho rozprávania. In: Genealogicko-heraldický hlas, roč. V, 1995, č. 2, s. 14-16.

HLÔŠKOVÁ, Hana: Interpretácia minulosti – nástroj formovania sociálnej pamäti. In: Etnologické rozpravy, 1996, č. 1, s. 77-87.

Jégé v kritike a spomienkach. Bratislava 1959.

JANEK, Jozef: Literárno-kultúrny cestopis Oravy. Dolný Kubín, RKS 1991.

KOVAČEVIČOVÁ, Soňa: Spolkový život v Liptovskom Mikuláši v rokoch 1830-1945. In: Slovenský národopis, 38, 1990, č. 1-2, s. 135-149.

KOVAČEVIČOVÁ, Soňa: Metodika výskumu mesta pomocou tlače. In: Národopisné informácie, 1990, č. 2, s. 51.

KREKOVIČOVÁ, Eva: Etnokultúrne tradície a sociálna pamäť. In: Etnologické rozpravy, 1996, č. 1, s. 67-76.

KUSÁ, Zuzana: Problém pravdivosti informácií v životopisných rozprávaniach. In: Genealogicko-heraldický hlas, roč. V, 1995, č. 2, s. 17.

LEŠČÁK, Milan: Etnologické aspekty štúdia orálnej histórie. In: Etnologické rozpravy, 1996, č. 1, s. 7-13.

POPELKOVA, Katarína: Spoločenské príležitosti stretávania sa obyvateľov malého mesta v medzivojnovom období. In: Slovenský národopis, 38, 1990, č. 1-2, s. 199-204.

ZUSKINOVÁ, Iveta: Úloha spolkov pri vzniku a formovaní kultúrneho povedomia občanov Liptovského Hrádku. In: Etnologické rozpravy, 1995, č. 2, s. 45-53.

Podkladom štúdie je diplomová práca obhájená v roku 1999 na Katedre etnológie FiF UK v Bratislave.

This work was supported, in part, by VEGA, the Grant Agency for Sciences (Grant No. 2/6047/99).

Predstavy a skutočnosť o utečencoch na Slovensku

Silvia Letavajová

Kľúčové slová: utečenec, azyl, vzťah Slovákov k cudzincom, integrácia, islam, ľudské práva

Problematika vzťahu obyvateľov krajiny a cudzincov sa dostáva do popredia hlavne v krajinách, v ktorých sa množstvo cudzincov stane všeobecným problémom a následne predmetom širokej verejnej diskusie. Dôvodom jej vzniku je predovšetkým obava majoritného etnika o zachovanie vlastných kultúrnych, spoločenských, historických a hospodárskych hodnôt a vlastností a snaha o zabránenie ich narúšania inými etnickými skupinami. Napriek uvedenému poradiu sa ako prvá domácim obyvateľstvom vníma modifikácia v oblasti ekonomickej alebo hospodárskej. Ohrozenie materiálnej istoty – nedostatok práce, znižovanie životnej úrovne z dôvodu príchodu veľkého množstva imigrantov, prevažne z oblastí s menej rozvinutou ekonomikou, sú hlavnými faktormi formovania vzťahu voči cudzincom. Odlišnosti v kultúrnej a spoločenskej oblasti sa prejavujú až neskôr, s postupujúcou akulturáciou cudzinca. Veľký význam pri formovaní postojov k cudzincom zohrávajú aj predstavy a informácie o kultúre, z ktorej cudzinec prichádza a určité stereotypy. Zblíženie alebo naopak negatívny postoj, až nevraživosť domáceho obyvateľa voči cudzincom sú do istej miery závislé aj od kontaktov s cudzincom, ktoré môžu mať podobu priamej – osobnej alebo nepriamej – sprostredkovanej konfrontácie.

Príkladom krajín, v ktorých sa zmeny takéhoto druhu odohrávajú, sú bývalé koloniálne a súčasné ekonomické veľmoci, ako je napríklad Francúzsko (problém španielskej, talianskej, poľskej a v súčasnosti hlavne narastajúcej magrebskej imigrácie), Anglicko (pristáhovalci z Pakistanu a Indie), alebo Nemecko (problematika Turkov, Juhoslovanov, Afgáncov). Vzťah obyvateľov týchto krajín k cudzincom je predmetom mnohých výskumov a vedeckých štúdií a všeobecne ho môžeme hodnotiť skôr ako averziu alebo nezáujem, samozrejme, predovšetkým voči tým, ktorí majú záujem zotrvať na ich území dlhšie alebo natrvalo a pritom vstupujú na trh práce. Na príklade západoeurópskych štátov môžeme tento vzťah bližšie špecifikovať aj z pohľadu etnickej alebo národnostnej príslušnosti cudzinca. Čo sa týka asimilácie imigrantov, iba 50 % Francúzov je presvedčených, že je možné asimilovať všetkých cudzincov, skôr sa prikláňajú k ich integrácii. Vo Veľkej Británii je asimilácia považovaná za legalitu (rovnosť) šancí, sprevádzanú kultúrnou rozličnosťou a toleranciou. Ankety vo Francúzsku ukazujú, že Francúzi považujú za asimilovateľné len európske alebo ázijské obyvateľstvo, zatiaľ čo Afričanov a Turkov považujú za menej asimilovateľných. Alžírčania pre nich predstavujú negatívum a dokonca nebezpečenstvo. Turci sú podobne ako ostatné moslimské kultúry považovaní za kultúrne neprispôsobivých. “Predstavujú násilníkov, neschopných edukácie (mimo náboženskej), využívajúcich iba sociálne príspevky. Na začiatku 80-tych rokov boli za tzv. dobrých imigrantov považovaní iba juhoeurópania – Taliani, Španieli, Portugalci, Gréci – v porovnaní so zlými, ktorých reprezentovali migranti z moslimských krajín” (Manco, U.: Turcs en Europe, Homme and Migrations, č. 1226, 2000, s. 83). Rovnako sa Angličania stavajú k Indom a Pakistancom, ktorí sú hodnotení ako neschopní adaptácie a považujú ich za hrozbu integrity spoločnosti.

Najlepšia je relácia s európskymi, kultúrne aj mentálne príbuznými národmi, veľmi dobré (prípád Francúzska) sú vzťahy s aziatmi (Číňania, Japonci) a najhoršie s príslušníkmi černošskej rasy a moslimami

Stredná Európa a Slovensko sú naopak oblasťami, ktoré predstavovali zdroj emigračných vln a v otázke prílivu cudzincov zohrávajú iba okrajovú úlohu. Napriek tomuto faktu sa aj na našom území problematika prítomnosti cudzích etník neustále rozvíja a dostáva čoraz viac do popredia (jedným z dôvodov je aj narastanie reštriktívnych opatrení voči imigrantom vo vyspelých európskych štátoch). Cudzinci, ktorí sa rozhodnú na našom území zotrvať dlhšiu dobu, sa tak chtiac-nechtiac stávajú súčasťou života Slovákov, a to na úrovni administratívnych evidencií, sprostredkovaných kontaktov, ako aj na úrovni osobných susedských, priateľských alebo partnerských vzťahov s domácim obyvateľstvom.

Predmetom analýzy predkladanej štúdie je práve otázka vzťahu a vedomostí obyvateľov Slovenska o jednej zo skupín cudzincov, prítomných na našom území – utečencoch. Dôvodom výberu tejto problematiky je môj dlhodobjší záujem o otázku prítomnosti utečencov (predovšetkým moslimského vierovyznania, konkrétne Afgáncov) a z dôvodu nedostačujúcej literatúry a všeobecne informovanosti v tejto oblasti aj snaha o zviditeľnenie problematiky medzi odbornou, ako aj laickou verejnosťou. Existuje len niekoľko prác, či skôr článkov, ktoré sa problematike vzťahov Slovákov a cudzincov venujú. Za pramenný materiál môžem preto v takejto situácii považovať aj prieskum pod názvom “Postoje obyvateľov SR k utečencom”, ktorý uskutočnilo Centrum pre sociálnu a marketingovú analýzu – Focus v marci 1998. Zadávatelom prieskumu bol Úrad vysokého komisára OSN pre utečencov (UNHCR) v Bratislave. Prezentované údaje sú výsledkom reprezentatívneho kvantitatívneho prieskumu, uskutočneného na vzorke 1088 obyvateľoch SR. Ďalšou prácou, čiastočne zasvätenou problematike, je jedna z častí záverečnej správy projektu Sociologického ústavu SAV “Aspekty národnej identity a národná identita v strednej Európe” z roku 1996, konkrétne kapitola Bernardíny Bodnárovej pod názvom “Postoje občanov Slovenskej republiky k prisťahovalcom”. Okrajovo sa problematike venuje diplomová práca študentky etnológie Petry Lukšíkovej z roku 1999 pod názvom “Moslimská rodina v slovenskom prostredí (prípádová štúdia)”. V časti pod názvom “My a tí druhí” hodnotí názory 40-tich náhodne vybraných študentov v Mlynskej doline na moslimských študentov, žijúcich v tejto časti mesta a ich kultúru.

Na základe predchádzajúcich výskumov som dospela k záveru, že predstavy a poznatky Slovákov o utečencoch, podľa ktorých si neskôr sprostredkovane vytvárajú vzťah k nim a k cudzincom ako takým, sú často nepresné alebo podstatne odlišné od skutočných faktov. Predkladaná štúdia je analýzou a sumarizáciou niektorých poznatkov z výskumov uskutočnených v rámci doktorandskej práce pod názvom “Fenomén ‘utečenca’ na Slovensku z hľadiska kultúrnych zmien”, vypracovávanej na Katedre etnológie FiF UK Bratislava. Predmetom mojej práce je analýza faktorov, ktoré ovplyvňujú vytváranie predstáv o utečencoch na Slovensku, ako aj ich modifikáciu. (Spracovanie ďalších aspektov prinesie záverečná doktorandská práca.) Jednou z východiskových téz je téza o zlepšovaní postojov k cudzincom v závislosti od narastajúcej informovanosti slovenského obyvateľstva o problematike a vplyv vzdelania a veku respondentov na kvalitu vzťahov k cudzincom.

Výskum som realizovala prostredníctvom anonymného dotazníka, prostredníctvom ktorého som zhromaždila bázu informácií, týkajúcich sa postojov a názorov respondentov na utečencom a miery informovanosti o tejto problematike. Otázky som zaradila do nasledovných okruhov:

* vzťah k cudzincom – všeobecný postoj k cudzincom, rozlíšenie medzi cudzincami a

utečencami

* vzťah k utečencom – otázky zisťujúce informovanosť v problematike utečencov (zdroje informácií, charakteristika utečencov, ich pôvod, zastúpenie utečencov na Slovensku.)

* ľudské a občianske práva týkajúce sa cudzincov a utečencov – názory na ich dodržiavanie,

* sociálne zabezpečenie utečencov, poskytovanie práce cudzincom, vzťah kriminalita a utečenci (cudzinci)

* integrácia utečencov do spoločnosti

* humanitárna činnosť a pomoc utečencom

* názory na moslimskú kultúru

* osobné údaje – pohlavie, vek, vzdelanie, konfesijná príslušnosť a bydlisko

Efektívnosť práce s dotazníkom závisela od ochoty respondentov a od danej situácie alebo atmosféry. Väčšinou slúžil len ako podklad pre rozhovor s informátormi, v iných prípadoch bol vyplňovaný osobne (prípady Moravského Lieskového, strach z odhalenia – prevádzачi, žiadosť o zachovanie anonymnosti). Celkovo dotazník vyplnilo 189 osôb rôzneho vzdelania, konfesie, vekovo rozdelených do troch kategórií: do 30 rokov, 30-55 rokov, dôchodcovia – nad 55 rokov.

Ich jednotlivé pomery predstavuje nasledujúca tabuľka:

	po hla-vie		v ek			vzd ela-nie			kon fesia	
	že na	m už	o 30	3 0-55	na d 55	zš	š	š	kat ol evan.	be z, iné,
Prievidza	36 (11)	2 1 (3)	2 5 (14)	2	10	25 (14)	7	5	33 (12) 4 (1)	20 (1)
Bratislava	43 (15)	9 (15)	1 7 (30)	1 4	21	12 (30)	3	7	28 (22) 10	14 (8)
Brezová p/B	91	4	6	3	5	14			7 6	2
Mor. Liesk.	15	7	4	1 0	8	9			8 6	18

* v zátvorke sú uvedení stredoškolskí študenti

Čiastkové výskumy potvrdili, že čím je kontakt domáceho obyvateľa s cudzincom tesnejší, osobnejší, tým je jeho vzťah k cudzincovi pozitívnejší. Naopak, ak sú informácie o cudzincoch len sprostredkované a kontakty neosobné alebo kusé, jeho vzťah je rovnako neosobný, nezaujatý až negatívny. Na základe týchto záverov som z hľadiska pôvodu informátorov rozdelila výskum do štyroch lokalít, ktorých výber bol cielený. Mojou úlohou bolo zistiť postoje obyvateľov Slovenska v oblastiach, v ktorých sa predpokladá, že kontakt s cudzincami a utečencami bude čo možno najtesnejší, a naopak. Príkladom častého stretu s utečencami je lokalita, v ktorej je priamo umiestnený utečenecký tábor, v našom prípade sa jedná o západoslovenskú obec Brezová pod Bradlom. Ďalšou lokalitou je pohraničná obec Moravské Lieskové, ktorá je jedným z miest prevádzачstva a pašeráctva utečencov smerom na západ. Ako centrum administratívy, týkajúcej sa utečencov a cudzincov, s možnosťou častého kontaktu s cudzincami – nepriameho alebo

priameho – som vybrala hlavné mesto Bratislavu. Naopak, lokalitou s veľmi zriedkavým kontaktom s cudzincami je stredoslovenské mesto Prievidza.

Na základe prvotnej analýzy dotazníkov možno povedať, že vzťah respondentov k cudzincom je pozitívny. Názory sa nelíšia v závislosti od veku, pohlavia, vzdelania alebo lokality. Svoj vzťah k cudzincom najčastejšie vyjadrujú slovami *“kladný”*, *“nerozlišujem od našich”*, *“neutrálny”*, *“normálny”*, *“pozitívny”*, *“nevadia mi”* alebo *“hodnotím ich podľa správania sa”*.

Takmer všetci uvádzajú, že s cudzincami neprišli do žiadneho konfliktu, s výnimkou 2 prípadov bratislavských stredoškolských študentov, ktorí spomínajú, že s cudzincami majú negatívne skúsenosti, pretože ich okradli. Zároveň však títo študenti v nasledujúcich otázkach uvádzajú, že za cudzincov považujú aj Rómov a Maďarov, čím sa ich odpoveď relativizuje a stáva sa diskutabilnou. Výsledky sa nedajú jednoznačne rozlíšiť na základe faktoru príslušnosti k daným lokalitám. V Bratislave, Prievidzi a Moravskom Lieskovom sa slovom *“nie”* (nemali konflikty) vyjadrilo vždy približne 5 % opýtaných a v Brezovej pod Bradlom 0 %.

V otázke počtu cudzincov, nachádzajúcich sa na našom území, som zaznamenala pomerne veľkú pestrosť názorov. Možno však konštatovať, že určitá diferenciacia sa objavila v závislosti od vzdelania respondentov. Informátori so základným vzdelaním sa vyjadrovali prevažne *“áno, na Slovensku je veľa cudzincov”*, zatiaľ čo stredoškólcami a vysokoškólcami sa prikláňali skôr k odpovediam *“neviem”*, alebo *“primerane veľkosti Slovenska”*, čím vyjadrovali svoju neutralitu alebo určitú zdržanlivosť voči problému, alebo aj určitý stupeň nevedomosti o ich počte.

Príklady, ktoré uvádzajú respondenti ako dôvody príchodu cudzincov na naše územie, sú rôznorodé a takisto ich odpovede *“vojna”*, *“tranzit”*, *“štúdium”*, *“špekulácia”*, *“práca”*, *“rodinné väzby”*, *“financie”*, *“turistika”* – čiže pre obyvateľov Slovenska pozitívne aj negatívne príčiny. Iní sa vyjadrili len jednoducho: *“asi sa tu majú lepšie”*. Skutočnú situáciu približuje štatistická ročenka, podľa ktorej sa v roku 1997 na Slovensko prisťahovalo 2303 osôb, z čoho z európskych krajín 1946 osôb (ČR – 867, Nemecko – 93, Rusko – 92, Ukrajina – 363, Juhoslávia – 82). Dôvody prítomnosti cudzincov s dlhodobým pobytom u nás zachytáva práca B. Bodnárovej (c. d., s. 47). Podľa údajov, uvedených v štúdiu, sa na Slovensku zdržoval najväčší počet cudzincov s udeleným dlhodobým pobytom z dôvodov pracovných, podnikateľských a študijných. Čo sa týka študentov, v roku 1993 študovalo na slovenských univerzitách 4214 zahraničných študentov, v roku 1994 2142 študentov a nakoniec v roku 1997 1510 študentov (Štatistická ročenka, 1998). Zrejma je klesajúca tendencia počtu študentov na našich vysokých školách. Najzastúpenejšími krajinami pôvodu študentov sú ČR, Grécko, Irán, Rumunsko, Jemen, Poľsko, Maďarsko, Egypt a Afganistan.

Nasledujúce zistenia sa dotýkajú priamo problematiky utečencov. Na otázku, či je potrebné zaoberať sa utečencami, sa všetci zhodujú v kladnej odpovedi. Výnimkou je 5 nie dostatočne relevantných prípadov, keď sa respondenti vyjadrili záporne, alebo nevedeli zaujať stanovisko. Všetky negatívne odpovede sa týkali respondentov so základným vzdelaním.

Slovensko patrí medzi krajiny s najmenším počtom utečencov Európe. Táto situácia je však adekvátne jeho veľkosti, geografickej polohe a predovšetkým politickej a ekonomickej vyspelosti. Kým počet žiadateľov o azyl na Slovensku v rokoch 1992-2000 bol 4119 a počet utečencov s priznaným štatútom len 490, v susednom Poľsku ich bolo 15 800 a 1000 s priznaným štatútom, v Českej republike 27 153 a 1945 s priznaným štatútom a v Maďarsku 161 794 a 5068 utečencov s priznaným štatútom. K otázke zainteresovanosti Slovenska do problematiky utečencov mali možnosť vyjadriť svoj názor

aj respondenti. Väčšina z nich sa zjednotila v názore, že otázka sa týka aj našej krajiny. Určité rozdiely máme možnosť pozorovať na základe lokálneho rozmiestnenia respondentov. V Bratislave sú výnimočné odpovede, ktoré tvrdia, že problematika sa Slovenska nedotýka. Vyjadrili sa tak iba niekoľkí stredoškolskí študenti, ktorí však neudávajú dôvod svojho tvrdenia. V Prievidzi sa na odpovedi "áno" zhodli všetci opýtaní. V Brezovej sa kladne vyjadrilo 50 % informátorov. Je nutné však podotknúť, že väčšina z nich nevedela o existencii pobytového utečeneckého tábora v obci, alebo mala len sprostredkované informácie. Naopak, všetci opýtaní z Moravského Lieskového sa vyjadrili kladne. Vyplýva to zrejme z faktu, že obyvatelia tejto obce sa s problematikou utečencov majú možnosť priamo alebo nepriamo stretnúť. O danom probléme sa v obci všeobecne vie. Obyvatelia sú si pravdepodobne vedomí (niekedy sa o tom presvedčajú doslova na vlastné oči), že otázka nemá len celonárodný rozmer, ale týka sa priamo aj ich obce.

Slovenská republika ako jeden z dvoch nástupníckych štátov bývalého Československa sa zaviazala dodržiavať platné medzinárodné zmluvy, ku ktorým patrí aj prijímanie utečencov na Slovensku. S týmto problémom sú späté nasledovné odpovede, v ktorých respondenti vyjadrovali svoj súhlas či nesúhlas s udeľovaním azylu na našom území. Vo všeobecnosti sa k udeľovaniu azylu prikláňa 65 % opýtaných, pričom väčšina z nich sa presadzuje za bezvýhradné prijímanie utečencov. Tieto názory boli najčastejšie zdôvodňované nasledovne: *"sme predsa ľudia"*, *"je to povinnosť demokratického štátu"*, *"keby sa azyl neposkytoval, nastal by chaos, katastrofa"*. Zvyšok respondentov sa prikláňa k obmedzenému, selektívnemu prijímaniu. Jedným z ich kritérií je bezúhonnosť a morálne vlastnosti utečenca: *"dočasne, pokiaľ sú bezúhonní"*, *"rozlišujem človeka, nie cudzinca"*. Podľa mnohých informátorov je dôležité rozlišovať utečencov, ktorých naša krajina prijme, podľa dôvodu ich úteku. Ako významný sa prejavil faktor vojny a politického prenasledovania utečenca v krajine pôvodu. Hlavným argumentom odporcov prijímania utečencov u nás bolo, ako sa už niekoľkokrát ukázalo, potenciálne ohrozenie materiálneho zabezpečenia domáceho obyvateľstva: *"tento štát nemá peniaze pre vlastných a nie pre utečencov"*, *"nie, máme dosť vlastných problémov"*, *"aby ich tu už nebolo moc, nech si ich berú aj do iných krajín"*, *"len primerane našej krajine, treba zvážiť naše možnosti"*, *"nesúhlasím, za terajšej situácie je to nevýhodné"*, *"nič na úkor nás"*. Výsledky výskumu potvrdili, že väčšiu toleranciu prejavili obyvatelia s vysokoškolským ako so stredoškolským alebo základným vzdelaním. Závery sa takmer zhodujú aj s výsledkami agentúry Focus. Takmer tri štvrtiny respondentov tohto prieskumu súhlasí s tým, že utečencov by sme mali na Slovensku prijímať a poskytovať im pomoc a ochranu, ak ich k úteku viedli závažné dôvody. Rovnako sa potvrdila aj závislosť odpovedí od vzdelania. (Focus, c. d. s, 5)

Väčšina opýtaných sa vyjadruje v tom zmysle, že ich informácie o utečencoch zaujímajú. Naopak 1/3 prijíma tieto informácie ľahostajne, bez zvýšeného záujmu. V Bratislave sa o problematiku zaujíma len polovica opýtaných, v Prievidzi 60 % a v Brezovej pod Bradlom a v Moravskom Lieskovom sa takmer všetci zhodli, že táto otázka ich interesuje. Najväčšie percento spomedzi opýtaných v Bratislave, ktorí sa vyjadrili záporne, tvoria stredoškolskí študenti.

O utečencoch sa respondenti najčastejšie dozvedajú prostredníctvom televízie. Televízia je uvádzaná až v polovici prípadov. Z tlače a na základe osobnej skúsenosti sa o utečencoch dozvedá 17 %, z rozhlasu 15 % informátorov. Predpokladala som, že informovanosť na základe osobnej skúsenosti s utečencami bude narastať smerom od miest s malou pravdepodobnosťou kontaktu s utečencami až po lokality s potenciálnym častým kontaktom – Brezová, Moravské Lieskové. Napriek predpokladu respondenti uviedli, že osobná skúsenosť viedla k väčšej informovanosti iba u jedného informátora z

Prievidze, štyroch z Bratislavy, siedmich z Brezovej a dvoch informátorov z Moravského Lieskového. Vysvetlením môže byť fakt, že najviac príležitostí pre stretnutie s utečencami majú práve obyvatelia Brezovej pod Bradlom. Ich komunikácia má mnoho foriem. Pretože utečenci sa v obci voľne pohybujú, kontakty sú priame – osobné, nepriame alebo prinajmenšom sprostredkované. Brezovania majú možnosť vidieť ich na ulici, stretnúť sa s nimi, zhovárať, uzatvárať s nimi krátkodobé alebo dlhodobé priateľstvá a vzťahy. Situácia v Moravskom Lieskovom je odlišná, utečenci sa v obci alebo presnejšie v jej katastri zdržujú len krátkodobo. Väčšina obyvateľov obce sa o nich dozvedá sprostredkované, alebo na základe “stôp”, ktoré zanechávajú pri nelegálnom prechode okolím obce – *vyšliapané chodníky, nočný brechot psov*. Osobne sa obyvatelia s utečencami stretávajú len výnimočne a náhodne. Situáciu komplikuje aj strach z prevádzačov. Utečenci sa v tejto lokalite často prvýkrát stretávajú so Slovákmi a slovenčinu ešte neovládajú, sú stresovaní a poznačení traumatizujúcimi zážitkami.

Veľmi zaujímavé a pre nastolený problém v podstate nosné boli názory na to, kto utečenci sú. Väčšina respondentov sa jasne vyjadrila aspoň k jednému zo základných atribútov utečenca, a to k faktorom ako sú: 1. opustenie vlastnej krajiny, 2. dôvody úteku, 3. požiadanie o pomoc inej krajiny. Najčastejšími boli odpovede typu: “*tí, ktorí hľadajú útočisko inde*”, “*utekajú z vlastnej krajiny*”, “*lebo stratili domov*”. Ako dôvody ich úteku uvádzali respondenti predovšetkým vojnu, politické prenasledovanie, osobné dôvody, ekonomické príčiny: “*chcú pomôcť svojej rodine zárobkom*”, “*hľadajú lepší život*”, “*strata domova*”, “*náboženské problémy*”, “*hlad, chudoba*”. Napriek tomu, že deklarovaný postoj respondentov k utečencom, a ako sa ukázalo aj k cudzincom všeobecne, je prevažne kladný. Názory na to, kto utečenci sú, sa častokrát nezhodovali so skutočnosťou a samotnou definíciou utečenca. Respondenti vyjadrovali aj svoj negatívny postoj k utečencom: “*sú to priekopníci drog*”, “*obchodníci s bielym mäsom*”, “*kriminálnici*”, “*nemajú robotu*”, “*špekulanti*”, “*previnili sa*”, “*utiekli ilegálne, nelegálne sa u nás zdržujú*”, “*z nižších rodín nie sú, oni majú peňazi dost, bez peňazi sa sem nikto nedostane*”, “*nespratníci*”, “*stíhaní za trestné činy*”, “*s úmyslom zisku*”. Iní vyjadrujú svoj citový vzťah bez konkrétnej definície alebo len všeobecné konštatovanie typu: “*sú to bedári, chudáci*”, “*stroskotanci života*”, “*asi je im tam zle*”, “*hrdinovia – majú ťažkosti*”, “*záplavy, čo boli v Čechách, tu po domoch chodili*”. Je zjavné, že utečenci predstavujú pre Slovákov rovnako pozitívny aj negatívny element. Podľa Ženevskej konvencie z roku 1951 o postavení utečencov, ku ktorej Slovensko pristúpilo v roku 1993, sa termín “utečenec” *vzťahuje na kohokoľvek, kto vzhľadom k opodstatnenému strachu (prenasledovaniu) z dôvodu rasy, náboženstva, národnosti, príslušnosti k zvláštnej sociálnej skupine, alebo pre politické názory sa nachádza mimo krajinu svojej príslušnosti vzhľadom k tomuto strachu nemôže či nechce využiť ochrany tejto krajiny, alebo kto bez príslušnosti sa nachádza mimo krajinu svojho predchádzajúceho stáleho bydliska a v dôsledku týchto udalostí nemôže alebo nechce sa tam vrátiť*.

Z definície vyplýva, že na rozdiel od názorov respondentov ekonomické problémy nie sú dôvodom k priznaniu postavenia utečenca. Utečencom je teda každá osoba, ktorá spĺňa predchádzajúce podmienky a status utečenca mu bol ministerstvom vnútra pridelený. (V predkladanej štúdií z dôvodu zjednodušenia pomenúvam termínom “utečenci” aj cudzincov, ktorí status utečenca ešte nezískali, v prípade potreby je rozdiel presne uvedený.) Mnoho informátorov priraduje k utečencom aj osoby, ktoré majú na Slovensku iný status ako utečenci. Sú nimi hlavne “odídenci” – obyvatelia bývalej Juhoslávie, ktorým bolo na našom území poskytnuté dočasné útočisko na účely ochrany pred vojnovým konfliktom. Ochrana im bola poskytnutá na takmer 4,5 roka, konkrétne do 30.6.1997 a obyvateľom Kosova do 31.12.1999. Následne im naše úrady zabezpečili

možnosť repatriácie. Ďalšou skupinou sú “presídlenci” – obyvatelia černobyľskej oblasti Ukrajiny slovenského pôvodu, ktorí získavajú trvalý pobyt a majú takmer rovnaké postavenie ako občania SR (zdroj MÚ MV SR).

Čo sa týka množstva utečencov na území Slovenska, respondenti sa vyjadrujú zhruba tromi spôsobmi. Približne polovica opýtaných sa vyjadruje slovom “*neviem*”, netrúfajú si alebo nevedia zhodnotiť stav. Asi rovnaká časť sa opäť zhoduje a vyjadruje výrazom: “*dost*” alebo “*veľa*”. Len niekoľko respondentov si trúfalo vyjadriť stav utečencov na Slovensku číselne, ich údaje sa rôznia a predstavujú škálu od 300 do 10 000 utečencov. Reálne množstvo utečencov na Slovensku je naozaj veľmi ťažko vyjadriť, a to pre jeho neustále kolísanie, spôsobené odchodom alebo útekem utečencov do zahraničia, ako aj nepravidelným legálnym, či nelegálnym príchodom utečencov na naše územie. Dokonca nie je možné určiť jeho stúpajúcu alebo klesajúcu tendenciu. Každý rok je poznačený vznikom alebo ukončením regionálnych, národných alebo medzinárodných konfliktov, ktoré produkujú vlny utečencov. Priemerný ročný prírastok utečencov do roku 1995 bol podľa informácií, uverejnených v SME (Smena č. 190, 1995), asi 300 osôb. Podľa štatistických údajov Migračného úradu Ministerstva vnútra bolo za obdobie 1992 až 2000 na našom území zaznamenaných 4448 žiadostí o priznanie postavenie utečenca, pričom jednoznačne najsilnejším rokom bol rok 1999 (1320 žiadostí). Z tohoto počtu bol štatút naozaj udelený len 490 osobám.

Zastúpenie utečencov na území Slovenska na základe pohlavia je charakteristické majoritou mužov, predovšetkým v mladšom alebo strednom veku (produktívny vek), ktorí prichádzajú väčšinou samostatne, prípadne s rodinnými príslušníkmi. Zastúpenie žien je omnoho slabšie. Ženy prichádzajú hlavne spolu s rodinou a mužskými členmi. Existujú však aj prípady, keď ženy prichádzajú iba s deťmi, muži ich čakajú v zahraničí, alebo sú mŕtvi či nezvestní. Podľa mojej analýzy stavu utečencov k roku 1997 (na základe zdrojov MÚ MV SR) sa v tom období nachádzalo na našom území 86 žien, 227 mužov a 83 detí. Z hľadiska veku bolo ich zastúpenie nasledujúce (údaje sú vyjadrené v %):

	90-80	80-70	70-60	60-50	50-40	40-30	30-18
	roční	roční	roční	roční	roční	roční	roční
m	1	1,7	1,7	4,8	8,8	<u>50</u>	<u>30</u>
uži							
že	2	2,5	9,5	10,5	22	18,5	<u>28</u>
ny							

Až polovica mužov – utečencov, nachádzajúcich sa v tom období na našom území, bola vo veku 30-40 rokov. Najzastúpenejšími vekovými kategóriami žien bolo 18-30 a 40-50 rokov. O prevahe mužov spomedzi utečencov na našom území svedčia aj celkové údaje o žiadateľoch podľa pohlavia za roky 1992 až 2000: 64 % mužov, 11 % žien a 25 % detí.

Stratifikácia utečencov podľa vzdelania nie je jednoznačná. Okrem osôb so základným, žiadnym alebo stredným vzdelaním k nám prichádza aj množstvo vysokoškolsky vzdelaných odborníkov. Vzdelanie, postavenie a spoločenský vplyv sú často dôvodom ich perzekúcie v krajine pôvodu a následne dôvodom k úteku z krajiny. Jednou z najčastejších príčin vzniku konfliktov v týchto krajinách je občianska vojna, v ktorej sú prenasledované v prvom rade osoby aktívne angažované v politickom, náboženskom, národnostnom konflikte, osoby verejne prejavujúce svoje názory – politickí stúpenci, žurnalisti, lekári, právnici... Mnoho z týchto vzdelaných a kvalifikovaných utečencov, ktorí sa u nás nachádzajú dlhobojšie, už našlo svoje uplatnenie aj na Slovensku. Ilustráciou niekoľkých prípadov je brožúra UNHCR “Chlieb v krajine azylu”.

Podobne aj ekonomické zabezpečenie utečencov závisí od ich postavenia v domovskej krajine. Mnoho z nich prichádza na naše územie iba s najzákladnejším vybavením, bez akýchkoľvek finančných prostriedkov. Financovanie transportu z domovskej krajiny je veľmi náročné a vyčerpávajúce. Napríklad preprava za pomoci siete prevádzáčov z krajiny ako je Afganistan stojí jednu osobu približne 8 tis. dolárov na osobu (na základe vyjadrení utečencov). Mnoho z utečencov sa preto musí zadlžiť, alebo predať všetok svoj majetok. Iní sú na úteku a pri pobyte v krajine azylu podporovaní svojimi príbuznými, ktorí sú už určitú dobu etablovaní v zahraničí.

Odpovede na nasledujúcu otázku "Z ktorých krajín k nám utečenci prichádzajú?" do značnej miery závisia od toho, koho v predchádzajúcej časti definovali informátori ako utečencov. Najčastejšie uvádzanými krajinami sú Afganistan, Albánsko, Ukrajina, bývalý ZSSR, Turecko, India, Pakistan a Rumunsko, pričom sa skutočne zhodujú so skutočnosťou. Zoznam je dopĺňaný aj o "černochoy", ktorí sú uvádzaní výlučne respondentmi z Brezovej pod Bradlom. Černosi boli v tejto obci prechodne ubytovaní ako utečenci a obyvatelia sa s nimi v obci priamo stretávali. Spomínaní informátori však neudávajú krajinu ich pôvodu alebo národnosť, významné sú pre nich vizuálne antropologické znaky černošskej rasy a pomenúvajú ich jednotne "černosi". "Boli tu aj černošky s detičkami, aj v kostole boli. Boli tu aj černosi tuším z Afriky, takí čierni naboxovaní." "Tak som sa zľakla, toho černoča ja som takého ešte v živote nevidela, také biele zuby mal aj nechty. Boli aj černosi na diskotéke, ináč oni tu majú veľa kamarátov." Niektorí opýtaní zaraďujú k utečencom aj menšiny žijúce na Slovensku: Maďarov alebo Rómov a Vietnamcov. Nedostatočná informovanosť v tejto oblasti môže podobne, ako sa u niektorých respondentov ukázalo, ovplyvniť vytváranie jednostranného – kladne alebo záporne orientovaného – postoja voči utečencom ako takým. V niektorých prípadoch sú utečenci hodnotení na základe predsudkov a negatívnych stereotypov voči Maďarom (národnostné konflikty), Rómom (neschopnosť ekonomickej a kultúrnej adaptácie), Vietnamcom (zaplavenie trhu pracovnou silou) a inými. Z hľadiska zastúpenia jednotlivých krajín pôvodu utečencov má podľa údajov k 31.7.2000 prvenstvo Afganistan, nasleduje Irak, India, Pakistan, Srí Lanka, Rumunsko, Bosna a Hercegovina, Arménsko, Juhoafrická republika, Angola, Rusko, Somálsko, Vietnam. Zoznam týchto krajín poukazuje na veľkú kultúrnu a náboženskú pestrosť utečencov, ktorí k nám prichádzajú.

Nasledovná časť sa viaže k azylovej procedúre. Jej cieľom bolo zistiť, mieru informovanosti v otázke rozmiestnenia utečeneckých táborov na Slovensku, v prípade Brezovej pod Bradlom zistiť reflexiu takéhoto zariadenia v obci. 38 % všetkých opýtaných sa k otázke nevedelo vyjadriť, z čoho najväčšie percento – 59 % odpovedí pochádzalo z Moravského Lieskového. Naopak, "neviem" sa na otázku vyjadrili len dvaja z informátorov v Brezovej pod Bradlom. V Prievidzi a v Bratislave bola situácia približne rovnaká, o existencii a rozmiestnení táborov nevedelo približne 35 %. Ostatní respondenti menovali ako miesto, v ktorom sa nachádza zariadenie pre utečencov, predovšetkým Brezovú pod Bradlom, Gabčíkovo a Adamov, poprípade iné mestá alebo celkom logicky pohraničné oblasti. Spomínané tábory, ako aj ostatné, vyjadrujú aj akúsi hierarchiu postupujúcej azylovej procedúry a integrácie utečencov do našej spoločnosti. Merítkom stupňa integrácie cudzincov v inoetnickom prostredí je aj frekvencia a hĺbka kontaktov s domácim obyvateľstvom a miera začlenenia sa do jednotlivých spoločenských a sociálnych štruktúr a subkultúr majoritného obyvateľstva. Do azylovej procedúry vstupuje cudzinec na základe podania žiadosti o priznanie postavenia utečenca. Prvým miestom pobytu utečencov na našom území je Záchytný utečenecký tábor v Adamove – Gbeloch. Žiadateľ je počas pobytu v tábore povinný podrobiť sa vyšetrovaciemu riadeniu, zdravotnej prehliadke, karanténnym opatreniam, fotografovaniu a nechať si odobrať

daktyloskopické odtlačky. V tábore sa cudzinci zdržiavajú približne jeden mesiac a ich kontakt s obyvateľmi je minimálny, takmer nemožný. Po vydaní rozhodnutia o priznaní postavenia utečenca je žiadateľ premiestnený do pobytového utečeneckého tábora v Brezovej pod Bradlom a to na “dobu nevyhnutnú na integráciu, najviac však na 6 mesiacov” (zdroj MÚ MV SR). V tomto tábore sú mu poskytované približne rovnaké podmienky ako v Adamove. Život utečencov v Brezovej je však omnoho voľnejší. Utečenci majú možnosť opustiť tábor na jednodňové alebo viacdňové priepustky (vyžaduje sa povolenie MÚ MV SR). Voľnejší režim dovoľuje utečencom nadväzovať tesnejšie kontakty s obyvateľmi Brezovej a jej okolia. Utečenci sa zúčastňujú množstva kultúrnych, športových a iných podujatí, poriadaných vedením tábora alebo obcou, navštevujú akcie, na ktorých majú možnosť nadviazať hlbšie a často dlhodobšie kontakty – priateľstvá, partnerské vzťahy. Výskum v Brezovej ukázal, že najlepšie vzťahy majú utečenci práve s mladými, vekovo príbuznými ľuďmi a so staršími obyvateľmi Brezovej, hlavne dôchodcami, ktorí obývajú časti obce, najbližšie situované k utečeneckému tábore. Približne rovnaké postavenie má utečenecký tábor v Gabčíkove. Ďalšiu starostlivosť zabezpečuje integračné stredisko vo Zvolene a azylové centrum v Lučenci. Utečenci v týchto zariadeniach žijú viac-menej samostatne. Postupným prechodom týmito strediskami, čo však nemusí byť podmienkou, je integrácia utečencov čoraz väčšia. Poslednou fázou formálnej integrácie je naturalizácia utečenca. Podľa údajov MÚ MV SR bolo do roku 2000 (k 31. júlu) na Slovensku udelených 41 štátnych občianstiev, z toho 19 utečencom afgánskej národnosti, 7 ruskej, 5 ukrajinskej, 3 Rumunskej (zdroj MÚ MV SR).

Nasledujúci okruh uvádzajú názory na dodržiavanie ľudských práv na Slovensku v súvislosti s cudzincami a utečencami. Takmer polovica respondentov sa vyjadrila, že tieto práva sú na Slovensku dodržiavané a asi 17 % sa naopak vyjadrilo záporne. Z opýtaných z Prievidze sa kladne vyjadrilo 40 % a záporne 9 %, z Bratislavy 47 % a 15 %, v Moravskom Lieskovom 61 % a 4 % a v Brezovej pod Bradlom odpovedalo kladne najviac respondentov – 71 % a iba jeden sa vyjadril záporne.

Podrobnejšie ozrejmiť predchádzajúcu otázku nám azda pomôže nasledujúca, týkajúca sa vzťahu respondentov k nacionalistickému hnutiu skínov na Slovensku. Viac ako tri štvrtiny opýtaných vyjadrilo svoj nesúhlas s praktikami skínov voči cudzincom. Zaujímavé však bolo analyzovať práve “korešpondentov” s týmto hnutím. Najmenej odporcov alebo osôb, ktoré nevedeli zaujať jednoznačné stanovisko, sa našlo v Bratislave a v Prievidzi, pričom najvýraznejšou skupinou boli bratislavskí stredoškolskí študenti. Argumenty boli: “je zlý (vzťah skínov k cudzincom), ale ani cudzinci sa nesprávajú najlepšie”, “nemuseli by sa ich toľko báť”, “v niektorých prípadoch majú (skíni) možno aj pravdu”. Skínski aktivisti v týchto mestách patria k jedným z “najčinnjších” na Slovensku. Obyvatelia Brezovej a Moravského Lieskového sa naopak často vyjadrovali v tom zmysle, že nie sú informovaní a že v ich okolí sa skíni a teda ani spomínaný problém nevyskytuje. Porovnanie výsledkov podľa kritéria vzdelania prekvapivo ukázalo, že sympatizanti so skínmi majú pomerne vysoké zastúpenie medzi stredoškolsky a vysokoškolsky vzdelanými, naopak žiadni z nich neboli so základným vzdelaním. Všeobecnú platnosť týchto záverov je však nutné overiť na komplexnejšej vzorke respondentov.

Okrem práv, vyplývajúcich z listiny ľudských práv, ktoré prináležia rovnako utečencom ako aj všetkým ostatným, prislúchajú utečencovi de iure, to znamená tomu, ktorý už získal v našej krajine status utečenca, práva občianske. Status utečenca ho prakticky zrovnoprávňuje s občanom Slovenskej republiky. Utečenec má právo slobodného pohybu po krajine, právo opustiť ju, právo na prácu a mzdu, právo podnikat'

alebo byť zaradený do evidencie nezamestnaných. Určité obmedzenia existujú len v oblasti politicko-občianskych práv a povinností, to znamená, že utečenec nemá povinnosť vojenskej služby a právo zúčastňovať sa na voľbách. Mnoho opýtaných si túto skutočnosť neuvedomuje a práva utečencov často vo svojom vedomí obmedzuje na minimum.

Jedna z otázok, ktorá vážne diferencovala vzťah k utečencom a cudzincom, sa týkala podielu cudzincov na kriminalite na Slovensku. 15 % opýtaných sa vyjadrilo, že ich podiel je "zanedbateľný", 23 % "veľký", 47 % "primeraný ich zastúpeniu na Slovensku". Respondenti mnohokrát prisudzovali utečencom delikty kriminálnikov, ktorí k nám prichádzajú nelegálne predovšetkým z východu. Sú to: "mafia", "kriminálnici", "Ukrajinci". Podobnému problému sa venoval aj spomínaný prieskum agentúry Focus, podľa ktorého s výrokom "Utečenci prispievajú k zvyšovaniu kriminality na našom území." vyjadrilo svoj súhlas 57 % z 1088 obyvateľov Slovenska. (Focus, c. d., s. 12) Téza o zvyšovaní kriminality prisťahovalcami bola potvrdená aj výskumom B. Bodnárovej uskutočnenom v rámci projektu venujúcemu sa národnej identite. Približne dve tretiny opýtaných vyjadrili súhlas s tým, že prisťahovalci prispievajú k zvyšovaniu kriminality na našom území. Určité diferenciácie boli výskumom zaznamenané na základe kritéria vzdelania respondentov. Ukázalo sa, že čím vyššie vzdelanie, tým menej respondentov súhlasilo s daným názorom. Zaujímavým záverom bolo aj zistenie, že "respondenti z väčších sídel častejšie vidia v prisťahovalcoch potencionálnych kriminálnikov ako respondenti z malých sídel." Ako vysvetlenie autor komentuje zistenia nasledovne: "Je to pochopiteľné, pretože ľudia vo všeobecnosti a najmä v sídlach s relatívne stabilizovanou štruktúrou obyvateľstva len neradi vidia medzi sebou cudzincov, a to bez ohľadu na to odkiaľ prichádzajú". (Bodnárová, c. d., s. 50-51). Ďalším vysvetlením by azda mohol byť fakt, že obyvatelia z menších regiónov prichádzajú do kontaktu s cudzincami zriedkavejšie, ich informovanosť je sprostredkovaná, ale predovšetkým ešte nemali možnosť vytvoriť si na nich názor na základe osobných skúseností. Podľa výskumov v Brezovej pod Bradlom môžeme zopakovať, že najlepšie vzťahy panovali medzi utečencami a obyvateľmi, ktorí obývali časti najbližšie k tábora, naopak Brezovčania, ktorí o zriadení tábora v obci nevedeli, alebo mali len kusé informácie, mali k nim najnegatívnejší postoj, často im pripisovali "zlé" skutky (výtržnosti) iných. Z hľadiska veku boli v tejto obci najlepšie vzťahy s mladou generáciou a s dôchodcami, ktorí s nimi prichádzali do pomerne častého kontaktu (pozvanie na návštevu, stretnutia na ulici, diskotéky, bar, spoločné športové a kultúrne akcie...).

Postoj obyvateľov k utečencom je do istej miery diferencovaný aj na základe predstáv o sociálnom zabezpečení utečencov na Slovensku. Približne jedna tretina respondentov sa nevedela vyjadriť k tomuto problému a ostatné odpovede môžeme pomerne rovnako rozložiť do štyroch kategórií zhruba zodpovedajúcim nasledujúcim výpovediam: sociálne zabezpečenie utečencov je a) dobré; b) zlé; c) primerané podmienkam našej krajiny; d) nadštandardné, alebo lepšie ako majú Slováci. Názor na zlé zabezpečenie stúpa spolu so vzdelaním a naopak názor na lepšie zabezpečenie utečencov ako Slovákov so vzdelaním úmerne klesá. Nadštandardné zabezpečenie komentujú respondenti nasledovne: "tu sa majú, aj kurt, tenis, basketbal môžu hrať", "z rečí sú dobre zabezpečení, dostávajú peniaze, obedy majú zdarma, nemusia robiť nikde", "starajú sa dobre, lepšie ako o nás". Najvýraznejšou skupinou sú v tomto prípade respondenti z Brezovej pod Bradlom, z ktorých je o poslednom spomínanom názore presvedčených až 31 % respondentov. V tomto prípade sa rovnako potvrdilo, že neinformovanosť sa stáva príčinou negatívneho posudzovania utečencov. Sociálne zabezpečenie utečencov na našom území zodpovedá európskemu štandardu a je riadené Ministerstvom vnútra SR, ako aj domácimi a zahraničnými organizáciami, ktoré sa touto problematikou zaoberajú. Keďže žiadatelia o

status utečenca (väčšina z nich sa nachádza v utečeneckých táboroch) nemajú právo pracovať, a tým možnosť zarobiť si na živobytie, je im v táboroch poskytovaná základná sociálna starostlivosť: bezplatné ubytovanie, strava, lekárska starostlivosť, psycho-logické poradenstvo, školopovinné deti sú povinné navštevovať najbližšiu základnú školu, deti škôlku (v Brezovej pod Bradlom a v Gabčíkove sa škôlka nachádza priamo v priestoroch tábora), utečencom je pridelené vreckové v hodnote 12 Sk na deň pre dospelých a 8 Sk pre deti. S postupnou integráciou a zapojením sa utečencov do pracovného procesu (po získaní statusu utečenca) sa utečenci osamostatňujú a sami hradia tieto náklady.

Ako som už v úvode načrtla, jedným z činiteľov, ktoré ovplyvňujú postoje k cudzincom, je ohrozenie materiálnej istoty domáceho obyvateľstva. Dôkazom toho sú nasledujúce odpovede, týkajúce sa pracovného zaradovania utečencov do pracovného procesu (pomeru). Veľká väčšina respondentov sa domnieva, že utečenci a cudzinci Slovákom prácu odoberajú a preto by mali byť pri súčasnom stave vysokej nezamestnanosti uprednostňovaní Slováci. *“Uprednostniť najskôr domácich, zaradiť len kvalifikovaných”*; *“Pracovať, len keď je voľné miesto alebo upratovacie práce.”*; *“Zaberajú našincom miesto.”* Iní sa domnievajú, že utečenci by mali pracovať, a to z rôznych dôvodov: *“Nie sú diskriminovaní, málo robia, len sa tak povaľujú.”*; *“Dať im šancu.”*; *“Mali by si zarobiť na pobyt u nás a nezaťažovať štát.”*; *“Je z ich strany záujem? Jediné, čo registrujem, je obchodná činnosť Číňanov s nekvalitným tovarom.”* S rovnakými závermi prichádza výskum B. Bodnárovej, podľa ktorého je viac ako polovica respondentov presvedčených, že prisťahovalci odoberajú prácu ľuďom, ktorí sa na Slovensku narodili. Počet respondentov, ktorí súhlasili s týmto názorom mierne vzrastal spolu so zvyšujúcim sa vekom a klesal so zvyšujúcim sa vzdelaním (B. Bodnárová, c. d., s. 54). Tieto závery sú do veľkej miery potvrdené aj prieskumom agentúry Focus. (Focus, c. d., s. 8)

Veľmi zaujímavé sú postoje respondentov k sociálnej a kultúrnej integrácii utečencov na našom území. O názore, že utečenci môžu na našom území zotrvať, a to dovtedy, kým nepominie nebezpečenstvo prenasledovania alebo diskriminácie v ich vlastnej krajine, je presvedčená približne jedna tretina opýtaných. Rovnaká časť má však úplne opačný názor – utečenci by mali z našej krajiny ihneď odísť do vlastnej krajiny alebo inej tretej krajiny. Jedna štvrtina opýtaných si myslí, že utečenci by mali u nás zostať, kým nebudú mať možnosť odísť do inej krajiny, ktorá im poskytne azyl a len 12 % respondentov by dovolilo zostať utečencom aj po pominutí nebezpečenstva v domovskej krajine. Z výsledkov vyplýva, že len 12 % by tolerovalo dlhodobjšiu prítomnosť utečencov na našom území. Takmer 88 % zastáva pozíciu odmietania oficiálnej pomoci alebo jej poskytnutia len na dobu nevyhnutnú. Týmto názorom dávajú najavo snahu zbaviť krajinu problému a preniesť ho na samotných utečencov, na ich domovskú krajinu alebo iné krajiny ochotné poskytnúť utečencom azyl. Porovnanie výsledkov na základe ukazovateľa bydliska respondentov nie je v tomto prípade významné. Striktnejšie a pre utečencov ešte nepriaznivejšie závery podáva výskum Focusu, podľa ktorých sa polovica z 1088 opýtaných vyjadrila, že utečencov, ktorí prídu na naše územie, by sme mali čím skôr poslať do krajiny ich pôvodu. (Focus, c. d., s. 10)

K integrácii utečencov sa 65 % informátorov vyjadrilo, že utečenci by mali byť integrovaní medzi naše obyvateľstvo a 24 % si myslí, že by mali byť separovaní od domáceho obyvateľstva. Pomer názorov na separáciu utečencov sa zvyšuje smerom k menším mestám. Zaujímavé a rôznorodé sú názory respondentov na kultúrnu integráciu utečencov. Výsledky sú charakteristické nevyhranenosťou a nejednoznačnosťou postojov a poukazujú na pomerne vysoký stupeň tolerancie ku kultúre utečencov, nachádzajúcich sa na našom území. Jedna tretina je presvedčená, že utečenci, dlhodobo žijúci u nás, by sa

mali svojej kultúry vzdať a prispôbiť sa kultúre majoritnej spoločnosti. Rovnaká časť opýtaných si myslí, že by sa nemali vzdávať vlastných kultúrnych návykov a napokon posledná tretina sa prikláňa ku kombinácií oboch foriem, alebo dopĺňajú problematiku o vlastné názory, z ktorých niektoré citujem: *“nech žijú po svojom a rešpektujú našu kultúru”*, *“každý si chráni svoje, ale nepreháňať to”*, *“žiť podľa vlastnej kultúry, ale neohrozovať spoluobčanov”*, *“všade, kde prídu, by sa mali skôr prispôbiť”*, *“viditeľne sa môžu prispôbiť, čo sa napríklad modlia, to už je každého vec”*, *“spoločenská asimilácia by nemala byť podmienená kultúrnou asimiláciou”*, *“mali by sa kultúrne a dobrovoľne obohacovať”*. Významnú úlohu zohráva v tejto problematike faktor veku respondentov. Mimo informátorov, ktorí sa k problému nevedeli vyjadriť, sa až 48 % respondentov do 30 rokov prikláňa k názoru, podľa ktorého by mali utečenci na našom území žiť podľa vzorov vlastnej kultúry. Podobný postoj zastáva aj väčšina opýtaných zo strednej generácie (30-55 ročných) a až 58 % z generácie najstarších (nad 55 rokov) sa vyjadruje skôr pre prispôbenie sa našej kultúre. Je tu zrejme určitá, vekom podmienená, tendencia prispôbovať svoje okolie, konkrétne cudzincov-utečencov, svojej vlastnej kultúre. U najstaršej generácie sa v tomto prípade prejavuje snaha uchovať si kultúrne normy a návyky, na ktoré boli doteraz zvyknutí.

Nasledujúca časť mapuje mieru informovanosti v oblasti pomoci utečencom a práce s nimi. Na úvod spomeniem výsledky prieskumu Focus, podľa ktorého s výrokom *“Utečencom treba poskytnúť nevyhnutnú pomoc len v počiatočnom období ich pobytu u nás, inak sa treba zamerať na pomoc našim ľuďom.”* súhlasilo až 84 % všetkých opýtaných. K tomuto tvrdeniu sa najviac hlásili ľudia so základným vzdelaním – predovšetkým priemyselní robotníci a naopak nesúhlas vyjadrovali častejšie ako ostatní obyvatelia s vysoko-školským vzdelaním. (Focus, c. d., s. 13) Podľa mojich výskumov je orientácia informátorov v oblasti práce s utečencami pomerne slabá, až 63 % opýtaných nepoznalo žiadne organizácie, ktoré sa problematikou zaoberajú, alebo uviedli, že ich samotných otázka nezaujíma. Najmenej informovaní boli obyvatelia lokalít Prievidza a Moravské Lieskové. Naopak 100 % informovanosť (to znamená, že respondenti vedeli pomenovať najmenej jednu organizáciu) bola v Brezovej pod Bradlom a až 50 % v Bratislave. Výpovede možno logicky odôvodniť tým, že Prievidza a jej obyvatelia prakticky nemajú možnosť stretnúť sa s organizáciami tohto typu a Moravské Lieskové sa stretáva iba s neformálnou ilegálnou činnosťou a celá informovanosť spočíva na médiách. Bratislava, podobne ako aj iné veľké mestá s pomerne veľkou koncentráciou utečencov, je sídlom takýchto organizácií a dejiskom rôznych nimi usporiadaných akcií (oslavy pri príležitosti Svetového dňa utečencov, diskusie, právne zamerané debaty...). Brezová je tiež jedným z miest, kde sa organizácie aktívne angažujú, usporadúvajú akcie pre utečencov v rámci utečeneckého tábora, ako aj v rámci obce. Z organizácií, ktoré sa v povedomí respondentov najčastejšie spájajú s utečencami je Unesco, OSN, Vysoký komisariát pre utečencov a častokrát spomínaná PhDr. Mária Čierna – hovorkyňa komisariátu pre utečencov so sídlom v Bratislave. Minulú alebo potenciálnu zainteresovanosť informátorov v oblasti pomoci utečencom vyjadrujú nasledovné závery: Utečencom by v prípade núdze pomohli asi tri štvrtiny opýtaných. Negatívne odpovede charakterizuje nasledovný výrok: *“máme toho dosť sami so sebou”*. V prípade Moravského Lieskového sa objavila odpoveď: *“nepomohla by som zo strachu o bezpečnosť svojej rodiny”*, čo podľa nepriamych vyjadrení predstavuje aj názor iných respondentov. Najbežnejšou formou deklarovanej pomoci je materiálna pomoc – *šatstvo, strava, najnutnejšie potreby*. Finančnú pomoc by poskytlo len 15 % opýtaných, pričom sa medzi nimi nachádzalo minimum respondentov so základným vzdelaním. Mnoho informátorov uviedlo iné formy pomoci – *“kultúrne”, “neodmietaním a toleranciou”*.

Ku kultúre a tolerantnosti voči kultúre iných národov sa viaže nasledujúca časť. Ukazuje sa, že táto sféra môže byť rovnako významným faktorom diferencujúcim vytváranie vzťahu k cudzincom a utečencom, ako napríklad obava o zníženie materiálneho zabezpečenia domáceho obyvateľstva v dôsledku prílevu migrantov z menej rozvinutých krajín. Keďže veľká časť utečencov, ktorí sa na naše územie dostávajú, prichádza z krajín s moslimským vierovyznaním, a utečenci z týchto krajín (Afgánci) sú aj hlavným predmetom mojej práce, zaujímalo ma, aké sú predstavy a hodnotenia respondentov práve moslimskej kultúry.

Islam je pre obyvateľov Slovenska "veľkou neznámou". Jediným priamym historickým kontaktom Slovenska s moslimskou kultúrou boli turecké vpády, ktorého vplyvy sa zachovali hlavne v podobe ľudovej slovesnosti. Jednými z najčastejších motívov v nich sú moslimské náboženstvo, rabovanie, únosy, boje alebo háremy. Ďalším možným kontaktom Slovákov s moslimami je kontakt prostredníctvom iných blízkych štátov. Je ním napríklad osídlenie Turkov na Balkáne, moslimovia v Bosne a Hercegovine, kosovskí Albánci alebo pozostatky moslimskej kultúry v Španielsku. Prítomnosť moslimov v Európe sa dnes spája hlavne s prílevom zahraničnej pracovnej sily, ktorá začala približne od 60-tych rokov. Gastarbeiteri sú jedným z kľúčových prejavov styku Európy s islamským svetom. Celkom blízkym príkladom je Nemecko alebo Rakúsko, v ktorých sa v dôsledku migračných procesov vytvorili silné komunity moslimov. Nemecko má dnes asi 2 mil. moslimských obyvateľov – Turci, tureckí Kurdi, Arabi, Pakistánci alebo Iránci. Rovnako významná je moslimská obec v Rakúsku, sústredená hlavne vo Viedni, ktorá je miestom viac ako 30 mešít alebo modlitební (Bečka, J.: *Islám a české zeme*, 1998, Praha, s. 49). Je dôležité pripomenúť, že kultúrny kontakt Európy s civilizáciou islamu, sa takmer vždy uskutočňoval v ovzduší xenofóbie. "Jej podstatou bol úplne prirodzený sociálno-psychologický egocentrizmus – sklon hodnotiť vlastnú civilizáciu (náboženstvo, kultúru, národ) ako lepšiu, ako vzor pre ostatných či ako jedinú cestu k materiálnej prosperite, etickej čistote, či vykúpeniu" (Bečka, J., 1998, s. 54). Predchádzajúci exkurz poukazuje na často jediné zdroje informovanosti Slovákov v nedávnej minulosti o moslimskej kultúre. Iným zdrojom informácií je pomerne častá prítomnosť študentov moslimského vierovyznania u nás, pomerne novodobý fenomén utečencov alebo informovanosť prostredníctvom médií. Osobne by som chcela vyzdvihnúť práve vplyv súčasnej medializácie, do veľkej miery ovplyvnenej americkým prístupom k problematike, ktorý môžeme veľmi všeobecne charakterizovať ako averziu voči islamskému svetu. Keďže Slovensko ako kresťanská krajina nemalo v minulosti takmer žiadnu možnosť priamej konfrontácie s kultúrou islamu, zohrávajú významnú úlohu pri formovaní vzťahu k tejto kultúre práve sprostredkované informácie.

Rôznorodosť názorov respondentov na moslimskú kultúru a ich nejednoznačnosť podľa veku, vzdelania alebo lokality mi nedovoľuje posudzovať výsledky z hľadiska v úvode stanovených kritérií, ktoré by mohli byť v tomto prípade zavádzajúce. S uvedením konkrétnych výpovedí poukážem na škálu a frekvenciu jednotlivých názorov. Všetci naši informátori reflektujú rozdielnosť kultúr, z ktorých k nám utečenci prichádzajú a hodnotia ju ako odlišnú, pričom vnímajú kultúrnu špecifickosť každej kultúry zvlášť. Ako základné odlišnosti definujú: 1. náboženstvo, 2. zvyky, 3. správanie. Slováci si často zamieňajú národnosti islamského vierovyznania a častokrát stereotypne pomenúvajú akéhokoľvek moslima ako "Araba" a prisudzujú mu vlastnosti Araba. Moslimské národy sú síce v mnohom podobné, spája ich viera alebo používanie arabského písma, ale väčšina kultúrnych prvkov je odlišná a špecifická len pre danú krajinu, čo je podmienené odlišnými, Saudskej Arábii často veľmi vzdialenými kultúrnymi, historickými a geografickými podmienkami. Na charakteristické vlastnosti Arabov, pre Slovákov

dominantnú národnosť spomedzi moslimov, sa pýtala P. Lukšíková bratislavských študentov. Ňou získané odpovede, zhodujúce sa s výsledkami výskumu, svedčia o existencii určitých negatívnych stereotypov, ako sú fundamentalizmus, impulzivnosť, hlučnosť, naivita alebo lenivosť. Ako pozitívne uvádzali temperament, srdečnosť a všeobecne ich hodnotili ako dobrých obchodníkov. (Lukšíková, P., s. 78-79)

Aj keď sa väčšina informátorov stavia za tolerantnosť k týmto kultúram, ktorých odlišnosti treba rešpektovať, mnoho respondentov posudzuje kultúru utečencov „na nižšej úrovni“, alebo „zaostalejšiu kultúru“. Len niekoľko ojedinelých prípadov naopak vyzdvihuje ich kultúru nad svoju vlastnú – slovenskú. Hodnotia ju na základe ekonomického postavenia vyplývajúceho zo situácie utečenca: „sú jednoduchí, skromní“ alebo „líšia sa v uznávaní noriem ako pokora, vďačnosť, úcta, dobro spoločnosti a komunity“. Za najsilnejší prejav „inakosti“ ich kultúry je považované vierovyznanie, moslimské náboženstvo. Toleranciu k islamu vyjadrujú ako k jednému zo svetových náboženstiev. „Je to dobré náboženstvo ak ho vyznávajú dobrí ľudia.“ V názoroch naň však rovnako dominujú negatívne hodnotenia, vyplývajúce z neznalosti alebo dezinformácie. Príkladom je výpoveď 70-ročnej obyvateľky z Bratislavy: „Nepoznám ho, som proti“. Vyzdvihované sú predovšetkým jeho zápory: fanatizmus, „vadí mi, že moslimská vojna je svätá vojna“, „vraždenie v mene Alaha“, radikálnosť, fundamentalizmus, agresia, „brzda vzdelanosti“. Respondenti mali možnosť vyjadriť sa aj ku konkrétnym fenoménom, charakterizujúcim islamské náboženstvo, ktoré „našinci“ považujú za najtypickejšie a najviac odlišujú ich vlastnú kultúru od moslimskej. Odpovede možno rozdeliť do dvoch kategórií: a) odsudzujúce; b) tolerujúce. Podobne je to napríklad v názoroch respondentov na mnohoženstvo. Čiastočné výhody prisudzujú tejto inštitúcií muži, čo však možno hodnotiť skôr na úrovni žartov. „Má to aj výhody, chcel by som byť moslimom.“ Naopak, väčšina žien sa vyjadruje záporne: „Mužom to vyhovuje, ale mne nie.“ Väčšina odpovedí je tolerujúca. Zhovievavosť je vyjadrovaná predovšetkým v prípadoch, že daný zvyk naďalej ostáva záležitosťou danej krajiny a respondentov sa nedotýka. „Nechcela by som byť jednou z nich.“; „Neuznávam, lebo som katolíčka a prieči sa to mojej viere.“; „Pre nich je to normálne, pre nás neprijateľné.“ K postaveniu žien v islame sa opýtaní vyjadrujú prísnejšie a kritickejšie. Obraz moslimskej ženy je zrejme pre Slovákov omnoho jasnejší ako mnohoženstvo, ktorého predstava v našom prostredí sa javí omnoho zložitejšia. Aj tu sa v niektorých prípadoch zreteľne prejavil vplyv médií v podobe odkazov na americký román „Bez dcéry neodídem“. „O tom sa nič dobrého nehovorí, dostane sa do háremu.“; „Porušovanie práv a oni o tom nevedia.“ Aj tu sa však objavili tolerantnejšie názory: „Nie je to jednoduché, ale žijú tak tisícročia, asi je to zvyk.“

Ďalším, pomerne významným fenoménom islamu je obriezka. Veľa informátorov ju posudzovalo predovšetkým ako znak židovského náboženstva. Respondenti zvýrazňovali hlavne jej hygienický a náboženský význam. Hodnotili ju ako vec jednotlivca, alebo náboženskej obce, čiže ako výsostne individuálnu záležitosť. Toleruje sa, ak neovplyvňuje život osobný život opýtaného „synovi by som ho nedala robiť“, alebo sa posudzuje ako prežitok z čisto pragmatických dôvodov, ako je napríklad „zbytočná bolesť“, „surovosť“.

Zaujímavé bolo hodnotenie postojov k strave a stravovacím návykom v moslimských krajinách. Väčšina respondentov ju nevedela zhodnotiť, pretože ju nepoznala, preto sa vyjadrovala tolerujúco – ide o vec danej kultúry, ktorú treba rešpektovať. Iní vyzdvihujú prednosti moslimského stravovania a považujú ho za „zdravé“, hlavne čo sa týka zákazov konzumácie bravčového mäsa a alkoholu. Určité výhrady sa spájajú so stolovaním, ktoré niektorí informátori hodnotia ako „nekultúrne“ alebo „nehygienické“.

Nasledujúce otázky sa týkali skôr simulovaných situácií a mali zistiť reakcie

opýtaných v situácii, keby sa cudzinec priamo dostal do ich súkromia alebo blízkeho kontaktu. Cieľom otázok bolo overiť niektoré všeobecne deklarované postoje respondentov voči cudzincom. Prvá otázka mala nasledovné znenie: Ako by ste sa zachovali, keby si vaše dieťa priviedlo do domu kamaráta – cudzinca? Vo všeobecnosti respondenti zastávali rovnakú pozíciu a vyjadrovali sa kladne. Cudzince by posudzovali predovšetkým na základe jeho morálnych vlastností – správania sa, charakteru, *“človek ako človek”*. Len v málo prípadoch by vyjadrili určitú prezieravosť a opatrnosť. *“Opatrne, kým by som sa nepresvedčila, či je všetko podľa našich zvykov.”* Ďalšia otázka mala zmapovať postoje v prípade, že cudzinec by mal stúpiť priamo do ich životného priestoru, do ich bytu: Vzali by ste do podnájmu cudzinca? Strach z neznámeho a obmedzovanie životného priestoru bolo rovnako vyvážené nezaujatosťou voči cudzincom a ochotou pomôcť: *“nezobrala by som neznámeho človeka”*, *“uprednostnila by som našinca”*, *“je to otázka slušnosti, nevaďí mi cudzinec”*, *“ak by rešpektoval vzájomné dohody”*. Záverečná otázka sa týkala zmiešaných manželstiev, prípadne partnerstiev. Rovnako aj tu prevažujú odpovede, ktoré tolerujú takéto vzťahy, alebo sa vyjadrujú nezaujato, ako k veci, ktorá sa výsostne dotýka daného páru. Určitú skepsu vyjadrili niektorí zástupcovia staršej a strednej generácie, hlavne obyvatelia Bratislavy a Moravského Lieskového, ktorí ich odmietajú. *“Bála by som sa.”*; *“Trápila by som sa, keby to bol moslim.”*; *“Nesúhlasím, z praxe viem, že sa to nedá zlúčiť.”*; *“Netešila by som sa, ale ani neprotestovala.”* Viac tolerantná je najmladšia generácia, ktorá sa týmto zväzkom nebráni, v krajnom prípade by iba poukázala na možné problémy vyplývajúce z kultúrnej a nábožensky odlišného partnerstva.

Záverom by som sa pokúsila zhrnúť niektoré poznatky, ktoré výskum priniesol. Pripomínam však, že výskum a následná analýza výsledkov si nenárokuje na absolútnu platnosť záverov, viaže sa výsostne na danú vzorku oslovených respondentov a z dôvodu nedostatku viacerých prác podobného typu je pre zovšeobecnenie poznatkov vhodné ďalšie overenie v teréne. Dovoľujem si však zdôrazniť niektoré ukazovatele, ktoré potvrdzujú hypotézy o formovaní vzťahu domáceho obyvateľstva k utečencom a cudzincom vo všeobecnosti. Postoj respondentov k danej problematike možno charakterizovať ako nevykryštalizovaný a nevyhraný, čo dokazuje množstvo rozporuplností a protirečení v odpovediach. Tento stav je však opodstatnený. Keďže utečenecká problematika je na Slovensku pomerne novým javom a ani zďaleka nenadobudla masové rozmery, domáce obyvateľstvo nebolo nútené vytvárať si striktné názory a hodnotenia utečencov. Jednoznačný, väčšinou kladný postoj vyjadrovali respondenti k utečencom v prípade, ak sa jednalo o všeobecný názor nevyžadujúci osobnú zaangažovanosť. Svoj vzťah k utečencom hodnotia ako pozitívny, bezkonfliktný. Určitá diferenciácia odpovedí nastáva až po nastolení jednotlivých konkrétnych problémov, ktoré utečenecká otázka prináša. Ukázalo sa, že miera tolerancie voči prítomnosti utečencov na našom území priamo závisí od stupňa informovanosti obyvateľstva a od možnosti priameho kontaktu s utečencami. Naopak dezinformovanosť podmieňuje vytváranie množstva predsudkov a negatívnych postojov voči utečencom. Nesprávne predstavy o dôvodoch úteku utečencov z krajiny pôvodu a o spôsobe ich života u nás sú často príčinou strachu, ktorý môže vyústiť až k prejavom xenofóbie. Mnoho respondentov je presvedčených, že utečencov k nám vedú čisto ekonomické, finančné alebo nezákonné pohnútky. Neuvedomujú si však, že cieľom pomerne zdĺhavej azylovej procedúry je práve zamedzenie takejto formy imigrácie. Nie sú si vedomí ani pomerne malého percenta uchádzačov o azyl, ktorí nakoniec status získajú. Prehnané informácie o počte alebo sociálnom zabezpečení utečencov na našom území sú rovnako príčinou averzie. Ako najvýznamnejší sa ukázal faktor ohrozenia materiálneho zabezpečenia domáceho

obyvateľstva. Informátori sa obávajú obsadzovania pracovných miest cudzincami a ďalšieho zvýšenia nezamestnanosti na Slovensku. Tieto názory, charakterizované výrokom „nič na úkor nás“, sa objavujú predovšetkým u ekonomicky slabších občanov so základným vzdelaním. Viac informovaní o problematike, tolerantnejší a v pomoci utečencom ústretovejší sú respondenti s vyšším vzdelaním. Prvotnou príčinou takéhoto stavu je pravdepodobne opäť ekonomické zabezpečenie.

Zastúpenie utečencov u nás je charakterizované prevahou ekonomicky produktívnych jedincov a štát preto na ich výchovu a vzdelanie vynakladá minimálne úsilie. Na základe praxe z vyspelých západoeurópskych štátov sú migranti zo zaostalejších krajín vo všeobecnosti prínosom pre ekonomiku krajiny, pretože prinášajú „kapitál“ v podobe lacnej pracovnej sily. Na druhej strane sa stávajú aj akýmsi ekonomickým nárazníkom v čase hospodárskej krízy, čím vlastne ochraňujú domáce obyvateľstvo, ktoré stojí na vyššom stupni sociálneho rebríčka. V našom prípade je ešte nutné zdôrazniť, že veľká časť utečencov, ktorí u nás žijú dlhodobejšie, sú vysokoškolsky vzdelaní a ako odborníci nesmierne prospešní. Napokon rovnakú situáciu sme na „vlastnej koži“ zažili v podobe politickej emigrácie v časoch komunistickej totality a zažívame ju aj dnes v období rozmachu pracovnej migrácie na Západ, nevedomujúc si zisky a nevýhody krajiny, ktorá migrantov produkuje a krajiny, ktorá ich prijíma.

Až 88 % opýtaných odmieta dlhodobý pobyt utečencov u nás aj po pominutí ohrozenia v ich vlastnej krajine, naopak snaží sa dištancovať našu krajinu od problému a presunúť ho na iné vyspelejšie krajiny alebo na krajinu pôvodu utečencov. Opäť sa tu ako najsignifikantnejšie príčiny prejavujú ekonomické problémy Slovenska. Strach z kultúrneho konfliktu s utečencami sa javí skôr ako druhoradý a väčšina opýtaných je za úplné, alebo aspoň čiastočné (individuálne, súkromné) zachovanie kultúrnej identity, kultúrnych tradícií tých utečencov, ktorí sa na našom území už nachádzajú.

Druhým významným činiteľom, ovplyvňujúcim postoje voči cudzincom a aj utečencom, je hodnotenie kultúrnych prvkov krajiny, z ktorej cudzinci pochádzajú. V prípade moslimskej kultúry sa ukázalo, že je posudzovaná obyvateľmi Slovenska ako odlišná, cudzia a pre svoju „radikálnosť“ a „agresiu“ mnohokrát nepochopiteľná a obávaná. Neznamená to však, že respondenti sa dištancujú od akýchkoľvek prejavov moslimskej civilizácie alebo kontaktov s ňou. Vplyvom historického vývoja Slovenska, vplyvom negatívnych skúseností z okolitých krajín a vplyvom médií však respondenti prejavujú zaujatosť k tejto kultúre, čo môže byť neskôr vedome alebo nevedome prenášané aj na cudzincov a utečencov prítomných na našom území. Na druhej strane tendencia hodnotiť cudzie prvky cez prizmu hodnôt vlastnej kultúry, sa tu spája aj s veľkou mierou tolerantnosti a pochopenia islamu a každej kultúry ako takej. Nezaujatosť voči prejavom kultúrnych špecifik inej kultúry je najsilnejšia v prípade, ak sa jej prejavy vzťahujú k územiu domovskej krajiny a nezasahujú do života respondentov.

Aj keď sú obavy obyvateľov Slovenska často hyperbolizované, nemožno ich úplne ignorovať. Politická a ekonomická situácia Slovenska sa príchodom, alebo odmietnutím prijatia utečencov nezmení. Je však isté, že globálne zmeny prebiehajú všade okolo nás a Slovensko, rovnako ako Afganistan, Juhoslávia alebo Francúzsko, je ich súčasťou. A jedným z možných a pravdepodobne aj jediným riešením tejto doby, doby narastajúcich rasových, etnických, náboženských konfliktov a rozporov, je práve cesta humanizácie a tolerancie.

Literatúra

- Aspekty národnej identity a národná identita v strednej Európe. Sociologický ústav SAV, Bratislava 1996.*
- BEČKA, J. – MENDEL, M.: *Islám a české zeme. Praha 1998.*
- COLLINS, S.: *Europe and international migration. New York 1994.*
- JÍLEK, D.: *Odpověď mezinárodního práva na hromadné uprchlictví. 1996.*
- LUKŠÍKOVÁ, P.: *Muslimská rodina v slovenskom prostredí (prípadová štúdia). Diplomová práca. Katedra etnológie FiF UK. Bratislava 1999.*
- MANCO, U.: *Turcs en Europe, Homme and Migrations, č. 1226. Paris 2000.*
- Postoje obyvateľov SR k utečencom, Centrum pre sociálnu a marketingovú analýzu – Focus, marec 1998, Bratislava.*
- Průručka procedur a kriterií pro priznání postavení uprchlíka. UNHCR, Ženeva 1979.*
- SCHAPPERT, D.: *Europe des immigrés. Paris 1998.*
- SKUTNAB KANGAS, T.: *Menšina, jazyk a rasizmus. Bratislava 2000.*

K niektorým otázkam poľnohospodárskeho robotníctva

Lubica Falt'anová

Kľúčové slová: poľnohospodársky robotník, sezonárstvo

I keď sa v etnologických a historiografických prácach nachádzajú na rôznych úrovniach spracované údaje o pracovných podmienkach a mimopracovných ukazovateľoch spôsobu života poľnohospodárskych robotníkov z obdobia do 1. polovice 20. storočia, hlavne etnologický pohľad má svoje rezervy v prístupe a výsledkoch bádania týkajúcich sa týchto otázok. Okrem vlastných výskumov založených na osobných výpovediach informátorov, v rámci objektivizácie údajov sa javia ako dôležité nielen práce historiografické, demografické, ekonomické, ale ako komparatívny materiál aj dobová novinová tlač.

Každá z kategórií poľnohospodárskych robotníkov, či už ide o břešov-deputátnikov alebo ako sa označuje v dobových štatistikách ročných sluhov, ďalej nádenníkov alebo sezónnych poľnohospodárskych robotníkov, sa vyznačovala osobitnými znakmi pracovno-organizačného charakteru, sociálnym postavením či regionálnymi väzbami. Otázka sledovaných skupín nadobúda na zaujímavosti vzhľadom na jej kvantitatívne rozšírenie v uvedenom období: v roku 1930 podľa štatistických údajov stáli robotníci-deputátnici tvorili 17 % a nádenníci 28 % ekonomicky aktívneho obyvateľstva v poľnohospodárstve na Slovensku. O počtoch sezónnych poľnohospodárskych robotníkov existujú každoročné údaje stanovené na základe uzavretých pracovných zmlúv Slovenským úradom práce. Podľa týchto prameňov sa zamestnalo na Slovensku a v zahraničí napríklad v roku 1930 vyše 65 000 sezónnych poľnohospodárskych robotníkov. V skutočnosti boli každoročné počty sledované Slovenským úradom práce vyššie, pretože značná časť sa zamestnávala bez pracovnej registrácie.⁷¹ Kategorizácia poľnohospodárskeho robotníctva vyplýva z charakteru pracovnej zmluvy, príp. ak neexistovala, z pracovného dohovoru medzi zamestnávateľom a zamestnancom, určujúceho dĺžku zamestnaneckého pomeru či už ročného na stálu zmluvu (deputátnici), viacmesačného, príp. na obdobie vymedzené vykonaním niektorých prác (napríklad žatvy) v prípade sezónneho poľnohospodárskeho robotníctva, alebo nepravidelné, podľa pracovných potrieb často iba na 1-3 dni v týždni spravidla v poľnohospodárskej sezóne (nádenníci). Terminológia bola vytvorená dobovo a v 20. a 30. rokoch je dokladovaná v materiáloch zaoberajúcich sa poľnohospodárskym robotníctvom. Novinová tlač, predovšetkým Slovenská domovina s pravidelnou rubrikou Odboru zemeľského robotníctva, Robotník s prílohou Zvestník zemerobotníkov, reagovala na všetky najdôležitejšie udalosti, komentovala vývin diania týkajúceho sa tejto zamestnaneckej skupiny, uverejňovala rôzne dokumenty, štatistiky. Celý rad tematicky rôznorodých príspevkov prinášali i Národné noviny, Hospodársky obzor, Slovenský denník, Slovenská politika. Informácie v spojitosti so sezónnymi poľnohospodárskymi robotníkmi sa nachádzajú v samostatných príspevkoch alebo spolu s problematikou ďalších kategórií poľnohospodárskeho robotníctva. Tematickú štruktúru tvoria okruhy otázok o sprostredkovaní práce, pracovných zmluvách, o hnutiach za uzavretie

⁷¹ Mlynárik, J.: Štrajkové boje na Slovensku. II. Zemerobotníci v rokoch 1919-1929. Bratislava 1961, s. 22, 57.

kolektívnych zmlúv, o ich porušovaní a nedodržiavaní.⁷² Ďalší okruh tvoria novinové články k problematike nezamestnanosti, mzdových otázok a ostatných pracovných podmienok. Novinová tlač okrem toho pravidelne prinášala informácie nielen o sezónnych poľnohospodárskych robotníkoch umiestňovaných na Slovensku, ale v osobitných článkoch o zmluvách, mzdách, podmienkach práce pre poľnohospodárskych sezónnych robotníkov zo Slovenska, pracujúcich v zahraničných krajinách – v Čechách, Rakúsku, Nemecku, Francúzsku.⁷³ Rozsiahlu časť tvoria príspevky o štrajkoch poľnohospodárskych robotníkov.

Vo všeobecnosti výskumy i dobová tlač sa zhodujú v tom, že Slovensko znamenalo pre sezónne poľnohospodárske robotníctvo najhoršie mzdové, pracovné a sociálne podmienky.

Podmienky ubytovania. Samostatný problém v rámci podmienok existencie počas prác tvorila otázka ubytovania sezónnych poľnohospodárskych robotníkov. Tým, že sa s vykonávaním zamestnania spájal pobyt mimo svojho bydliska zväčša na takú vzdialenosť, ktorá si vyžadovala po určitú dobu, niekedy v závislosti od zmluvy 6 i 8 mesiacov, i prechodné bývanie, bolo nutné zo strany zamestnávateľa podľa zmluvy ubytovanie zabezpečiť a obvykle sa zaväzoval aj k zabezpečeniu výdavkov na stravovanie. Ukazovatele spôsobu života mimo pracovného času patria medzi dôležité charakteristiky podmienok existencie poľnohospodárskych robotníkov počas zamestnaneckého pomeru a zamestnaneckej skupiny vôbec. Pritom ubytovanie (podľa výpovedí informátorov i stravovanie) sezónnych poľnohospodárskych robotníkov sa považuje v príslušných prácach za jeden z najkritickejších momentov životných podmienok poľnohospodárskych robotníkov počas sezónnych poľnohospodárskych prác. Z etnologických prác sú k dispozícii poznatky o ubytovaní sezónnych poľnohospodárskych robotníkov odchádzajúcich pracovať do južných častí Slovenska. Robotníci z Myjavy alebo z oblasti Žiaru nad Hronom, či Kysúc na veľkostatkoch bývali zväčša v hromadných, preplnených ubikáciách bez základného sanitárneho a hygienického vybavenia. V jednej miestnosti bolo ubytovaných niekoľko desiatok ľudí, najčastejšie muži, ženy a deti spolu, pričom poväčšine spávali na slame uloženej na udupanej dlážke, bez akéhokoľvek zariadenia, príp. na pričniciach, na vyvýšených posteliach so slamníkmi alebo slamou. Na prechodné ubytovanie obyčajne slúžili vyprázdnené maštale alebo sýpky.⁷⁴ Obdobné podmienky dokladajú i ďalšie výskumy. Poľnohospodárski robotníci

⁷² Z množstva príspevkov napríklad Sprostredkovanie sezónneho robotníctva. Robotník, 7, 1928, č. 5, príloha Zvestník zemerobotníctva, s. 1; Činnosť úradu práce. Vyše 60 000 robotníkom bola zaopatrená práca. Slovenská politika, 8, 1927, č. 84, s. 2; Žák, F.: hl. zem. komisár: Zprostredkovanie práce sezónnemu poľnohospodárskemu robotníctvu. Slovák, 10, 1928, č. 40, s. 6; Kolektívna smluva poľnohospodárskych robotníkov. Slovák, 3, 1921, č. 127, s. 3; Robl, J.: Sezónne robotníctvo na Slovensku. Slovenská domovina, 1, 1922, č. 5, s. 2-3; Rozšírenie boja zemerobotníkov na Slovensku. O kolektívnu zmluvu nielen pre zemerobotníkov, ale aj pre sezónnych robotníkov a nádeníkov! Pravda, 7, 1926, č. 68, s. 2; Daneš, J.: Sezónna smluva zemedelská vyjednaná. Pravda, 9, 1928, č. 53, s. 2; Návrh Odboru zemedelského robotníctva na pracovnú smluvu sezónneho zemedel. robotníctva na Slovensku. Slovenská domovina, 9, 1927, č. 7, s. 3; Žatviarska smluva dojednaná. Slovenská domovina, 19, 1937, č. 27, s. 3; Smluva pre deputátikov a sezónnych robotníkov na Slovensku dojednaná. Slovenská domovina, 18, 1936, č. 9, s. 5.

⁷³ Z celého radu príspevkov napríklad Jednanie o uzavretie pracovnej smluvy pre slovenské sezónne robotníctvo, ktoré odchádza na prácu do Čiech, na Moravu a do Sliezska. Slovenská domovina, 10, 1928, č. 51, s. 4-5; Zemedelské robotníctvo do Rakúska. Slovenská domovina, 16, 1934, č. 11, s. 2; Sprostredkovanie robotníctva na prácu do Francie! Slovenská domovina, 15, 1935, č. 28, s. 3; Koľko robotníkov pôjde do Nemecka. Slovenská domovina, 9, 1927, č. 11, s. 4.

⁷⁴ Michálek, J.: K štúdiu života a kultúry sezónnych poľnohospodárskych robotníkov Myjavskej pahorkatiny. Slovenský národopis, 12, 1964, s. 275-284; Bošková, E.: Niektoré poznatky zo života

z obcí západného Slovenska, presnejšie z okolia Nitry, ktorí odchádzali v rámci Slovenska na okolité majere a na veľkostatky na východnom Slovensku, nachádzajúce sa v okolí Trebišova, opisujú bývanie zodpovedajúce prirovnaniu "nuž tak to bolo jak ten dobytok". Bývali vo vyprázdnených maštaliach, spávali na pričniah so slamníkmi, "a to bolo viličeno a po tých válovách boli doski a tade behávali potkani. Devčatá, aj ženi, aj muži, aj deti spolu". Na okolitých veľkostatkoch počas žatvy takisto spávali na slame uloženej na zemi v maštaliach, kde bol často aj dobytok.⁷⁵ Podobné charakteristiky sú v prácach iných odborov, ako je etnológia. Poľnohospodárski robotníci obdržali podľa zmluvy spoločný byt, izby na spávanie, posteľ s prikrývkou pre 1 osobu. Podobne ako v iných oblastiach ani v prípade ubytovania sa zmluva nedodržiavala, a robotníci bývali vo vyprázdnených chlievoch, nevyužívaných miestnostiach a objektoch, obyčajne bez dlážky a pecí. Spávali na slame, hygienické zariadenia žiadne.⁷⁶ Tie isté závery sa nachádzajú v ďalšej práci: na ubytovanie slúžili vyprázdnené maštale alebo chlievy, často nebolo zabezpečené oddelené ubytovanie podľa pohlavia, niekedy ani samostatné lôžko a prikrývka pre každú osobu. Navyše, ubytovacie priestory nemali žiadne zariadenie. Z nariadení vyplývala situácia týkajúca sa hygieny: pravidelným líčením sa malo zabráňovať rozšíreniu blch, ploštíc a pod., ktoré robotníkom "priam neznesiteľne znepríjemňovali život".⁷⁷ Aj iní autori sú toho názoru, že nízke sociálne postavenie poľnohospodárskych robotníkov (nielen deputátnikov, ale aj sezónnych poľnohospodárskych robotníkov, pre ktorých takisto ubytovanie tvorilo súčasť mzdy) sa v koncentrovanej podobe ukázalo v ich bytových pomeroch. Charakterizovali ich hromadné ubikácie z poloborených šôp, prázdne maštale, sklady atď., kde sa tiesnili desiatky robotníkov a robotničok bez rozdielu pohlavia, veku a stavu.⁷⁸

Akou naliehavou otázkou na riešenie bola úroveň ubytovania sezónnych poľnohospodárskych robotníkov, dokazujú i samostatné príspevky z dobovej novinovej tlače na túto tému. Na fakt, že problém ubytovania bol frekventovanou témou v tlači upozorňujú aj niektoré doterajšie práce. Podľa nich v období 1. ČSR sa téma bytovej úrovne poľnohospodárskych robotníkov (deputátnikov a sezónnych poľnohospodárskych robotníkov) objavovala v tlačových orgánoch rôznych politických strán, či už v ľavicových alebo pravicových, pričom sa považoval tento jav za krajne negatívnu vizitku sociálnej politiky republiky, ktorú je potrebné napraviť. V jednej z akcií uskutočnila Československá akadémia zemédelská prieskum za účasti odborníkov, politikov a veľkostatkárov so závermi o ubytovaní poľnohospodárskych robotníkov ako o jednej z najaktuálnejších otázok, v ktorej je nevyhnutná náprava.⁷⁹

Revízie ubytovania. V tlači sa nachádzajú správy o revíziách vykonávaných na Slovensku v záujme prešetrenia situácie pokiaľ ide o ubytovanie a zabezpečenie nápravy. Vykonávané boli osobnými návštevami zástupcom ministerstva poľnohospodárstva,

---

sezónnych poľnohospodárskych robotníkov v oblasti Žiaru nad Hronom. Slovenský národopis, 9, 1961, s. 73-82; Odchádzanie slovenských sezónnych robotníkov na poľnohospodárske práce. In: Slavistika-národopis. Bratislava 1970, s. 31-86.

⁷⁵ Ďalšie príklady podobných výpovedí hovoriacich o spôsoboch ubytovania z obcí v okrese Nitra a Zlaté Moravce: Faltánová, E.: Podmienky zamestnanosti v 1. polovici 20. storočia na Slovensku. (Na príklade Svätoplukova), s. 445; Faltánová, E.: Vidiecka žena v neroľníckych zamestnaniach prostredníctvom biografii. In: Žena z pohľadu etnológie. Eds Hlôšková, H, Leščák, M. Bratislava 1998, s. 53.

⁷⁶ Šulganová, E.: Príspevok k dejinám vysťahovalectva z územia bývalej Nitrianskej župy v rokoch 1918-1925. In: Slováci v zahraničí, č. 4-5. 1979, s. 197.

⁷⁷ Holotíková, Z.: Zo života a bojov poľnohospodárskych robotníkov (1921-1929). Bratislava 1959, s. 37.

⁷⁸ Mlynárik, Š.: Štrajkové boje na Slovensku. II. Zemerobotníci v rokoch 1919-1929. Bratislava 1961, s. 61.

⁷⁹ Holotíková, Z.: Zo života a bojov poľnohospodárskych robotníkov (1921-1929). Bratislava 1959, s. 19.

Slovenského úradu práce a Odboru zemeľského robotníctva pri Slovenskej Domovine, príp. župného úradu.⁸⁰ Revízie sa zamerali nielen na ubytovanie, ale aj na vzťah robotníkov k zamestnávateľovi a gazdovi, ako aj na otázky týkajúce sa mzdových a pracovných pomerov sezónneho robotníctva. V príspevkoch sa poukazuje “na nesnesiteľné pomery zemeľského robotníctva na niektorých veľkostatkoch Slovenska“, na “špatné pomery po stránke ubytovania robotníctva“, situáciu autori, účastníci revízií charakterizujú vyjadreniami “hrozné pomery sme našli na niektorých veľkostatkoch na Slovensku“, “zdalo sa to byť neuveriteľné...“. Už v roku 1925 sa konštatuje, že zásluhou Slovenského úradu práce a ministerstva poľnohospodárstva – orgánmi, ktoré sa rok predtým presvedčili o ubytovaní robotníctva na Slovensku, bolo prijaté do zmluvy na rok 1925 nasledovné ustanovenie: “Robotníci dostanú zdarma človeku dôstojný, predpisom stavebného poriadku zodpovedajúci a kamnami na kúrenie opatrený spoločný byt tak zariadený, aby izby na spávanie boli oddelené dľa pohlavia. Pre každú osobu musí byť posteľ, slamník a pokrovec. Byty musia byť každých 14 dní líčené vápnom a vymyté, tam, kde sa vyskytol hmyz, ploštice, musí byť tento pravidelne nivočený. Potrebné materiály k tomuto čisteniu dodá zamestnávateľ zdarma ako i voľný čas robotníkov. Záchody kryté, drevené alebo múrované, musia byť v dostatočnom počte a oddelené podľa pohlavia. Ďalej poskytne robotníkom osobitne sporákom opatrenú miestnosť pre varenie a potrebné kurivo ako i svetlo aj potrebný kuchynský riad na varenie a jedenie, ktorý musí byť v dobrom stave a zdraviu neškodnom stave.“ Podľa sťažností, ktoré dochádzali na Odbor zemeľského robotníctva Slovenskej domoviny, práve toto ustanovenie zmluvy sa veľmi často nedodržovalo. Okrem toho sa konštatuje, že sťažnosti sa týkajú aj nemocenského poistenia a nútenej dovolenky.⁸¹

Keďže sa sťažnosti opakovali a revízie odhaľovali každý rok závažné nedostatky v plnení pracovných zmlúv, v roku 1925 sa vydalo nariadenie zo strany ministerstva poľnohospodárstva, aby sa zvláštne revízie o dodržiavaní pracovných zmlúv a ubytovaní uskutočňovali vo všetkých krajinách, kde je slovenské poľnohospodárske robotníctvo na prácach. Z tejto akcie sú v dobovej tlači zo zahraničia správy o “revíziách ubytovacích, vyživovacích a mzdových pomerov československých poľnohospodárskych sezónnych robotníkov“ v Rakúsku.⁸²

Pretože aj v roku 1925 “boli shľadané veľké neporiadky“, minister poľnohospodárstva okrem toho vydal príkaz, aby sa v záujme odstránenia závad po celom Slovensku uskutočnila nasledovná akcia. Slovenský úrad práce mal vyzvať všetkých gazdov, aby podali správu do 3 dní, či ubytovacie pomery na veľkostatkoch, kde ich robotníctvo pracuje, zodpovedá pracovnej zmluve. V rozposlanom formulári boli nasledovné otázky či – 1. sú ubytovacie miestnosti vzhľadom na počet a pohlavie postačujúce, aby mohli muži a ženy bývať oddelene; 2. majú okná, zasklené; 3. aká je podlaha (drevená, cementová, udupaná zem); 4. či sú slamníky na spanie; 5. “kamna“ k vykúreniu v ubytovacích miestnostiach; 6. aké je kuchynské náradie a nádobie; 7. či sú záchody zriadené (drevené či “zdené“), k uzavretiu, oddelene pre mužov a ženy (najmenej 20 osôb 1 záchod); 8. či nie sú ďalšie sťažnosti na zamestnávateľa. Aj z nasledovnej informácie v tom istom príspevku sa dozvedáme o niektorých črtách ubytovania. Podľa príspevku revízie ukázali,

⁸⁰ Časopis Domoviny, jednej z mnohých organizácií agrárnej strany. Vychádzal od 1919 do 1938. Heslo Slovenská domovina. In.: Encyklopédia Slovenska. V. zväzok, Bratislava 1981.

⁸¹ Zamestnávateľia a plnenie smluv sezónneho robotníctva na Slovensku! Slovenská domovina, 7, 1925, č. 22, s. 4.

⁸² Pán minister zemeľstva dr. Hodža vydal nové opatrenia ohľadom ubytovania sezónneho zemeľského robotníctva. Slovenská domovina, 7, 1925, č. 32, s. 3; Revízia pomerov zemeľského robotníctva, zamestnaného v Rakúsku. Slovenská domovina, 15, 1933, č. 42, s. 5.

že sa neosvedčili príslušné ustanovenia, podľa ktorých na žiadosť zamestnávateľa je robotník povinný priniesť si vlastný pokrovec na odškodné Kčs 9. “Väčšina robotníkov totiž nemá potom pokrovcov vôbec alebo sa prikrýva len nejakou handrou (starým vrecom).“ Ako sa upozorňuje, správy mal preskúmať Slovenský úrad práce (SÚP), nariadiť odstránenie závad. Ak by neboli odstránené, SÚP v budúcom roku neschválil pracovnú zmluvu s majiteľom veľkostatku.⁸³ Aj v roku 1926 poslal SÚP pre poľnohospodárske robotníctvo všetkým sezónnym gazdom prípis. Podľa neho: “Pri revízií sezónneho poľnohospodárskeho robotníctva na Slovensku bolo opätovne zistené, že zamestnávateľia neplnia záväzkov prevzatých pracovnou smluvou, menovite čo sa týka riadneho ubytovania robotníctva. Bolo poukázané tiež, že veľkú vinu na tom majú i gazdovia, ktorí sa uspokojujú s danými pomermi a nežiadajú na zamestnávateľoch nápravy.“ Gazdom bolo uložené, aby v prípade neplnenia zmluvy požiadali o nápravu. “Obzvlášť sa podotýka, že nie je možné trpeť, aby robotníctvu neboli dané slamníky a kavalce alebo pryče, aby ubikácie neboli rozdelené podľa pohlavia, aby boli bez kachiel, aby robotníctvo nemalo riadnych, podľa pohlavia oddelených a v poriadku držaných záchodov.“ V pláne bolo ministerstvom poľnohospodárstva a SÚP naďalej vykonávať revízie. Podľa nariadenia, ak gazda nežiadal dôrazne o nápravu, mohol byť pozbavený práva vykonávať túto funkciu. Akcia bola iba čiastočne úspešná.⁸⁴

Na aké zistené skutočnosti príslušné orgány reagovali? V príspevkoch z novinovej tlače sú k dispozícii údaje o ubytovaní sezónnych poľnohospodárskych robotníkov z vyše 60 veľkostatkov západného Slovenska, kde sa koncentroval najväčší počet veľkostatkov a predpokladala sa najväčšia koncentrácia poľnohospodárskeho robotníctva. Najvyšším počtom veľkostatkov sa vyznačovala oblasť Bratislavského a Nitrianskeho kraja, kde sa nachádzalo zo 4780 veľkostatkov Slovenska až 2947 veľkostatkov vo výmere nad 50 ha. Miera zamestnanosti poľnohospodárskych robotníkov v jednotlivých krajoch nebola závislá len od počtov veľkostatkov, ale aj od takých ukazovateľov, ako je ich výmera pôdy a percentuálny podiel z celkovej poľnohospodárskej pôdy a takisto na charaktere poľnohospodárskej produkcie. Zaradenie veľkej časti západného Slovenska do repárskej oblasti, predpokladalo väzbu s vysokou zamestnanosťou poľnohospodárskych robotníkov, domácich alebo prichádzajúcich z iných častí Slovenska. Podľa okresného členenia z roku 1996 sa nachádzali veľkostatky, o ktorých sú uverejnené revízne správy, v okresoch Nitra, Levice, Nové Zámky, Galanta, Trnava, Topoľčany a v menšom počte sú správy o pomeroch na veľkostatkoch v okrese Hlohovec, Senec, Senica. Vzhľadom na rozsah vlastníctva jedným majiteľom, v niektorých oblastiach predstavovali komplex hospodárskych jednotiek, ako tomu bolo napríklad v prípade Dioseckého cukrovaru (Sládkovičovo, okr. Galanta) alebo majerov Schöllerových veľkostatkov v Leviciach. Takmer všetky veľkostatky zo zoznamu vypracovaného podľa uverejnených revíznych správ boli dôležitými hospodárskymi centrami a známe sú z príslušnej literatúry aj ako centrá štrajkov poľnohospodárskych robotníkov.

Jedna z revízií bola zameraná na oblasti “Nitriansku a Levickú“. Z okresu Nitra existujú správy o pomeroch poľnohospodárskeho robotníctva z 10 veľkostatkov, kde boli zaznamenané nasledovné skutočnosti. Napríklad na majeri Párovské Háje (dnes súčasť Nítry) “robotníctvo nemá ani slamníky, ani prikrývky, v ubikáciách nie sú pece, do kuchyne prší. Záchody žiadne.“ Na majeri Kynek (dnes súčasť Nítry) hospodáril veľkostatkár Schwitzer, “ktorý sa tiež o robotníctvo asi tiež málo stará. Robotníctvo nemalo žiadne slamníky, okná rozbité, záchody žiadne (chodilo sa po hájoch).“ Podobne na majeri Perkovce (dnes súčasť Šurianky, okr. Nitra) “slamníky robotníctvo nemá, pece

⁸³ Pán minister zemedelstva dr. Hodža... (pozri pozn. č. 12).

⁸⁴ Ubytovanie sezónneho robotníctva. Robotník, 5, 1926, č. 15, s. 2.

nie sú, žiadne záchody, zhoreli pred dvomi rokmi a dosiaľ sa nepostavili. I okná v ubikáciách sú rozbité“.

Z Levického okresu sú k dispozícii správy z 20 veľkostatkov. Na majeri Geney (Geňa, súčasť Levíc) “ubikácie sú síce dobré, ale bolo nariadené ich prehradiť “aby mohli bývať chlapi zvlášť a ženy zvlášť, ženatých ovšem vynímajúc. Nariadené dodať pece, slamníky nedodali.“ Na majeri Dobogo (Dobogov, okr. Levice) – “ani tu firma smluvu nedodrжала. Slamníky, ako je predpísané, neboli, na jeseň dať do ubikácie pece, riadne bieliť a čistiť, lebo sa tam už začínajú objavovať ploštice.“ Na inom majeri v Malej Turej (Turá, okr. Levice) získala komisia najhoršie skúsenosti. “Ani prične, tak, že nie je medzi chlievom a ubikáciou robotníkov žiadneho veľkého rozdielu. Obloky nie sú v poriadku a p. zamestnávateľ a jeho správcovia tiež ani smluvné ani mravné povinnosti nemajú a ponechávajú ľudí behať za majer a záchody im nepostavili.“ Bolo nariadené všetko do 15. júna do poriadku. O rok bola na veľkostatkoch v levickom okrese urobená superrevízia, aby sa komisia presvedčila, či zamestnávatelia rešpektovali nariadenia komisie. Znovu navštívili 6 majerov patriacich pod riaditeľstvo Schöllerových veľkostatkov – majere Gíňa (Geney, Geňa), Dobogo (Dobogov), Horný Lok (Lok, okr. Nitra), Nixbrot, Kováčová, majer Šándorhalma. Revízia potvrdila, že pomery oproti predchádzajúcemu roku sa zlepšili, ale v ubikáciách chýbajú cementové podlahy, čím sa neudržiava hygiena v dostatočnej miere. Superrevízia bola aj u ďalšieho zamestnávateľa, u ktorého sa predpokladal väčší počet poľnohospodárskeho robotníctva. Išlo o 8 majerov cukrovaru Oroska (Pohronský Ruskov, okr. Levice). Aj cukrovar splnil podmienky, ktoré mu boli uložené. Vo väčšine majerov bola zriadená dokonca cementová podlaha v ubikáciách a kuchyniach.

Čo sa týka okresu Nové Zámky, v tlači sú správy z revízií na 14 veľkostatkoch. Na majeri Dolný Jatov (Jatov, okr. Nové Zámky) “slamníky robotníctvo nemalo, v ubikáciách žiadne kachle. Na dotaz pána radcu, kde majú záchody, znela odpoveď, že chodia do poľa.“ Ubytovaných tu bolo 80 sezónnych poľnohospodárskych robotníkov. Na majeri Čierny Vršok, ktorý patril tomu istému majiteľovi ako predchádzajúci majer, “v ubikáciách nie sú slamníky, ani kachle, ale zato je tam dosť blch a ploštíc. Robotníctvo nedostáva mlieko, ale relutum, čo je tiež neudržateľné.“ Podobné závady boli zistené i na dvore Dögös (Rastislavice, okr. Nové Zámky). Ako sa v správe konštatuje, na majeri Horný Jatov (dnes súčasť obce Jatov, okr. Nové Zámky) “sú ubikácie dobré a slamníky tam tiež majú. Bolo nariadené dodať dvojce kachle, vykarbolovať strop.“

Z okresu Galanta sú údaje zo 7 veľkostatkov. Pomery na veľkostatkoch patriacich cukrovaru Dioseg (Sládkovičovo, okr. Galanta) “sú o niečo lepšie, než aké sme našli inde, ale predsa aj tam boli vytknuté niektoré chyby a žiadaná náprava.“ “Na dvore Durčimajer aj tam sú ploštice a schádzajú kachle na kúrenie.“ Na majeri Pustý Fedýmeš (Pusté Úľany, okr. Galanta) “si robotníctvo viac sťažovalo, lebo tam sú ubikácie v stajniach. Aj tam chýbajú kachle a záchody.“ Na základe revízie na ďalších majeroch dioseckého cukrovaru bolo nariadené aspoň pre budúci rok, aby bolo všetko pred príchodom robotníctva náležite upravené.

Z okresu Trnava sú správy o revíziách na 15 veľkostatkoch. Napr. na majeri v Trnave “sú byty vo veľmi špatnom stave. Podlaha chybuje, strop preborený niekde, kamna žiadne, okná rozbité. Ubikácie z bývalej stajne. Záchody vôbec žiadne a hoci je v meste Trnava, je na mieste záchodov latrina“.

Na majeri v Tvrdomesticiach v okrese Topoľčany na základe sporov medzi zamestnancami a zamestnávateľom (“nie slamníky ale malé slamou naplnené vrece, robotníctvo nemalo pokrovcov, ubikácie nečisté, najmä nevybielené vápnom, chýbajú

kachle pre prípad chladného počasia) bola po žatve pracovná zmluva dohodou obidvoch strán rozviazaná. Takmer všetky ostatné správy majú spoločné znaky s horeuvedenými.⁸⁵

I keď sa nachádzajú v zozname majerov i priaznivejšie správy týkajúce sa existencie poľnohospodárskych robotníkov, čomu zodpovedajú i výpovede informátorov, problémy ubytovania, ale i iných ukazovateľov (napríklad s tým spojená hygiena, ale i stravovanie) poľnohospodárskych robotníkov mali spoločné rysy. Písomné správy o revíziách na veľkostatkoch sú autentickými výpoveďami k situácii v sledovanom období 20. a 30. rokov 20. storočia. Prispievajú ku konkretizácii faktov, ale i k zovšeobecňujúcemu pohľadu na problematiku sociálneho postavenia poľnohospodárskych robotníkov. Zároveň sú uvedené fakty obrazom doby, realistickou výpoveďou k daným skutočnostiam.

Príspevok vznikol v rámci projektu VEGA č. 2/7041/21

---

⁸⁵ Výber príspevkov o revíziách ubytovania: Revízia ubytovania sezónneho zemedelského robotníctva na Slovensku. Zamestnávateľia nedodržia smluvy. Časť viny padá i na gazdov. Slovenská domovina, 8, 1926, č. 22, s. 1; Robl, J.: Revízia pracovných, ubytovacích, vyživovacích a mzdových pomerov sezónneho robotníctva na Slovensku. Slovenská domovina, 10, 1928, č. 39, s. 3. Ako plnia niektorí zamestnávateľia pracovné smluvy. Slovenská domovina, 9, 1927, s. 5. Revízia na veľkostatkoch na Slovensku. Slovenská domovina, 7, 1925, č. 40, s. 6. Z príkazu pána ministra Dr. Hodžu nová revízia pomerov zemerobotníkov na Slovensku. Slovenská domovina, 7, 1925, č. 39, s. 4; Revízia pomerov zemedelských robotníkov na Slovensku. Slovenská domovina, 6, 1924, č.37, s. 4; Ďalšie výsledky revízie ubytovania robotníctva na Slovensku, 9, 1927, č. 44, s. 2; Revízia ubytovania sezónnych robotníkov. Slovenská domovina, 6, 1924, č. 29, s. 3.

Rodina v garbiarskom prostredí (Brezová pod Bradlom v prvej polovici 20. storočia)

Mária Čičelová

Kľúčové slová: garbiari, Amerikáni, Židia, výmena detí

Rodina je najmenšia sociálna jednotka a môžeme ju chápať ako charakteristickú vzorku spoločnosti, v ktorej sa nachádza. Aby sme sa vyhlí širokoplošným, ale plytkým záverom, je dobré preniknúť hlbšie do osudov jednotlivcov. Aj tento rozmer nám rodina poskytuje, pretože je skupinou jednotlivcov, ktorí majú svoju slobodnú vôľu (i keď môže byť determinovaná okolnosťami) a svoje špecifické životné osudy. Každý jav je zasadený v kontexte a bez pochopenia okolností, v ktorých sa nachádza, nemôžeme danému javu plne porozumieť. Preto aj výskum rodiny musí prekračovať „hranice rodinného kruhu“ smerom k hospodárskym, prírodným, konfesionálnym, národnostným, sociálnym podmienkam. Tieto determinanty formujú makroštrukturálne celky – ekotypy – ako geograficky vymedziteľné štrukturálne, relatívne homogénne spoločenské skupiny, v ktorých ľudia prežívajú spoločné osudy a pritom každý jeden svoj vlastný jedinečný život (Langer, 1995:121). V tomto zmysle je cieľom príspevku priblížiť spoločný osud rodín garbiarskych majstrov v Brezovej pod Bradlom v prvej polovici 20. storočia. Príspevok je spracovaný na základe mojej diplomovej práce *Rodina v malomestskom garbiarskom prostredí (na príklade Brezovej pod Bradlom v 1. polovici 20. storočia)*.⁸⁶

Kopcovité prostredie, v ktorom sa nachádza Brezová pod Bradlom, determinovalo sídelný vývoj lokality. Brezová patrí k sídlam so sústredeným jadrom – mestečkom a s roztratenými osídleniami – kopanicami. Hospodársky charakter Brezovej výrazne ovplyvnil fakt, že pôda tu je neúrodná a prevažujú pasienky. Aj keď obyvatelia pestovali obilie, zvyčajne to sotva stačilo pokryť ich vlastnú spotrebu a tak hľadali vedľajšie zdroje obživy. Pestovali ovocie, orientovali sa na chov dobytka a oviec, venovali sa rôznym remeslám a svoje produkty sa snažili predat'. Rozvoj obchodu a remesla podporila aj výhodná vzdialenosť Brezovej od väčších mestských centier – 13 km od Senice a 10 km od Myjavy. Brezovania sa preukázali ako veľmi schopní obchodníci a svojím tovarom ešte za rakúsko-uhorskej monarchie zásobovali aj Viedeň. Na Brezovej žilo v sledovanom období viac ako 90 % obyvateľov slovenskej národnosti a rovnakú prevahu mali aj príslušníci evanjelického vierovyznania. Prírodné prostredie, národná príslušnosť, konfesionálnosť a zamestnanie sú niektorými z faktorov, ktoré formovali spoločný osud garbiarov. V nasledujúcom príspevku sa sústredím najmä na vplyv remesla na život rodiny.

1. Vývoj garbiarskeho remesla v Brezovej pod Bradlom

1.1 Obdobie do vzniku samostatného garbiarskeho cechu

⁸⁶ Diplomovú prácu som obhájila pod vedením Doc. PhDr. Marty Botíkovej, CSc. na Katedre etnológie FFUK v septembri 2000.⁸⁶

Existenciu garbiarskeho remesla v Brezovej dokladá urbár zo 17. storočia, podľa ktorého poddanská obec Brezová mala odvádzať čachtickému panstvu, okrem iných naturálií, aj spracované ovčie kože. Matej Bel vo svojom zemepisnom diele konštatoval, že bohatší obyvatelia obce sa zaoberajú spracúvaním ovčej, hovädzej i konskej kože (Ciran, 1998, 230). V 18. storočí patrila Brezová k mestečkám s najpočetnejšou remeselníckou vrstvou (v roku 1753 asi 209 rôznych remeselníkov). Vo svojich spomienkach spája Ján Juríček rozmach garbiarskeho remesla s nástupom Jozefa II. na rakúsky trón. Tento panovník svojimi reformami podporil vandrovký tovarišov do vzdialenejších krajín. Brezovskí tovariši sa takto dostali až do Bavorska, kde výroba kože bola na vysokej úrovni a garbiari požívali v spoločnosti významné postavenie. Na základe tejto skúsenosti sa po návrate domov oddelili výrobcovia kože od ševcov (Ján Juríček, 1899-1991).

1.2 Obdobie najväčšieho rozmachu garbiarstva

Devätnáste storočie znamenalo pre garbiarsky cech obdobie najväčšieho rozkvetu. Už v roku 1833 pracovalo podľa dostupných údajov na Brezovej 278 garbiarov (Herman, 1993:7). Svojím tovarom zásobovali obuvníkov, čižmárov a remenárov v širokom okolí, ale aj v Bratislave, Budapešti, Segedíne a tiež na Morave (Polonec, 1978). V tom istom roku 1833 boli vo Viedni schválené artikuly garbiarskeho cechu – do toho času tvorili jeden cech so ševcami.⁸⁷

Revolučné roky 1848-1849, ktoré Brezová a jej okolie prežívali dramaticky a naplno, priniesli so sebou stagnáciu remesla. Po jej prekonaní nastúpila garbiarčina svoje “zlaté roky“. Presné výnosy výroby nie sú známe, ale samotný fakt, že v rokoch 1860-1890 sa garbiari rozdelili na Horný proces a Dolný proces, svedčí o ich početnosti (Herman, 1993:7). Podľa zistení Martina Tataru sa garbiarskym remeslom v tom čase živilo asi 1500 obyvateľov Brezovej, teda približne jedna štvrtina.⁸⁸ Väčšina z majstrov zamestnávala pri remesle len rodinných príslušníkov, len menšia časť mala spolu asi 40 učňov a 40 tovarišov⁸⁹ (Tatara, 1998:73). V účtovných knihách Garbiarskeho spolku sú evidovaní učni a vyučenci z obdobia rokov 1873-1893 a torzovito aj z rokov 1920-1922. V obidvoch knihách bolo evidovaných spolu 89 učňov.⁹⁰ Podľa záznamov je vidieť, že väčšina mladých garbiarov sa vyučila u svojich otcov (Herman, 1993:12). O životaschopnosti brezovských garbiarov svedčia aj ich konkurenčné boje s myjavskými výrobcami koží. Tieto spory sa dostali až pred súd, ktorý sa začal v roku 1866. Finančne náročné súdne trovy myjavský cech vyčerpali natoľko, že sa dostal do hlbokkej krízy a úpadku. Za 12 rokov Myjavci presúdili svoj majetok a keď sa k tomu pridali aj vnútorné spory, myjavský ševcovsko-garbiarsky spolok bol roku 1885 zrušený (Dugáček, 1985:194). Keď v roku 1873 boli cechy definitívne rozpustené, garbiarsky cech sa transformoval na Garbiarsky spolok, ktorého stanovy boli schválené roku 1880. Významnou udalosťou pre spolok bolo vybudovanie šarovne na čistenie ovčej vlny. Práním ovčej vlny tak vznikol nový zdroj financií pre garbiarov a častokrát bol výnosnejší ako výroba koží, ktorá bola časovo veľmi

⁸⁷ Artikuly ševcovského cechu boli potvrdené v roku 1709. Podľa 16. bodu artikúl vieme, že sa v ňom združovali aj garbiari (Herman, 1993,6). “Garbiar a švec bola jedna rodina, žiť jeden bez druhého nemohly“ (Ján Valášek, 1897-1991).

⁸⁸ Výpovede informátorov sú pri hodnotení minulosti nadsadené: “Brezovania boli kšeftári, skoro v každom dome bol garbiar, kade a kožíčky sa močili, vyrábalo sa tu futr“ (A. V-ová, 1913).

⁸⁹ “Stari tatko nemalí tovariša. Robili takto kožki, ale nemalí nikoho žiadnich tovarišov“ (Alžbeta Kraicová, 1909-2000).

⁹⁰ Podrobnejšie pozri v štúdiu Juraja Hermana, 1993.

náročná.⁹¹ Štyri brezovské šarovne sa stali významnými aj preto, že boli jediné v Uhorsku, a tak sa tu "šarovala" vlna z celého Uhorska. Spolok existoval do roku 1918 a zažil najväčší rozmach, ale aj úpadok remesla (Tatara, 1998:74-75).

Juraj Chorvát (Chorvát, 1899) vo svojom článku z roku 1899 konštatoval úpadok remesla a uviedol niekoľko príčin: "*Našich garbiarov zkazili fabriky, malé clo na týchže výrobky a tá okolnosť, že naši garbiari surový tovar v Pešti kupujú draho od Židov a vyrobený, vo väčšom kvantume (množstve) prinútení sú predať zase len Židom, lebo v jejich rukách je všetko kupectvo*". Silné postavenie židovského elementu v ekonomike Uhorska, Chorvát pociťuje ako nespravodlivosť, ktorá sa deje na úkor Slovákov. Židia na Brezovej "*robia garbiarstvo, kaziac našich, pravda nerobia sami, ale najímajú si upadnutých, chudobných garbiarov, platiac jim okrem trikrát podávanej pálenky 60 kr. dennej mzdy. Nuž či z takého zárobku môže remeselník živiť rodinu?*" Židia si v garbiarstve udržali postavenie aj medzivojnovom období.

1.3 Obdobie po roku 1918 do zániku garbiarstva

Pred prvou svetovou vojnou a počas nej dochádza ku konjunktúre a znovuoživeniu garbiarskeho remesla v Brezovej. Tento trend však nebol dlhodobý a s prvou hospodárskou povojnovou krízou v roku 1923 opäť upadá aj garbiarčina. V tomto čase je v garbiarskom spolku evidovaných 108 členov. V roku 1925 bol Ján Juríček (1899-1991), pochádzajúci z garbiarskej rodiny, tajomníkom remeselnícko-obchodnej jednoty v Brezovej. Pokúšal sa riešiť problémy s odbytom vyrobených koží. Osobne navštívil firmu Baťa v Zlíne a jednal s riaditeľom o odkúpení brezovských koží. Pre baťovcov však bolo cenovo výhodnejšie nakupovať kože v Afrike. Navrhli im však alternatívu: "*... nech likvidujú remeslo a my ich prijmeme do práce do koželužne s dvojtisícovým platom alebo 500.- Kčs týždenne*". Samozrejme, bez záruky, že ich neprepustia do piatich rokov. Takáto alternatíva bola pre pána Juríčka a Brezovanov neprijateľná. Spolu s predstaviteľmi garbiarov "*dali sme hlavy dokopy, ako by sme mohli zachrániť tak rapidne hynúce tradicionálne brezovské garbiarske remeslo. Naše rozumy na to nestačili, rozhodli sme sa, že sa obrátíme na zodpovedné miesta*". Pokúšali sa zabezpečiť podporu Obchodnej komory v Bratislave a Ústavu pre zveľadovanie živnosti v Prahe pri hľadaní spôsobu "*ako zveľadiť toto upadajúce remeslo*". Na iniciatívu garbiarov zareagovali oficiálne miesta prednáškami o strojovej výrobe, používaní chemikálií, ktoré urýchľujú proces výroby a iných výdobytkoch vedy. Remeselnícko-obchodná jednota zabezpečila odbornú literatúru, ktorá pomohla garbiarom, ktorí mali záujem o zavedenie novôt do svojej výroby. Rovnako rozšírili sortiment vyrábaných produktov, okrem tradičného futra z ovčích koží začali vyrábať aj ševtrety na dámsku obuv a kožené kabáty, spracúvali aj teľacie hovädzie kože na obuv. Za získaním informácií o nových spôsoboch výroby odchádzali "*niektorí synkovia majstrov aj do koželužskej školy do Hradca Královej*".

V 20. storočí sa objavili snahy o továrenskú výrobu aj na Brezovej. Juraj Chorvát spomína ako jeden z dôvodov úpadku remesla továrenskú výrobu, viac sa však zameriava na Židov ako konkurentov kresťanským remeselníkom a obchodníkom. Po prvej svetovej vojne popri veľkých dielňach, kde sa pracovalo podľa starej technológie, vznikla roku 1921 firma Miloš Gavora a spol., ktorá zaviedla modernejšiu technológiu vo výrobe. Firma zamestnávala 60-70 zamestnancov. Samuel Š. Osuský vo svojej monografii menuje sedem spoločností, ktoré vlastnili v Brezovej továrne na výrobu koží. V monografii z roku

⁹¹ V súvislosti s výnosnosťou prania vlny sa v Brezovej traduje "za blato – zlato".

1998 je uvedených k roku 1938 päť spoločností⁹² Niektorí majstri spolupracovali s Baťovou továrňou v Bošanoch (Paška, 1948). Paradoxom je, že, ako sa viacerí odborníci, ktorí hodnotili históriu garbiarstva, domnievajú, práve továrenskú výrobu a v medzivojnovom období to boli práve Baťove závody, znamenali definitívny úpadok brezovského garbiarstva (Beňušková, 1998).

Na začiatku tridsiatych rokov sa remeselná výroba koží prakticky zastavila. Posledný úder v medzivojnovom období jej zasadila veľká svetová hospodárska kríza. Agóniu zanikajúceho remesla predĺžila o niekoľko rokov druhá svetová vojna. Túto situáciu zachytávajú spomienky Martina Rehtorisu v rodinnej kronike:

“Ku koncu roku 1938 sa schyľovalo k druhej svetovej vojne. Začali sa meniť aj hospodárske časy. Počalo sa oživovať aj na Brezovej garbiarske remeslo. Znova sa rozhodol otec spolu so strýkom Štefanom v ich bývalom dvore započatť vlastnú výrobu koží. Otec ako vyučený garbiar požiadaval na úradoch o povolenie živnosti. Výroba bola pod menom bratia Rehtoris – Výroba koží. Zakúpili sa potrebné stroje, vyrábali sa kože, ovčie podšívky, hovädzie kože na podrážky, telacie masťné kože a koziny ako kabátovce. Podstatná časť koží pre výrobu sa dostávala a bola pridelovaná priamo z ministerstva pre priemysel a obchod z Bratislavy. Zásielky prichádzali vo vagónoch na Brezovú, kde si ich výrobcovia podľa pridelového listu prevzali. Kože pochádzali z Turecka, Mongolska. Tiež sa skupovali kože surové z miestnych zdrojov v rámci Slovenska. Z Oravy sa skupovali ovčie kože, ktoré boli zakúpené po súkromných chovateľoch oviec. Telacie kože po okolitých mestách od mäsiarov. Ja som chodil po nákup týchto koží do Nemeckého Pravna, Banskej Štiavnice, Turčianskej Teplej, Kozároviec, Čachtíc, Malaciek, Vrbového, Myjavy. Kože som prepravoval vlakom, autom, konským povozom a niekedy aj na kole.“

Počas vojny sa teda mnohí vrátili k remeslu, lebo ponúkalo možnosť dobrého zárobku. Častokrát to však bolo na úkor kvality výrobkov. Kvôli nedostatočným prídelom sa začal zmáhať čierny obchod s kožami.⁹³ Surové kože boli pridelované centrálny z Bratislavy, ale od roku 1945 sa prídeľy netýkali malých živnostníkov, pretože evidencia a kontrola kontingentov bola neúnosná. Kto chcel pokračovať vo výrobe, musel pracovať načierno a ak bol prichytený, bol tvrdo postihovaný. Iniciátorom riešenia tejto patovej situácie bol znovu Ján Juríček. Spolu s ďalšími garbiarmi založili garbiarske výrobné družstvo ako právnu jednotku, ktorej potom poverenictvo mohlo stanoviť prídeľ koží. Tie si potom garbiari rozdelili medzi sebou. Družstvo obstarávalo aj prostriedky výroby (chemikálie) za veľkoobchodné ceny. To, že sa niektorým garbiarom dobre darilo, potvrdzuje aj Martin Rehtoris, keď v kronike popisuje ich majetkový a finančný stav po vojne a plány na rozšírenie výroby.⁹⁴

⁹² Spoločnosti: Miloš Gavora a spol., v roku 1931 továreň odkúpili Ciran, Rehtoris a spol. (40 zamestnancov), Bratia Kopecký od roku 1925 (30-32 zamest.), Ján Vráblik a spol od roku 1928 (23 zamest.), Stred od roku 1937 (22 zamest.) (Hubenák, 1998:133). V Osuského monografii sú ešte spomínaní ako majitelia malých tovární Matej Šurák a Ján Palanský (Osuský, 1948:244). Podľa Ing. Andreja Gavoru (1921) v týchto dielňach pracovalo do 8 robotníkov. Podobnej veľkosti boli aj dielne židovských garbiarov.

⁹³ “Lenže to už boli aj takí neodborníci, kde kto sa toho pochválil, lebo bolo nedostatok koží, koža bolo veľmi vzácna. A Brezová veľmi utrpela na povesti, práve pre to kožiarstvo, že tu vznikla šmelina, čierni obchod s tými kožami, na ktorom Brezová vo veľmi hojnom počte participovala, ale nemala na tom vinu. Kvôli tomuto čiernemu obchodu mala Brezová zlé meno, aj keď garbiari na tom najmenej zarobili. Hotové kože totiž predávali šmelinárom a oni si na to prihodili nejakú cenu a tak kým nejaká koža prešla aš na východné Slovensko stála niekoľkokrát viac ako na Brezovej.. Tak posmešne sa hovorilo, že na Brezovej okrem farára obchoduje s kožami“ (Štefan Ciran, 1922).

⁹⁴ “Je pravda, že za vojny, ale ešte viac po nej prekvitala šmelina v takej miere, že i samostatne pracujúci garbiari menili pri poslednej výmene peňazí milióny. Karty v šenkoch sa hrali o státiťce a pritom nikoho nemrzelo, keď za večer ‚pustil‘ stotisíc“ (Andrej Gavora, 1921).

Nastupujúca politická moc však nemala záujem na podporovaní samostatného podnikania, pretože všetko nekontrolované štátom ohrozovalo vznikajúcu totalitu. Remeselnú výrobu ukončila rozhodnutím z roku 1948, ktorým všetkým garbiarom odobrali živnostenské licencie, pretože štát si vyhradil na výrobu koží monopol. Štát zobral garbiarom nielen licencie, ale aj kože a stroje. Väčšinu toho, čo neodviezli, zničili. Niektoré rodiny tak utrpeli aj miliónové materiálne škody. Každý totalitný režim pri svojom upevňovaní hľadá nepriateľa, ktorý ohrozuje jeho stabilitu a sponchybnuje jeho oprávnenosť. Vysporiadanie sa s "nespoľahlivými" v politicky podfarbených procesoch neobišlo ani garbiarov v Brezovej.⁹⁵ Dôsledky "nespoľahlivosti" rodičov zasiahli život celej rodiny: Mám štyri deti, dvoch synov a dve dcéry. No a oni mali kvôli otcovi, ako buržuovi, problémy. Nemohli študovať (A. V-ová, 1913). Deti študujúce na vysokých a stredných školách boli zo štúdia vylúčené.⁹⁶ Perzekúcie na začiatku päťdesiatych rokov podnietili migráciu obyvateľstva mimo Brezovú.

"Ludia sa museli usadiť veľmi ďaleko. Tu sa im to znemožňovalo. Napr. v našej rodine nás bolo štrnásť vnúchat a ja žijem jediná na Brezovej. Tíh trinásť je preč, muselo ísť preč, oni tu nemali možnosť žiť. To, kto sa zamestnal, musel si vižiadať zamestnávateľ v mieste trvalého bídlika posudok. Posutki boli fšetki negatívne. Bol boháč, je buržuj a takéto. Na základe takého aj muojho otca vihodili s okresného víboru, lebo jemu to jeho šéfukázal" (Jela Juríčková, 1949).

Remeselná výroba v Brezovej teda definitívne zanikla koncom štyridsiatych rokov. Politické opatrenia neboli príčinou jeho úpadku, aj keď práve oni jej zasadili posledný úder. Pod vplyvom rozvoja priemyslu a náročnejších požiadaviek trhu viaceré remeslá zanikli alebo stagnovali, iné zaznamenali rozvoj. Mechanizácia a modernizácia sa dostávala aj do malovýroby a postupne vytlačala tradičné technologické postupy (Mlynka, 1999). Ľubomír Lipták považuje za nepresné nazývať toto obdobie krízou remesla a drobného podnikania, pretože sa jedná o dlhodobú reštrukturalizáciu. Úpadok a zánik niektorých remesiel býval kompenzovaný rastom iných živností (Lipták, 1998). V ekonomickom prostredí plánovaného hospodárstva však súkromný sektor nemal žiadnu perspektívu vývoja.

2. Iné zamestnania garbiarov

V úvode som už uviedla, že bonita pôdy neumožňovala, aby sa poľnohospodárstvo stalo jediným zdrojom obživy. V Brezovej neboli výrazní majitelia veľkej rozlohy pôdy. Podľa Andreja Gavoru (1921) v medzivojnovom období bol v Brezovej najväčším roľníkom gazda Minárčiny a o málo menej mal ďalší gazda z kopaníc Dzurák. "Neskúmal som bližšie počet hektárov, ktoré vlastnil, ale podľa toho, čo sa hovorilo, bolo to okolo 10 ha." Stredná vrstva roľníkov vlastnila približne 6-8 ha a v tejto rozlohe sú započítané aj pasienky a lesy. Pôda najmenších roľníkov nepresahovala rozlohu troch hektárov. Andrej Gavora (1921) sumarizuje: "Je pochopiteľné, že z takéhoto gazdovstva sa vyskakovať nedalo, preto každý Brezovan, až na tých dvoch z kopaníc, mali aj iný zdroj obživy".

⁹⁵ "Za komunizmu sa garbárčina nesmela robiť. Muž ale nevydržal a keď prišla kontrola priznal sa k trom kožkám. Dostal pokutu 20 000 korún" (Zuzana Forrová, 1904).

"Pri znárodnení pozatvárali garbiarov. Mój bol jeden a pol roka v Novákoch, tam kde boli pred tým Židia. Potom bol ešte šesť rokov na Mírove na Morave" (A.V-ová, 1913).

⁹⁶ "Tí dvaja najstarší, čo stihli vištudovať do štiriciateho osmeho, majú visokú školu, mladší majú čas visokej školi, povihadzovali ich, jeden nemá uš ani maturitu, vihodili ho zo strednej školi. Potom bola pauza a po desiatich rokoch som sa narodila ja. V pedesiatich rokoch som bola malinké dieta, takže mna to najhoršie obdobie minulo" (Jela Juríčková, 1949).

Venovali sa teda okrem poľnohospodárstva aj obchodu, remeslu, furmančeniu, išli do služby, pracovali ako sezónni robotníci, alebo odchádzali za prácou do cudziny.

Kopaničiari zásobovali svojimi produktmi trhy v bližšom aj širšom okolí (Brezová, Senica, Jablonica, Malacky). Zásobovali Brezovú maslom, vajčkami, hydinou, zeleninou a podobnými domácimi produktmi. Známi boli ako predavači ovocia. *“To najkrajšie ovocie sme vyberali a predávali. Doobeda sa to obralo a poobede sa išlo, predávalo sa do večera, vyspali sa v Sološnici, ráno už boli v Malackách. Chodievali tak dve rodiny spolu”* (Anna Potúčková, 1932).

Ďalším zdrojom financií boli odchody na sezónne práce na južné Slovensko. Niektorí sa venovali domáckemu remeslu napr. tkaniu plátna, ktoré bolo v slovensko-moravskom pohraničí dosť rozšírené. Plátno pre potreby trhu tkali muži (Paličková-Pátková – Rybáriková, 1995:258).

“Rodičia boli roľníci. Chovali sme holuby, tie na jedlo pre nás, kravy, husi a sliepky. Otec pritom tkal plátno. Ľudia si k nemu dali priadzu. Tkal najmä pre Hradište. Aj my ako deti sme mu pomáhali” (Anna Potúčková, 1932).

“Chodievali predávať tam do južnejších krajov, kde nemali ovocie, doviezli jabĺčka a oťiaľ si zase doviezli kukuricu a podobne. Niektorí tkali plátno, niektorí zas, čo ja viem, čo robili a takto si k tomu živobitiu pomáhali a mnoho s tých kopaňčiarou choďilo takto do služieb, jako tých poľnohospodárskych sluhov robili, alebo sluški, lebo tu na okolí nemali kam ísť do zamestnania. Lebo tu na Brezovej bolo dosť, keď sa uživilí tí, čo boli v meste a s tých kopaňčíc tí chudáci išli do služieb” (Štefan Ciran, 1922).

Zamestnanie garbiarskych robotníkov a nádenníkov prakticky zaplnilo celý ich deň.⁹⁷ Zamestnané bývali aj manželky. Keď nie trvalo, tak si aspoň pomocnými prácami privyrábali v rodinách solventnejších gazdov. Podobne museli rodiny uživiť aj vdovy. Táto sociálna podskupina nevlastnila pôdu, alebo len veľmi malej výmery. Deti sa veľmi skoro zapájali *“do zháňania financií”* a odchádzali do služby⁹⁸ alebo do učenia.

“Matka pracovala tak po ľudoch okopávky aj ve fabrike robela, tuto bola koželužňa, aj tam robela ňejakí čas. A choďela takto ľudom pomáhat okopávat a také veci. Ja som potom slúžila. V Bratislave som bola. Potom keď som prišla bola tu továrna. Tak najprv som robila u Kopeckých osem rokov, to boli tí garbiari. Bivali v meste. Chodila som tiež mazat, prat, okopávat, kto ma volal, také veci som robievala. Všetko ťažkú robotu som mala. A potom som sa dostala do tých Kopeckých, tam som robela osem roki. Potom to zlikvidovali, potom som bola u Šuráka, tam ani ňeviem kolko som robela, tiež v torárne. Aj u Vráblikov volačo, aj tí mali továrnu. Aj u komisára Cirana. Tam som bola dva roky. To boli fšetko garbiarske továrne” (Alžbeta Kraicová, 1909-2000).

“Ja si pametám, že naši chodievali do práčovne a to tam v takých vozíkoch a mi sme tam ako deti s nimi celí týžden, na nedelu sme prišli domov, niečo navarila a išli sme zase na týžden. To bolo asi v štiriciatém štvrtém” (dcéra Anny Medvedíkovej).

Napriek tomu, že remeselná výroba najmä v prípade garbiarstva prekročila stupeň domáckej výroby, vlastníctvo pôdy bolo naďalej vnímané ako dominantné. Prakticky všetci garbiari vlastnili aj role a remeslo nemalo ťažiskový charakter. Až strojová výroba a založenie tovární na Brezovej by poskytli majiteľom dostatočné finančné zabezpečenie, ale ako z predošlého vyplýva, obdobia prosperity a stability garbiarstva neboli dostatočne dlhé na to, aby presvedčili obyvateľov o neopodstatnenosti pôdy ako stáleho zdroja

⁹⁷ *“Matka ráno navarila, pripravila nám nielu kávu na den, cez obed richlo dobehla a zohriala nám to. Robili od 6 ráno do 6 večer, ak aj skončili v garbárni skuor, išli pomuoct na pole majitelovi. Mi sme boli celí den sami”* (Judita Šagátová, 1925).

⁹⁸ Podľa výpovedí informátorov je možné sledovať trend odchodu do centier pri hľadaní si služby. Deti z kopaňčíc slúžili v mestečku, deti z chudobných rodín z mestečka odchádzali do väčších miest.

obživy. Prijem z výroby koží u menších garbiarov nebol stály. Keď mali možnosť kúpiť kožu za výhodnú cenu, veľakrát si na to museli požičiavať vysoké sumy. Kým však kožu spracovali, čo pri tradičnom spôsobe výroby mohlo trvať aj niekoľko mesiacov, mohol záujem o kožu a ich cena poklesnúť tak, že garbiari veľmi prerobili. Samozrejme, mohla nastať aj úplne opačná situácia. Keď išli kožu na odbyt, venoval sa gazda remeslu a pôdu obrábali zvyšní členovia rodiny prípadne najaté pracovné sily – najčastejšie sezónni nádenníci a paholci, ktorí boli najímaní na celý rok. Majetnejší garbiari zamestnávali aj pomocníkov pri remesle. Takých však v Brezovej nebolo veľa. V medzivojnovom období najviac garbiarskych robotníkov a nádenníkov pracovalo v dielňach alebo továrňach, ktorých majiteľmi boli Židia.

S garbiarstvom sa ruka v ruke rozvíjal záujem remeselníkov o obchod. Potrebovali nájsť odbytistia pre svoje kožiarske výrobky a zakúpiť surové kožu. Pred rokom 1918 sa najvýznamnejší trh pre garbiarov nachádzal v Budapešti. Tu sa im podarilo tovar predať a boli tu aj možnosti zakúpiť surové kožu. Okrem toho svojimi výrobkami pokrývali aj potreby lokálneho trhu. Po vzniku Československej republiky sa museli preorientovať len na slovenské trhy, prípadne české. Mestskí zákazníci začali preferovať jemnejšie a lacnejšie tovársky spracované výrobky a tak sa garbiari obracali na vidieckeho klienta. Ich stálymi zákazníkmi boli obuvníci zo širokého okolia. V čase vojen prejavila o kožiarske výrobky záujem aj armáda.

Keďže spracúvali najmä ovčie kožu, pridal sa k remeslu aj obchod s vlnou. Tento sa stal atraktívnym a finančne zaujímavým, keď sa v Brezovej postavili šarovne v druhej polovici 19. storočia. V medzivojnovom období už obchod s vlnou nezohrával takú významnú úlohu. Niektorí garbiari začali od kopaničiarov skupovať najmä vajíčka a maslo a predávať na vzdialenejších trhoch. Tomuto druhu priekupníctva – kurenčiarčine – sa darilo najviac za monarchie, keď brezovskí obchodníci svojím tovarom zásobovali Viedeň. Po vzniku Československa postupne tento spôsob obchodovania zanikol. S výrobou koží sa viažu aj ďalšie remeslá, ktoré spracovávali zvyšky z koží – glejárstvo, mydlárstvo, knapkovia (tkali koberce zo srsti), valchári. Niektorí Brezovania, aj garbiari, obchodovali so škopenými baranmi. “Otec bol mäsiar. Otec kvôli mäsu, oni chodili skupovať ovce aj 50-60 kusov do Maďarska, Rumunska a to všetko peši. Po ceste nejaké prikúpili, alebo predali. Zabité ich posielali do Prahy vlakom, kožu spracúvali tu“ (A.V-ová, 1913). Literatúra, ktorá sa venuje obdobiu rakúskej monarchie, upresňuje počet stáda na 200 až 300 kusov, pričom hlavnými odbytistami boli viedenské trhy (Herman, 1993:6, Polonec, 1978:36).

3. Vyst'ahovalectvo

Každá recesia garbiarskeho remesla sa negatívne odrazila v živote Brezovej, pretože viac ako štvrtina obyvateľov bola od neho priamo závislá a ďalší obyvatelia boli závislí od nich a ich kúpnej sily. Na všetky hospodárske zmeny obyvateľstvo reagovalo citlivo a hlavne s obavami. Zhoršenie sociálnej situácie, spôsobenej nedostatkom práce, riešilo veľa ľudí odchodom do iných častí monarchie, a to najmä Viedne, Budapešti, na Dolnú zem a tiež do okolitých dedín a mestečiek. Od roku 1888, keď do zámoria odišiel prvý Brezovan, počet vyst'ahovalcov do Ameriky rástol a svoj prvý vrchol dosiahol v roku 1908 (Mosný, 1998:76-77). Odchody za prácou ustali za Prvej svetovej vojny, ale počas prvej hospodárskej krízy začiatkom 20-tych rokov tento fenomén opäť ožil, i keď nedosiahol predvojnovú úroveň. Spojené štáty americké sa pred vysokým prílevom emigrantov z Európy chránili zavedením kvót pre jednotlivé krajiny. Vyst'ahovalecké prúdy potom smerovali najmä do Kanady, Argentíny a Francúzska. Vyst'ahovalectvo do

zámoria znovu nadobudlo veľké rozmery okolo roku 1937. Slovensko patrilo k najväčším európskym vysťahovaleckým oblastiam. Podľa výpočtov Štefana Mosného do začiatku druhej svetovej vojny opustilo natrvalo Brezovú takmer 800 rodín.⁹⁹ Zaznamenával počty Brezovanov žijúcich mimo Brezovej, vo svete aj na Slovensku, ktorí s rodným mestečkom udržiavajú kontakty. Na základe tejto evidencie sa Mosný domnieval, že z celkového počtu Brezovanov, teda tých, čo sa nimi cítia byť, žije v samotnej Brezovej len 40 % (Osuský, 1948:179).

Do zámoria odchádzali najmä mladí ľudia, ktorí boli fyzicky zdatní a mohli sa svojou prácou sami užiť. „Chlapci v dvanástich rokoch už išli do učenia a v tých sedemnástich, osemnástich rokoch už odchádzali za prácou do Ameriky. V tom čase tu neboli žiadne možnosti sa trvale zamestnať“ (Martin Rechteris, 1920-1997). V časoch hospodárskych kríz mladí ľudia nemali perspektívu nájsť si stále zamestnanie. V Amerike ostali pracovať niekoľko rokov, aby pokryli svoje cestovné výdavky a aby mohli domov priniesť nejaké ušetrené peniaze. Tie im mali pomôcť pri zveľadovaní alebo zakladaní vlastnej domácnosti. Po návrate domov zvyčajne investovali do stavby domu a kúpy pozemkov, pretože pôda sa stále pokladala za najistejší zdroj obživy a peniaze vložené do nehnuteľností za dobrú investíciu. Zvyšné peniaze ukladali do peňažných ústavov. Slobodné dievčatá si odkladali peniaze na veno.¹⁰⁰ Predstavu o finančných možnostiach Američanov opisuje Ján Juríček (1899-1991) nasledovne:

“Po roku si našiel miesto v americkej garbiarni, kde zarábal 9 dolárov týždenne. Keď mu zdravie slúžilo po 6 rokoch prišiel na Brezovú na návštevu, doniesol si ušetrených peňazí 2000 dolárov, to je po 5.- korún dolár, spolu 10000.- korún. Postavil si dvojizbový domek s hospodárskym stavaním, vykopal studňu, zasadil 20 stromov do humna, kúpil si pod 10 meríc poľa. To všetko stálo 6000 korún. Potom sa ako Američan dobre oženil a do banky si uložil zbytok peňazí. Buďto robil remeslo, alebo šiel speť ešte na 5 rokov do Chikágy, potom zase doniesol peniaze ušetrené 2000 dolárov – 10000 korún. Mal slušný domek, pekný sad. Poživeň ho stála ročne pre štyri osoby 300 Kč. Úrok od peňazí bral 560 korún ročne. Mal 35 rokov, pekné deti, zachovanú krásnu ženu a bolo mu dobre.“

V medzivojnovom období, keď už v Amerike žila silná komunita Slovákov a tiež Brezovanov, mnohí odchádzali už za svojimi príbuznými, alebo známymi, ktorí im v začiatkoch pomohli (napr. zaplatili im cestu, poskytl im ubytovanie¹⁰¹). *“Mala som sestru, ale tie boli v Amerike. Jedna mala trinásť rokov, keď išla do Ameriky a druhá mala štrnásť, už išla za tou sestrou. To ftedi bolo normálne. Mládeš sa sešla, to boli tu za riekou samé lúky a gátory a tam bolo kolo a mládeš sa sešla pret tú zábavu a dohodli sa, že pojdu do Ameriky. Aj moja sestra tak išla“* (Alžbeta Jursová, 1908). Najmä pri dievčatách si dali

⁹⁹ *“Skoro celá Brezová chodievala do Ameriky, z každého dvora bol niekto, v Čikégu“* (Anna Medvedíková, 1910).

“Vedla nás, jak sme bývali už ve svojem na Dolném konci, štiria boli z jedného domu v Amerike, dva chlapci, dve dífčence. Ostali, vác nepřišli“ (Alžbeta Jursová, 1908).

¹⁰⁰ *“Dedko Gálik, keď išiel z Ameriky prišiel peši z Hamburku, abi neminul ani korunu. Bol v Amerike doslova zarobiť na majetki. Tak v tej osade je kopa pozemkov naša, nášho rodu, čo ten náš dedko pokúpili“* (Jela Juríčková, 1949).

“Nie že bi sme boli najchudobnejšia rodina, ale bolo to tak nieže v móde, dieučatá sa zobrali tri a išli do Ameriky, zarobiť si na veno, visloveňe. Otcova sestra, tetka Anča, bola tam dva tri roki a doniesla kopy peňazí. Že si mohli postaviť domček, alebo tak“ (Anna Babiaková, 1925).

“Naša mamička bola ako dieťa v Amerike. Prišla z Ameriky, sa vidala. Bola sedem rokov v Čikégu, tak si kúpila aj nejaké majetki a to sme zdedili mi po nej, nikto iní, mi traja. Slúžila tam, visoko na jedenástom poschodí“ (Anna Medvedíková, 1910).

¹⁰¹ *“Otec počas pobytu v Amerike býval v podnájme u niektorej rodiny z Brezove“* (Martin Rechteris, 1920-1997). Ján Juríček (1899-1991) vo svojich spomienkach píše ako chudobnejší chlapci cestovali do Ameriky. Cestu im hradili farmári, ktorí ich čakali v prístave a cenu si odrobili u nich na farme za jeden rok.

rodičia záležať, kam ich poslali a snažili sa dopredu dohodnúť miesto ich pobytu. *“To nebolo, že išla voslep, zase to bola u nejakých známich, to sa zase skontaktovali, kto kde už bol. Isteže niektorí išli len tak voslep, ale zase nikto si neposlal len tak dieťa na verím boha. To tie mená boli známe“* (Jela Juríčková, 1949). Ján Juríček (1899-1991) vo svojich spomienkach píše, ako chudobnejší chlapci cestovali do Ameriky. Cestu im hradili farmári, ktorí ich čakali v prístave a cenu si odrobili u nich na farme za jeden rok. Mnohí posielali peniaze domov – otcovia rodinám, ale aj deti sa snažili podporovať svojich rodičov v Brezovej. Skutočnosť však nebola vždy taká svetlá, ako vyplýva z viacerých výpovedí: *“Syn Ján sa k nim (starej mame) nepekne zachoval. Márnivým životom narobil im dlhov, v dôsledku čoho museli popredať role, dať mu na cestu do Ameriky, odkiaľ sa im ani raz neohlásil a v dosť mladom veku zomrel. Dcéra Alžbeta, vydatá za Božíkom, im čiastočne poslala (z Ameriky) nejaké peniaze, prípadne niečo k ošateniu“* (Martin Rehtoris, 1920-1997). Brezovania si snažili nájsť prácu, v ktorej boli vyučení a tak mnohí garbiari našli uplatnenie v kožiarskych fabrikách¹⁰². Ženy pracovali poväčšine ako chyžné alebo pomocnice v domácnosti. Niektorým garbiarom sa podarilo začať samostatne podnikáť. *“Môj otec Štefan Danko bol garbiarom. Bol dvakrát v Amerike a pracoval tam ako garbiar. Mal tam svoju dielňu. Zamestnával tam asi 11 ľudí. V rokoch 1904-1911 boli sme celá rodina v Amerike“* (Zuzana Forrová, 1904).

Do Ameriky odchádzali aj celé rodiny, resp. mladý pár, ktorému sa tam narodili deti a v evanjelickej matrike som našla aj záznamy o niekoľkých manželstvách, ktoré boli uzavreté v Amerike. Rodiny ostali v Amerike priemerne päť rokov a ušetrené peniaze investovali do zveľadenia svojho domu a hospodárstva. Stávalo sa však, že manželka nechcela vycestovať a muž sa musel vrátiť, alebo so svojou rodinou prerušil kontakty.

“Ináč otec bol aj tej mienky, aby sme sa vysťahovali aj my za ním do Ameriky. Už sme mali vybavené potrebné doklady na uvedenú cestu. Mama však zaváhala pustiť sa na tú cestu čiastočne zo zdravotných dôvodov a myslím, že jej bolo ľúto opustiť novopostavený dom, ktorý aj jej samej dal hodne starostí. V tom čase bolo sa dosť ľahko dostať do Ameriky. Hlavne, čo bolo, aby boli zložené peniaze na cestu.“ (Martin Rehtoris, 1920-1997).

Mnohí z tých, čo odišli, sa už na Brezovú nikdy nevrátili, alebo niekoľko rokov po návrate domov sa vracali späť do Ameriky. Mnohé rodiny sa rozdelili a najbližší príbuzní častokrát už nemali možnosť stretnúť sa. Rodina potom musela riešiť nové otázky, napríklad kto sa postará o starých rodičov, ako bude dediť majetok a pod.

“Muž bol sám doma, lebo súrodencov mal v USA a nemal kto byť s rodičmi. My sme ich dochovali“ (Alžbeta Šašková, 1914).

“Boli sme piati súrodenci, štyria ostali, alebo sa vrátili do Ameriky. Bývali sme so starými rodičmi a keď sme prišli v 1911 z Ameriky, tak po vojne začal otec stavať dom. To už ale starí rodičia nežili a brat a sestra odišli so Ameriky. Mamička bola chorľavá, zomrela v 1916. Bratia otca volali, aby prišiel za nimi, ale on nechcel opustiť jej hrob. Zomrel potom v 1952. Všetko som zdedila ja, keďže súrodenci boli v Amerike“ (Zuzana Forrová, 1904).

Pracovať v Amerike bolo nielen ekonomickou nevyhnutnosťou, ale *“čosi si tam zarobila a bola ve svete. A to bol už takí víras, čo už mnoho obsahoval u nás. Čiže už kdesi bola a čosi vedela“* (Jela Juríčková, 1949). Emigranti po návrate domov prišli z krajiny s vyšším životným štandardom, bohatší o nové skúsenosti a vedomosti. V lokálnom spoločenstve mali Amerikáni vyšší status, najmä ak ich ekonomické zázemie sa počas pobytu v Amerike výrazne zlepšilo (napr. bankár Papánek alebo richtár Krutý, ktorý si v

¹⁰² *“Otec zarábala týždenne 30 - 50 dolárov. Otec pracoval v garbiarskej fabrike Monarcha v Chicégu“* (Martin Rehtoris, 1920-1997).

roku 1920 postavil dom s kanalizáciou a v záhrade mal nasadené tuje a iné okrasné rastliny). Pobyť v zahraničí podnietil zmeny nielen v bývaní, ale odrazil sa aj v obliekaní a varení, v zmene spôsobu rozmýšľania.

“Naša teta varievala kečap, to na Brezovej kto vedel – Anča bola v Amerike. Ona sa tam naučila predca čosi iné. Teda aj chodila už panski oblečená, pochopitelne a veľmi elegantne. Aj si vela poprinášala, aj ona celý život sa tak držala trochu odlišne oproti svojim vrstovníčkám. Čosi jej z tej mladosti ostalo modernejšie, že vlastne jej tá modernosť stačila takmer stále. Že predsa len takí náskok tam získala“

“Tá tetka Anča vedela dobre anglicki. A už prišla aj také spuosobi mala. Lepšiu krajčírku, hoci bola chudobná, ale už trpela na seba. Mala šesť deťí, ale sa snažila, aby bola upravená. Ako deťi sme sa hrali v jej kombinačkách a fšetko hodvábne a tak“ (sesternice Jela Juričková, 1949 a Anna Babiaková, 1924 o svojej tete).

4. Vzdelanie

Riešením ťažkej ekonomickej situácie ľudí v Brezovej nemuselo byť len vystačovanie. Podľa Andreja Gavoru (1921) “tí majetnejší rozmýšľali ináč a svoje postavenie chceli si zlepšiť vzdelaním, rozšírením vedomostí a duševného obzoru“. “Brezová bola taká progresívna vo vzdelanostnej otázke,“ konštatuje informátorka Jela Juričková (1949). Informátori sa zhodovali v tom, že vzdelanie vysoko hodnotili a dosiahnutie stredného, prípadne vyššieho vzdelania pokladali za prednosť mestečka Brezová. “Staré brezovské rody boli študované, aspoň po maturu. Na Brezovej bola prvá meštianka na Slovensku, jej riaditeľom bol pán farár Lichner“ (A. V-ová, 1913). Meštianka sa pre žiakov otvorila v januári 1919 (Osuský, 1948:235). Staré brezovské rodiny, aj keď mali väčší počet detí snažili sa im všetkým zabezpečiť primerané vzdelanie. “Ale teda dostali tie dieučatá školu (hospodinskú) a z trinástich detí. U tých Poláčkou tak isto, tam boli lekári v tej rodine, na fšelijákí spuosob vzdelaní. Aj u Halabrinich boli lekár, diplomat, dieučatá vzdelané tak isto úradníčka, učiteľka. Susedov sme mali, tuším boli po dvoch ženách, šesť osem, zase teda veľká rodina. Mali tiež vzdelanie, nie aš také visoké, ale učiteli sa. Jeden bol fabrikant a tak boli šikovní. Teda neplatilo, že mnohopočetné bes vzdelania“ (Jela Juričková, 1949).

Vzdelanie v inštitucionálnom slova zmysle získavali Brezovania v ľudovej škole a meštianke v Brezovej. Školy vyššieho stupňa na Brezovej neboli, a to i napriek snahám evanjelikov o zriadenie gymnázia alebo reálky v roku 1862 a priemyselnej školy v roku 1884. Žiadosti boli seniorátom zamietnuté a Brezovania boli označení za panslávov (Osuský, 1948:148). Zápasu o školy medzi maďarskou vrchnosťou a slovenskými evanjelikmi v Brezovej počas celého 19. storočia venuje pozornosť Samuel Štefan Osuský vo svojej monografii. Stredné a vysoké školy navštevovali teda Brezovania mimo rodného mestečka – v Skalici, Sarvaši, Trenčíne, Bratislave, v Čechách a na Morave. Pred rokom 1918 sa farár Ján Lichner s učiteľom Jurajom Chorvátom snažili zabezpečiť nadaným študentom miesta na reálkach na Morave (Strážnica, Brno, Prostějov, Kroměříž, Hodonín). Ak bolo treba, snažili sa presvedčiť rodičov, aby svoje deti do školy pustili, našli pre dieťa vhodnú školu a pomohli rodičom zohnať dostatočné finančné zdroje na pokrytie študijných výdavkov. V rokoch 1909-1914 sa takto podarilo umiestniť asi 30 študentov na moravské stredné školy (Osuský, 1948:149-150). Niektorí si mohli dovoliť financovať štúdiá svojich detí aj na univerzitách vo Viedni, Budapešti alebo Prahe. Po vzniku Československej republiky vzrástol počet príležitostí na štúdium, čo mnohí chlapci, ale aj dievčatá využili. Osuský vo svojej pripravovanej monografii v roku 1948 venoval študovaným Brezovanom jednu kapitolu, kde sa snažil vymenovať nielen

profesie, ktoré si Brezovania vyberali, ale zostavil aj zoznam vyštudovaných v jednotlivých odboroch. "Dávnejšie následkom pomerov volili si viac voľné dráhy: kňazstvo, právnicko, lekárstvo, bankovníctvo a podobné, kdežto po prevrate, keď sa už nemuseli báť štátneho tlaku: profesorstvo, učiteľstvo a reálne dráhy podľa brezovskej povahy". Zoznam vyštudovaných Brezovanov zachytáva obdobie približne od začiatku 19. storočia (neuvádza totiž až na niekoľko výnimiek žiadne dátumy, ktoré by pomohli bližšie vymedziť zachytené obdobie), podľa mien však väčšina spadá do 1. polovice 20. storočia. V 13 profesiách uvádza 226 mien vyštudovaných Brezovanov. Dominujú úradnícke povolania, a to najmä v peňažných ústavoch, bohato sú zastúpení aj právnici a učitelia¹⁰³. Pravdou zostáva, že väčšina vyštudovaných nachádzala uplatnenie mimo Brezovej (Osuský, 1948:262-268).

Brezovskí garbiari ako scestovaní a v obchode skúsení ľudia si uvedomovali dôležitosť vzdelania a zvládnutia jazykov okolitých národov. Rodičia svoje deti, chlapcov aj dievčatá, cielene posielali na *frajmek*, alebo do služby do cudzojazyčného prostredia, aby ich tak "uviedli do života" (Ján Juríček, 1899-1991). "Tím, že chodili do tej Viedne, fšetci museli vedieť nemeckí. Každí skoro Brezovan vedel tri reči. Aj moj otec, aj moja mama. Abi sa tie reči naučili, už v d'ectve rodičia na to dbali. A z Brezovej sa chodilo na dve veci, na rodinnú vímenu a to sa po brezovski volalo na *frajmek*. Aj muoj otec bol, aj ja som" (Martin Janec, 1921).

Podľa Osuského potrebu zvládnutia cudzích jazykov chceli Brezovania riešiť najatím učiteľom, ktorý by vyučoval nemecky a maďarsky. V roku 1861 aj napísali žiadosť na evanjelické úrady o učiteľa, boli ochotní si ho aj sami platiť. Osuský neuvádza presné dôvody, pre ktoré bola žiadosť zamietnutá, ale podľa jeho názoru *frajmek* sa stal riešením pre ich potreby (Osuský, 1948:14). V čase rakúskej monarchie chodievali do dedín v Dolnom Rakúsku a do nemeckých enkláv v Čechách. Medzi rodinami sa vytvorili také kontakty, že postupne sa vystriedali v nich všetky deti oboch rodín. Nebolo nezvyčajné, keď deti posielali aj do maďarského prostredia a tak mnohí ovládali obidva jazyky (Chorvát, 1899:80). Po vytvorení Československa na *frajmek* posielali deti len na južné Slovensko, najčastejšie do obce Diakovce pri Šali, kde sa opäť vytvorili až priateľské vzťahy medzi rodinami. Zriedkavejšie boli odchody detí do Šamorína alebo okolia Nových Zámkov, Salíb, Šiah.

Výber Diakoviec ešte koncom 19. storočia treba vidieť v kontexte obchodných ciest garbiarov. Hlavné trhy, kde chodili nakupovať a predávať svoje výrobky boli v Budapešti. Nakúpený tovar si dali vlakom dovieť do Galanty, pretože to bola najbližšia železničná stanica k Brezovej (Ján Juríček, 1899-1991). Galanta je od Diakoviec vzdialená asi 18 km. V Galante a Šali existovali už v 17. storočí cechy čižmárov, obuvníkov a kožušníkov (kol. autorov, 1978). Okolo roku 1900 v galantskom okrese tvorili čižmári a obuvníci skoro jedno percento všetkých obyvateľov (Kaľavský, 1990:26). Je teda možné, že garbiari tu našli kupcov pre svoj tovar. Predpokladám teda, že častým obchodným cestovaním do tejto lokality sa vytvorili prvé kontakty, na základe ktorých začali deti odchádzať na *frajmek* práve sem. Niektoré kontakty mohli vzniknúť v rámci chodenia sezónnych poľnohospodárskych robotníkov na majetky na južnom Slovensku. Z údajov v Etnografickom atlase vyplýva, že od konca 19. storočia do 40-tych rokov 20. storočia sezónni robotníci z Brezovej a jej okolia chodievali do troch lokalít: Bratislava, Levice a Galanta (Pravda, 1990:10). Takáto výmena detí sa vyskytovala prevažne v mestskom prostredí, ale podľa výpovedí informátorov aj kopaničiarske deti odchádzali na *frajmek*.

¹⁰³ Bohoslovci: 2 – rím.kat, 15 – ev.a.v., 22 – manželiek ev.a.v. farárov; právnici: 23; lekári: 10; profesori: 8; odborní učitelia: 13; učiteľia: 22; notári: 8; poštári: 8; inžinieri, architekti: 14; komerční inžinieri: 9; úradníci v peňažných ústavoch: 34; statkári: 6; úradníci v rozličných úradoch: 28.

Práve kopaničiari tvorili skupinu, z ktorej sa regroupovali sezónni robotníci. Ešte pred druhou svetovou vojnou chodievali niektoré deti kvôli jazyku a za priateľmi na južné Slovensko aspoň na celé letné prázdniny. V okolí Bratislavy bol zaznamenaný podobný zvyk po skončení školy posielat' deti na službu do nemeckého jazykového prostredia. Hlavným dôvodom bola aj tu snaha naučiť sa cudzí jazyk, ktorý mal uľahčiť obchodné kontakty s blízkym Rakúskom (Škovierová, 1986:165).

Pre svoje deti vyberali školy podľa užitočnosti pre ich budúci život. Niektorí chlapci okrem remesla, ktorému sa vyučili v otcovej dielni a zvládnutia cudzích jazykov, pokračovali v štúdiách aspoň po maturitu. Ak chceli rozšíriť svoje poznatky o poľnohospodárstve a odborné informácie o spracovávaní kože, posielali otcovia svojich synov do hospodárskych škôl, najmä na Moravu. Podaktorí z nich v medzivojnovom období pokračovali na technických vysokých školách.

Študenti chodievali na prázdniny domov a okrem práce, ktorú od nich očakávali ich rodičia na poli alebo pri remesle, organizovali sa v tzv. Združení študentov na Brezovej. Združenie vzniklo v medzivojnovom období a aktivizovalo sa najmä počas prázdnin, keď sa študenti zišli doma v Brezovej. Čas, ktorý trávili študenti doma, vnímali Brezovania ako kultúrne aktívny. "Keď tí študenti chodili domov ces prázdnini, tak takí kultúrni život priňiesli, divadlo a tak" (Anna Babiaková, 1925). Poriadali sa rôzne kultúrne podujatia, najmä prednášky a divadelné predstavenia, zábavy na Silvestra. "Na konci prázdnin sme usporadúvali športový deň, do ktorého sme zapojili všetku športuchtivú mládež. Boli to turnaje futbalový, volejbalový, rôzne behy a cyklistické preteky. Športové dni sa končievali zábavou v sále Národného domu a s rozlúčkou uplynulých prázdnin" (Andrej Gavora, 1921).

5. Garbiarstvo a Židia

Židia ako zdatní obchodníci prejavili o garbiarstvo záujem, akonáhle im to bolo zákonne umožnené. Zameriavali sa na obchod s kožou a ovčou vlnou a vo svojich dielnach zamestnávali nežidov. Vyššie spomínam názor Juraja Chorváta, ktorý vidí v ekonomickej sile Židov jednu z príčin úpadku garbiarstva koncom 19. storočia. Kože nakupovali garbiari od mäsiarov v mestách a na dedinách po celom Uhorsku, ktorí boli poväčšine židovského pôvodu. Hotové produkty odkupovali opäť najmä židovskí obchodníci. Chorvát predpokladá, že pre akúsi vnútornú súdržnosť židovského národa sú ochotní lacnejšie predať svojmu súkmeňovcovi (Chorvát, 1899).

Informátori sa zhodujú v tom, že Židia sami manuálne remeslo neprevádzali, až na jednu výnimku: "Jeden menom Šajovits, ktorý robil sám bez pomocníkov. Ojedinelý prípad manuelne pracujúceho Žida!" (Andrej Gavora, 1921). Výsledky zo sčítania ľudu z roku 1930 potvrdzujú výroky informátorov v tom, že Židia sú zastúpení prakticky len medzi garbiarmi – majiteľmi dielní a menších tovární.¹⁰⁴ Za všetky výpovede informátorov komentujúce túto situáciu uvádzam dve:

"Po väčšine robili garbiarske remeslo. Oni ho vlastne nerobili, ako ho viedly. Na robotu to boli naši ľudia, čo vedeli snú narábat či už v ich dielnach (garbárnach) alebo doma. Žid kožu dál, pravda bez vlny z oviec kuse sčítal a po mesiaci hotové odobrál" (Ján Valášek, 1897-1991).

"Abi Žid robil, to je dost diskutabilné, lebo garbiari sa taško narobili. To nehovorím jako dehonestujúco, ale jako konštatujúco. Obchodníci boli na Brezovej. O Židoch sa

¹⁰⁴ 56 garbiarskych majstrov a 2 garbiarski robotníci (podľa sčítania ľudu z roku 1930)

nikdi nehovorilo, že bi robili niečo ako rukodielne. Bit majitel továrne je niečo úplne iné ako bit garbiar ako remeselník. To bolo vďaka tomu, že mali peniaze, že si mohli kúpiť tú továren, alebo zariadiť, alebo postaviť a využiť, že boli zamestnanci vhodní vyučení. Ale abi oni boli garbiari, to neviem.“ (Jela Juríčková, 1949)

Výpovede, týkajúce sa garbiarskej rivality, sú zo strany ostatných garbiarov trochu zatrpknuté, ale komentáre zo spolužitia a hodnotenia Židov ako zamestnávateľov majú prevažne pozitívny charakter.¹⁰⁵ Práve obchodné kontakty Židov zabezpečovali pravidelne pre ich dielne kože a tým pádom pre ich zamestnancov stálu prácu.¹⁰⁶ Obchodné vzťahy viazali aj viacerých samostatných garbiarov so židovskými za účelom zvýšenia kapitálu. *“Moj starí otec mal obchodného partnera Žida Rajcha. Boli teda garbiari, ale neviem, že bi tí Židia manuálne pracovali. Spoluvlastníctvo mali a moj starí otec to potom predal ten svoj podiel*“ (Jela Juríčková, 1949). Relatívne dobré vzťahy medzi kresťanmi a Židmi sa prejavili aj počas druhej svetovej vojny, keď boli židovskí obyvatelia vystavení zvláštne nacistického režimu. Aj keď väčšinu Židov z Brezovej vyviezli do koncentračných táborov, niekoľkých zachránili obyvatelia kopaníc. Z tých, čo holokaust prežili a vrátili sa do Brezovej, skoro všetci v nasledujúcich rokoch opustili republiku. O bližších vzťahoch s niektorými Brezovanmi svedčia nasledujúce výpovede.

“Bolo im ťažko opustiť to. Pisala nam aj čo som s nou chodila do školi, že keď išli domov do Palestini, tak brat umrel na mori a museli ho hodit do mora, nemohli si zobrat domou pochovať“ (dcéra p. Kraicovej, 1934).

“Náš otec si so Židmi veľmi dobre rozumel. On im chodil robiť aj po sobotách, mali ho radi. Ale keď otčáčali aj mu dali, on nemusel kradnúť, jakože, kde mali poschovávané, žebi v noci išli. On to dostal riadne z ich ruki, toto si zaslúžiš od nás, mi id'eme preč. Dali mu zlaté hodinky, pero“ (dcéra p. Medvedíkovej, 1934).

Vo svojom príspevku som sa sústredila na sociálnu skupinu garbiarskych majstrov, ktorí Brezovú nielen reprezentovali vo svete, ale tvorili početnú skupinu remeselníkov v meste. Socioprofesijsnú skupinu garbiarov som pozorovala v kontexte hospodárskej činnosti, ktorú rodina vykonávala a ako remeslo vplývalo na štruktúru a život rodiny a jej členov. Okrem hospodárskych podmienok ovplyvňovali život rodiny aj ďalšie faktory, ako napr. zamestnanie a spôsob obživy, či vierovyznanie, ktoré formovalo hodnotové systémy ľudí.

Na základe prečítanej literatúry, ale najmä výsledkov výskumu v teréne a archíve som zostavila nasledujúci diagram. Naznačené vzťahy ukazujú, ako sa jednotlivé javy navzájom ovplyvňujú.

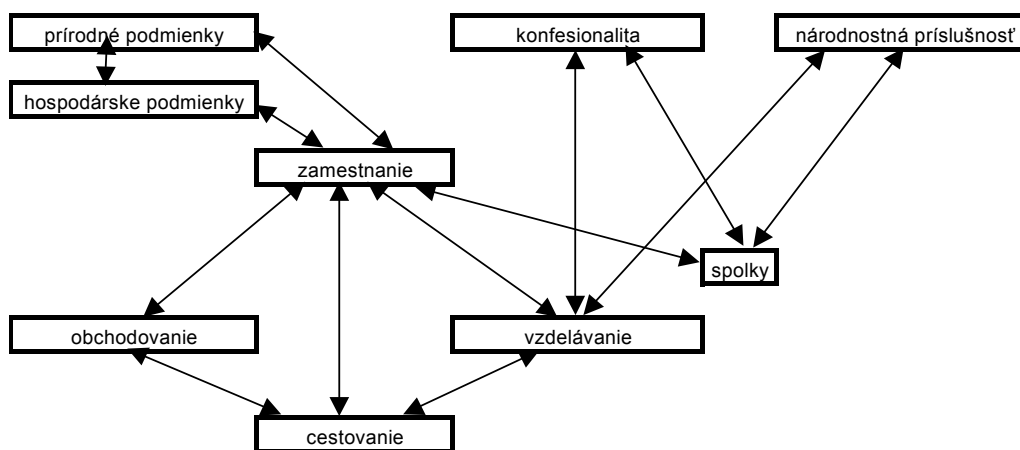
Výber zamestnania bol ovplyvnený prírodnými podmienkami lokality. Nízka bonita pôdy viedla obyvateľov k hľadaniu vedľajších zdrojov obživy a to bola v našom prípade garbiarčina. Výber zamestnania rovnako formovali aj hospodárske podmienky. Obdobie konjunktúry a recesie v produkcii kože a požiadavky trhu ovplyvňovali to, či sa garbiar v danom čase venoval viac pôde alebo prednostne výrobe koží. Garbiarčina si vyžadovala, aby sa remeselník začal venovať aj obchodu. Potreboval nakúpiť surový materiál a predať svoje výrobky. Keďže trhy v najbližšom okolí nestačili spotrebovať to, čo brezovskí garbiari vyrobili, odchádzali svoj tovar predávať do vzdialenejších lokalít. Kvôli

¹⁰⁵ *“Boli aj dobrí Židia, taký Taglicht, aj otec s ním obchodoval. Mnohí Židia sú lepší ako kresťania”* (Zuzana Forróvá, 1904).

“Tí niektorí Židia boli veľmi dobrí. ja som chodila do školi s nimi, ale boli veľmi dobrí, takí kamarátski aj deti aj rodičia” (Alžbeta Kraicová, 1909–2000).

¹⁰⁶ *“Muoj muž robil aj u Židov. Oni dobre platili. Židia hovorili, že oni nepotrebujú abi ťiekle, peniaze, im to stačí, keď im to bude kvapkat. Židom posielali spozahraníc aj keď naši garbiari nemali čo”* (Anna Medvedíková, 1910).

nedostatočným vlastným zdrojom nákup surových koží prebiehal prakticky celý mimo Brezovej. Cestovanie nemuselo súvisieť bezprostredne s remeslom a obchodom. Odchody do veľkých miest a do zahraničia za prácou alebo do služby boli súčasne riešením ekonomickej situácie, ale aj investíciou do osobného rozvoja, rovnako ako *frajmek*, ktorý jazykovo pripravil dieťa na obchodovanie. Najmä v medzivojnovom období vzrástol počet ľudí, ktorí chodili na stredné a vysoké školy, technické, poľnohospodárske a dievčenské. Na báze garbiarstva sa sformovali aj hospodárske spolky. Ostatná spolková činnosť vychádzala z aktivít cirkvi alebo širšieho spoločensko-národného kontextu. Podporou vzdelávania bola aj evanjelická cirkev nielen ako inštitúcia (ako napr. základná cirkevná škola, meštianka, večerná škola pre dospelých, organizovanie podpory pre nadaných študentov, všetko stelesnené v osobe farára Lichnera), ale aj ako hodnotový systém, ktorý prezentovala.

Diagram, ktorý uvádzam, znázorňuje systém vzťahov a vplyvov medzi niektorými kultúrnymi fenoménmi, ktoré formovali malomestské garbiarske prostredie. V ňom existovala rodina ako spoločenská jednotka a zároveň skupina jednotlivcov podriadených okolnostiam, spoločenským normám a vlastným hodnotovým orientáciám. Chápem ho ako jeden z krokov na ceste k hlbšiemu pochopeniu celého kontextu, v ktorom garbiarska rodina na Brezovej pod Bradlom fungovala.

Literatúra a pramene

- BEŇUŠKOVÁ, Zuzana a kol., 1998: *Tradičná kultúra regiónov Slovenska*. Bratislava: Veda, 1998.
- CIRAN, Štefan, 1998: *História garbiarskeho cechu*. In: ed. Michálek, Ján: *Brezová pod Bradlom*. Bratislava: Stimul, 1998, s. 230-239.
- DUGÁČEK, Michal, 1985: *Hospodárstvo po roku 1848*. In: ed. Dugáček, Michal -Gálik, Ján: *Myjava*. Bratislava: Obzor, 1985, s. 194-208.

- HERMAN, Juraj, 1993: *Garbiari v Brezovej pod Bradlom*. In: *Zborník SNM – História*. roč. 33, 1993, s. 5-14.
- CHORVÁT, Juraj, 1899: *Priemysel, kupectvo a hospodárstvo na Brezovej*. In: *Obzor. Časopis pre hospodárstvo, remeslo a domáci život*. roč. 11. (35.), 1899, č. 9, s. 77-82.
- JURÍČEK, Ján, 1996: *Spomienky na rodisko*. In: *Novinky spod Bradla. Brezová pod Bradlom*: roč. 4, 1996, č. 1, s. 3.
- KALAVSKÝ, Michal: *Domácka, remeselná a manufaktúrna výroba*. In: *Etnografický atlas Slovenska. Mapové znázornenie vývinu vybraných javov ľudovej kultúry*. Bratislava: Veda, Slovenská kartografia, 1990, s. 23-30.
- LANGER, Juraj, 1995: *Štruktúra rodiny ako syntéza znakov ekotypu*. In: *Stredoeurópske kontexty ľudovej kultúry na Slovensku*. Bratislava: Stimul, 1995, s. 117-124.
- LIPTÁK, Ľubomír, 1998: *Zmeny elít v meštianskej spoločnosti na Slovensku v prvej tretine 20. storočia*. In: *Meštianstvo a občianska spoločnosť na Slovensku 1900-1989*. Bratislava: Veda, 1998, s. 53-78.
- MLYNKA, Ladislav, 1999: *Výrobca – remeselník v hodnotových systémoch lokálneho spoločenského*. In: *Tradícia, etika a civilizačné zmeny*. Bratislava: Prebudená pieseň, 1999, s. 157-164.
- OSUSKÝ, Samuel Štefan, 1848: *Brezová pod Bradlom*. nepublikovaná monografia (zo súkromného archívu Mgr. Petra Uhlíka).
- MOSNÝ, Štefan, 1998: *Brezovania vo svete*. In: ed. Michálek, Ján: *Brezová pod Bradlom*. Bratislava: Stimul, 1998.
- PALIČKOVÁ-PÁTKOVÁ, Jarmila – RYBÁRIKOVÁ, Alena, 1995: *Tkáčstvo*. In: kol. autorov: *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska II*. Bratislava: Veda, 1995, s. 258.
- PAŠKA, Laco, 1948: *Aby národ žil. Baťovany: Napred*, 1948.
- POLONEC, Andrej, 1978: *Domácka remeselná výroba v oblasti Myjavskej pahorkatiny*. In: *Zborník SNM – Etnografia*. roč. 19, 1978, s. 11-43.
- PRAVDA, Ján, 1990: *Úvodné mapy*. In: *Etnografický atlas Slovenska. Mapové znázornenie vývinu vybraných javov ľudovej kultúry*. Bratislava: Veda, Slovenská kartografia, 1990, s. 2-12.
- RODINNÁ KRONIKA. *zapisal M. Rehtoris, nachádza sa v osobnom vlastníctve jeho manželky*.
- SČÍTANIE ĽUDU Z ROKU 1930. *materiály uložené v SNA*.
- SÚKROMNÝ ARCHÍV Mgr. Petra Uhlíka, *Brezová pod Bradlom (korešpondencia s Jánom Juríčkom)*.
- ŠKOVIEROVÁ, Zita, 1986: *Život v obci a výročné obyčaje*. In: ed. Podolák, Ján: *Záhorská Bratislava*. Bratislava: Obzor, 1986, s. 164-181.
- TATARA, Martin, 1998: *Z histórie garbiarskeho cechu*. In: ed. Michálek, Ján: *Brezová pod Bradlom*. Bratislava: Stimul, 1998, s. 73-75.

Sociálna antropológia – osobné dojmy

Martin Kanovský

*Petrovi Salnerovi
Iuventi parandum, seni utendum*

Nie som naklonený písaniu esejí, ktoré sú založené v drvivej miere na jedinečných osobných skúsenostiach a iba v malej miere znesú vedecké kritériá. Nemám rád knihy Clifforda Geertza, dráždi ma postmoderná etnografia, a pokiaľ ide o Lévi-Straussa, *Štrukturálnu antropológiu* čítam s väčším potešením a zaujatím ako *Smutné trópy*. Keď ma však Peter Salner požiadal o napísanie pár osobných dojmov, musel som si voľky-nevoľky vziať za vzor skvelú kapitolu zo *Smutných trópov*, v ktorej Lévi-Strauss v intenciách jej názvu vykladá, *Ako sa stať etnológom*.

Hneď na začiatku musím uznať, aj keď s nevelkým nadšením, jednu kľúčovú vec, pokiaľ ide o osobné dojmy: antropológova jedinečná osobná skúsenosť je zároveň jediným všeobecne uznaným výskumným nástrojom, ktorý vôbec má. Antropológ vo svojom teréne sa môže zaoberať bez fotoaparátu, dokonca aj bez diktafónu či ceruzky a papiera, aj keď mu to sťažuje prácu. Nezaobídete sa však bez osobnej skúsenosti, sformovanej dejinami a teóriami antropológického myslenia a kontaktom s lokálnou komunitou. Nadviazať sociálne vzťahy nie je pre antropológa **prípravou** k jeho práci, a sociálne vzťahy nie sú ani **pozadím** jeho aktivít. Práve naopak, účasť v sociálnych vzťahoch je antropológovou prácou. Nepovažujem to, na rozdiel od mnohých, za **až takú** výhodu – zmieril som sa však s tým. Nech mi teda je odpustené, a možno zároveň nebude úplne bezcenné, keď uvediem niekoľko osobných dojmov. Niektoré z nich (tie dôležitejšie) by sa dali po určitej námahe podoprieť teoretickými i praktickými dôvodmi, iné nie – ja ich však budem skôr prezentovať, a nie podrobne zdôvodňovať. Hneď na úvod sa teda priznávam, že ide o **osobné názory a postrehy**, a nie o dôvody a teórie.

Poznám mnoho argumentov, dobromyselných i zlomyselných, ktoré sa zakladali na tvrdení, že antropológom sa človek môže stať len a výhradne “vyštudovaním” antropológie alebo aspoň “etnológie” (resp. v minulom období “národopisu”). Tieto argumenty majú svoju váhu, pokiaľ sú sprevádzané úvahou, čo to v praxi znamená – samozrejme okrem získania príslušného diplomu – “študovať sociálnu antropológiu” či “etnológiu”, a prečo má byť takéto “štúdium” dokonca nepostrádateľné pri skúmaní sociálnych javov.

Najľahší a najčastejšie používaný spôsob argumentácie proti takýmto cechovým nárokom spočíva vo vymenovaní významných antropológov, ktorí túto disciplínu nevyštudovali, hoci ju absolvovať mohli. Nemá zmysel uvádzať, že Edward B. Tylor, ktorý nevyštudoval univerzitu vôbec, či James G. Frazer, ktorý vyštudoval klasickú filológiu, alebo Franz Boas so svojou geografiou nezískali antropológické vzdelanie, keď taká možnosť v 19. storočí ani nejestvovala. Skôr možno hovoriť o Bronislawovi Malinowskom, ktorý **mohol** ísť študovať do Liverpoolu, kde Frazer v roku 1908 založil katedru antropológie, alebo o Edmundovi Leachovi či Lévi-Straussovi. Nikto z nich tak neurobil napriek možnosti, ktorá tu bola. Keď Edmunda R. Leacha menovali riaditeľom Inštitútu sociálnej antropológie v Oxforde alebo Lévi-Straussovi udelili Katedru sociálnej antropológie na Collège de France, zjavne pozabudli od nich pýtať diplom a nedôsledne sa

obmedzili iba na ich publikácie a vedecké renomé...

V našich podmienkach nemá veľký zmysel dožadovať sa univerzitného diplomu z antropológie, keď táto disciplína nejestvovala a stále nejestvuje. Nedá sa ani naivne očakávať, že absolvent štúdia antropológie v zahraničí napriek nespornej výhode bude mať *a priori* "lepšie" predpoklady pre antropologickú prácu, najmä keď panuje veľmi nejasná predstava, v **čom** antropologická práca spočíva. Ani v zahraničí nejestvuje jednoznačný konsenzus, podľa ktorého by bolo možné deliť vedcov na "pravých" antropológov a tých ostatných. Hranice sú veľmi priepustné – je mnoho antropológov, ktorí prišli zo susedných disciplín, a minimálne rovnako veľa ich do susedných disciplín odchádza alebo s nimi úzko spolupracuje.

Absolvovanie národopisu pred rokom 1989 je nepochybne veľmi sľubným **predpokladom** získania antropologického školenia pomocou samoštúdia – národopis a antropológia však **nie sú** synonymá, predpoklad ešte **nie je** uskutočnením a stať sa antropológom je nesmierne zložitý proces, ktorý sa nezačína a nekončí tým, že sa niekto za antropológa sám vyhlási, keď vyštuduje národopis alebo akúkoľvek inú disciplínu. Málokto (dokonca aj v zahraničí) môže povedať, že antropológom **je** – nie je veľmi produktívne pýtať sa, ako **byť** antropológom, ale skôr položiť si otázku, ako **sa stať** antropológom. Antropológovo bytie je skôr **dianie** ako **stav**, a u nás to platí viac ako kdekoľvek inde. Diplom antropológie zo zahraničnej univerzity je dobrým vstupom do tohto procesu. Diplom etnológie či národopisu je o niečo horším, ale stále ešte pomerne sľubným začiatkom. Nie však koncom. Nie nevyhnutnosťou. Nevyhnutnosťou je **rozhodnutie** a následná aktivita. Otázka teda znie takto: Čo by mal urobiť záujemca, ktorý sa chce **stať** antropológom?

Osobne môžem iba zhrnúť, čo ja sám považujem za nevyhnutné, aby niekto začal túto cestu. Nesnažím sa nikomu nahovoriť, že moje snahy majú byť vzorom alebo návodom. Ponúkam, ako som už uviedol, iba vlastné dojmy. Ide len o zoznam nárokov, ktoré som sa snažil na seba klásť, a je jasné, že nie vždy sa mi ich podarilo úspešne naplniť. Niekedy chýbalo viac snahy, inokedy som nedokázal vzdorovať nepriaznivým vonkajším podmienkam. Vždy sa nado mnou vznášal (a ešte stále vznáša) mrak vlastného diletantizmu alebo lacných negácií okolia.

Spomínané nároky na ceste k antropológii nie sú malé. Je zrejmé, že nejestvujúci odbor bude mať vo všeobecnosti ťažšie podmienky ako odbor jestvujúci, pretože je logicky ťažšie preniknúť z neexistencie do existencie než udržať sa pri existencii. Aj keď sa mu podarí vzniknúť, v začiatkoch je takýto odbor vždy odsúdený na zhovievavosť niektorej zavedenej disciplíny, ktorej predstavitelia môžu chápať snahy o založenie nového odboru ako parazitizmus alebo čierny nevďak (zabúdajúc, že prakticky všetky odbory sociálnych vied museli prejsť takouto uličkou pohrdania). Či už však ide o veľkodušné a chápvavé reakcie, alebo o podráždené odvrhnutie, antropológia sa môže presadiť iba vlastnou zmysluplnou činnosťou a produkciou. Nikde však nevidím neprekonateľné bariéry. Moje hľadisko je hľadiskom človeka, ktorý **nevyštudoval** sociálnu antropológiu (absolvoval som históriu, filozofiu a estetiku), **nemieni** v tridsiatke začínať od 1. ročníka bakalárskeho štúdia antropológie na Západe, a je pevne presvedčený o tom, že antropologické hľadisko a metódy **sú** pre sociálneho vedca najproduktívnejšími prostriedkami na skúmanie spoločnosti a kultúry.

Na dokreslenie kontextu uvediem zopár nesúrodých príhod z vlastného života. Počas štúdia histórie a estetiky som sa prvýkrát stretol s antropológiou prostredníctvom mena Lévi-Strauss, ktoré zaznelo na seminári Petra Michaloviča. Čítali sme kapitolu z *Myšlení přírodných národů*, a bol som fascinovaný, rovnako ako kedysi sám Lévi-Strauss, keď čítal Lowieho knihu *Primitive Society*. P. Michalovič ma poslal na kurz filozofa Miroslava

Marcelliho, ktorý viedol o Lévi-Strausovi celosemestrálny seminár. Začal som čítať ďalšie Lévi-Strausove knihy, ako aj poznávať historické pozadie jeho diela: Ferdinand de Saussure, Vladimír Propp, relatívne novšie práce semiotikov Umberta Ecce, Jurija Lotmana či Charlesa S. Peirceho. Rozšíril som si štúdium aj o filozofiu.

Narazil som však na bariéru, ktorá mi spôsobila skutočnú frustráciu: tri štvrtiny Lévi-Strausových prác riešili problémy, ktoré boli pre mňa – pri mojej vtedajšej hlúposti – úplne odťažité a irelevantné: nejaké príbuzenské systémy so zbytočne zložitou, nepochopiteľnou a čudnou terminológiou, dispozície akýchsi osád juhoamerických Indiánov (Bororov a Ňambikwarov), hromada etnografických informácií o love rýb u Cimšjanov atď. Robil som to, čo robia, ako som neskôr zistil, mnohí sociálni vedci a filozofi, ba dokonca etnológovia – tieto “nezaujímavé” veci som jednoducho preskakoval alebo napochytrou preletel, a sústredil som sa na “veľké” zovšeobecnenia o “kultúre”, “sociálnej štruktúre”, “mýtoch”, “modeloch” atď. To viedlo k takzvanému **parazitizmu malých citátov**, teda k pripájaniu vhodne znejúcich pasáží z Lévi-Straussa k vlastným textom, ktoré mali málo alebo nič spoločného s intenciou a propozičným obsahom tohto autora. (Stratégia veľmi rozšírená a v prípade Lévi-Straussa takmer jednomyselná, ako som neskôr zistil).

Po skončení štúdia a počas práce na doktoráte som si (sám neviem ako) uvedomil, že takto to ďalej nepôjde. Nie preto, že by niekto odo mňa vyžadoval niečo iné – práve naopak. Po dlhšom pobyte v Nemecku a kratšom v Paríži som videl, že zostávam beznádejne na povrchu, a že na ňom bez nejakého veľkého úsilia môžem prežiť v našej akademickej sfére celý život, a to úspešne.

Mojou “cestou do Damasku”, teda kompletným obratom po malej sérii zdanlivo bezvýhodiskových úvah sa stal dlhodobý pobyt v Londýne v roku 1998. Rozhodol som sa, že počas tohto pobytu si musím naštudovať dejiny antropológie a získať prehľad v súčasných antropológických teóriách, a kontrolovať svoj domnelý prehľad diskusiami s odborníkmi. Nie je to tak ľahké, ako sa možno zdá. (Neviem, či sa niekto odváži tvrdiť, že takýto prehľad už **má**, ale počul som, že sú u nás aj takí, čo to tvrdia). Pre začiatok uvediem asi 80 klasických antropológických diel od Tylorovej knihy *Primitive Culture* až po, povedzme, Geertzovu *Local Knowledge*, a ak z nich zoženiete u nás aspoň štvrtinu a nájdete niekoho kompetentného, s kým ich prediskutujete, bude to zázrak. Skrátka, v Londýne sa to dá nepomerne ľahšie než v Bratislave, čo iste uzná aj najväčší priaznivec nášho akademického prostredia.

V Londýne zhodou okolností mesiac pred mojím príchodom otvorili novú budovu British Library na King's Cross/St. Pancrass. Milióny zväzkov zaručujú, že každú odbornú knihu a časopis, napísanú v štandardne rozšírenom jazyku, dostanete do 15 minút. Povedal som si toto: ak študent antropológie na univerzite v Londýne, čoho som bol svedkom a účastníkom, musí prečítať minimálne 150 strán týždenne – a nielen prečítať: písomne skonspektovať, pripraviť si otázky, napísať eseje a byť pripravený na prípadné testy – pričom má určite aj kopy iných starostí a záujmov, ja musím zvládnuť aspoň trikrát toľko.

Nie je to jednoduché, aspoň spočiatku. Päť dní do týždňa od skorého rána do večera v knižnici, potom ešte triedenie a spracovanie materiálu asi do polnoci: skrátka utrpenie tela i ducha. Nemohol by som vyhlásiť, že ma to “bavilo”. Samozrejme, zaujímavosť a pôžitok musí byť prvým popudom a impulzom – nie však posledným. Štyri pätiny serióznej práce tvorí tvrdá, namáhavá drina, nezaujímavá, vyčerpávajúca, únavná a častokrát nudná. S poľutovaním (možno trochu nespravodlivým) počúvam tých, ktorí nadšene a exaltovane deklarujú svoje očarenie nejakým antropológickým dielom. Ten, kto nedokáže prijať nevyhnutnosť čítania nudných prác, je odsúdený na paberkovanie a čudesné výplody.

Frazerova *Zlatá ratolesť* je určite skvelá kniha, ale sú tu aj jeho štyri zväzky *Totemism and Exogamy*, zborníky štúdií *Psyche's Task* či *Garnered Sheaves* a množstvo ďalších prác. Je pôžitok čítať Radcliffe-Brownových *Andaman Islanders*, ale málokto siahne napríklad po *Social Organization of Australian Tribes...* Ako zaradiť do kontextu Malinowského *Argonauts of Western Pacific* bez zohľadnenia jeho ostatných prác? Ako môže niekto pochopiť, že Batesonova kniha *Naven* bola dlho okrajová, keď nepozná nelichotivé recenzie, napísané Radcliffe-Brownom? Lévi-Straussove *Smutné trópy* sú pozoruhodnou knihou, určite ide o umelecké dielo – dá sa však plne oceniť bez čítania *Mytológií* aj s ich tabuľkami, opozíciami a podozrivými algebraickými transformáciami?

Úprimne sa priznám, že mnohé klasické antropologické diela sú prekonané, niekedy naivné, častokrát únavné a okrem výnimiek takmer štandardne nudné, navyše vždy pridlhé. Výnimky potvrdzujú pravidlo – kto sa však chce zaoberať len výnimkami, nech sa radšej vráti z kratšej cesty. Nuda je zhubná pre román či iné literárne dielo – mnohé antropologické knihy si však môžu dovoliť byť nudné bez toho, aby prestali byť klasickými a potrebnými. Estétstvo, kombinované s chuťou po exotických dialavách nie sú vhodnými metódami pri čítaní antropologických prác, a vytĺcť z hláv študentov tento druh estétskeho exotizmu je hlavnou snahou pedagogického úsilia počas prvého semestra (na rozdiel od náboru študentov, kedy hrá nezastupiteľnú úlohu).

Prečo je vlastne také dôležité vítať sa v starých, dávno zastaralých knihách? Prečo si radšej neprečítať štandardnú učebnicu, kde je všetko prehľadne zhrnuté, roztriedené a pekne usporiadané? Má niekto čas na takéto veci, keď teraz vychádza toľko kníh?

Teraz si dovoľím siahnúť k pomerne neohrabanej a ťažkopádnej metafore, v ktorej však je určitá názornosť. Antropológ stojí na troch pilieroch, a stojí iba vtedy, keď má všetky tri naraz. Antropológa robí antropológom osvojenie si troch vzájomne prepojených oblastí:

1. podrobná, nielen úchytková znalosť dejín antropologického myslenia;
2. dôkladná znalosť jedného zo súčasných kľúčových teoretických smerov v antropológii a aktívna účasť v ňom, vrátane zahraničných kontaktov;
3. dlhodobý stacionárny terénny výskum.

Ked' čo i len jediný z týchto pilierov chýba, ide o bádateľa, ktorý sa antropológiou viac či menej inšpiruje, je pre neho viac či menej zaujímavá, ale nič viac. Je len jediná možnosť, ako možno ospravedlniť neprítomnosť jedného z týchto pilierov u človeka, ktorý chce byť antropológom: práve na ňom aktívne pracuje.

Poznám mnoho kolegov, ktorí sa z pochopiteľných i menej pochopiteľných dôvodov nechcú púšťať do komplikovaných a časovo, finančne i inak náročných prerodov. Nie každý má čas, chuť a vôľu venovať sa samoštúdiu základných textov, keď je toľko inej práce. Sféra rozhodnutia je však čoraz užšia: o pár rokov už otázkou nebude, či sa zaoberať antropológiou, ale **ako** sa ňou zaoberať. Sú oblasti skúmania, kde sa ešte stále dá vystačiť s dobrou a kvalitnou etnografiou. Je ich však čoraz menej, a miznú rovno pred očami. Vykonalo sa ohromné množstvo práce: ale nijaké množstvo práce automaticky nezaručuje kontinuitu. Prechod k antropologickej agende je nevyhnutný – rozhoduje sa už iba o tom, či sa tento prechod uskutoční postupne a kontinuálne, s využitím a začlenením doterajších výsledkov, alebo diskontinuitne, na zelenej lúke, s ich ignorovaním. Druhá možnosť by nebola veľmi šťastná, ale mýlia sa tí, ktorí si myslia, že je nereálna alebo dokonca nemožná.

Vráťme sa však k spomínaným pilierom. Ani jeden sám osebe nestačí, a nestačí ani kombinácia dvoch z nich. Kto podrobne pozná a interpretuje iba dejiny antropológie, je historikom vedy a môže školiť študentov prvých semestrov antropológie. K tomu samozrejme nepotrebuje terénny výskum, ani nič iné. Dôkladná znalosť jedného zo

súčasných antropologických smerov je krokom ďalej, pretože má tú výhodu (v mojich očiach), že sa jednoducho nedá získať bez znalosti dejín antropológie. Čítať knihy s najnovším vročením, osvojiť si terminologický žargón, zbehlo sa pohybovať v príslušných vedeckých kruhoch je cesta k povrchnosti. Množstvo literatúry z každej oblasti je makulatúrou – ako vyselektovať kľúčové a relevantné veci? Nie som veľmi naklonený hermeneutike, ale Hans-Georg Gadamer sformuloval skvelý postreh: Porozumieť nejakej výpovedi znamená nájsť otázku, na ktorú táto výpoveď odpovedá. Klasické diela antropologickej minulosti nie sú zbierkami právd, výdobytkov a poučiek: každé z nich je veľkou otázkou, na ktorú sa pokúšajú ich nástupcovia a nasledovatelia odpovedať, raz lepšie, inokedy horšie. Ako však môžeme posúdiť odpoveď, keď nepoznáme otázku?

Niektorí by mohli namietnuť, že trvať na zvládnutí “súčasného smeru” je prehnaný ústupok módnosti a neserióznosti. Isteže, je oveľa jednoduchšie zvládnuť a šíriť niektorú súčasnú koncepciu neseriózne a povrchno než seriózne, a pasca povrchnosti je ustavične otvorená pred každým, a u nás aj každý do nej sem-tam spadne (mohol by som sebakriticky citovať vlastné pády tohto druhu, ale zdržím sa toho). Dôležité je snažiť sa z nej dostať. Ak si však niekto myslí, že sa môže zariadiť podľa zásady “robme si svoje podľa našich vlastných predstáv, a raz si to niekto musí všimnúť”, hlboko sa mylí. Ak niekto v minulosti či v súčasnosti nedokáže sformulovať svoje vedecké problémy tak, že je to relevantné minimálne pre európsku antropologickú komunitu, nemožno to chápať ako krivdu, ale ako prostý, neutrálny fakt, indikujúci, že niekde sa stala chyba. Nie je šťastné chlácholiť sa presvedčením, že okolitý svet na nás ešte nedozrel a teda náš čas (sám od seba) určite príde.

Ani ten, kto ako-tak zvládol labyrint dejín odboru a vyzná sa v niektorom súčasnom antropologickom smere, ešte nemá vyhrané. *Experimentum crucis* predstavuje vždy dlhodobý terénny výskum. Túto zásadu zaviedol Malinowski a prakticky zlikvidoval frazerovskú tradíciu kabinetného bádania, ktorej poskytujú terénny materiál dvojtrojtýždňové výpravy k exotickým komunitám. Ernest Gellner brilantne ukázal, že Malinowski vlastne preniesol do západnej Európy východoeurópsku tradíciu lokálnych pobytov v miestnej komunite, očistenú od apologetických a národno-buditeľských účelov. Zdá sa preto kuriózne, že niekto u nás v strednej Európe vidí antropologickú tradíciu dlhodobého pobytu v lokálnej komunite ako niečo úplne nové.

Novosť tu samozrejme je: neodvážil by som sa tvrdiť, že stredoeurópska etnografia sa už vymanila z hrania “kultúrno-historicko-vlasteneckých” úloh, prestala používať termíny ako “dedičstvo”, “korene” atď., a nie je v nej dominácia rurálnych komunit. Podstatné nie je ani to (ako som si ešte nedávno myslel), či je pobyt krátkodobý alebo dlhodobý. Malinowski požadoval dlhodobý výskum kvôli tomu, aby sa antropológ naučil jazyk, aby si osvojil zvyklosti a praktiky skúmanej populácie, aby bol schopný vykonávať to, čo sa neskôr nazvalo “the participating observation”, zúčastnené pozorovanie. Ak niekto chce skúmať lokálne komunity vlastnej kultúry, časový rozmer sa podstatne skracaje bez väčších škôd.

Vynára sa však iný rozmer, a získava na dôležitosti: Dokáže antropológ zúčastnene pozorovať **vlastnú** kultúru **bez toho**, aby bolo jeho pozorovanie skreslené samozrejmosťami tejto kultúry? Neprehliadne až priveľmi často to, čo “goes without saying”, ako vraví Maurice Bloch, čo je samozrejme, jasné, netematizované, nesformulované? To záleží od jeho antropologického výcviku – a obávam sa, že antropologický výcvik sa nekonečne ľahšie získava pomocou pobytu v cudzej kultúre, v ktorej automaticky vystupuje do popredia to, čo je síce pre členov daných kultúr samozrejme, ale pre antropológa nie. Antropológ dokáže zovšeobecniť tieto skúsenosti a následne tematizovať samozrejmosti a implicitné základy kultúry vlastnej. Panuje zhoda,

že vzdialený pobyt uľahčí takúto tematizáciu. Zopakujem však otázku: **Dá sa to** vôbec urobiť aj bez konfrontácie s “inou kultúrou”?

Dá, ale až po splnení dvoch náročných podmienok. **Po prvé**, úloha sa podstatne uľahčí (alebo sťaží, to záleží od optiky pohľadu), keď sa zbavíme zdanlivo samozrejmej, no v základe pochybnej predstavy “inej kultúry” a keď prestaneme chápať “kultúru” ako homogénnu, všeprenikajúcu, mnohovýznamovú (**a zároveň individuálne jedinečnú**) entitu, na ktorej sa akosi “podieľajú” jednotlivé sociálne praktiky, výpovede či myšlienkové operácie: “kultúra” je abstraktný pojem, ktorý nám v najlepšom prípade pomáha zhrnúť a čiastočne pochopiť niektoré spoločné vlastnosti sociálnych javov, ale niet nijakého dôvodu predpokladať alebo mlčky či nahlas postulovať, že niečo také ako “slovenská kultúra” či “poľská kultúra” alebo nebodaj “nuerská kultúra” má nejakú faktickú existenciu. Ako ukázal Adam Kuper vo svojej najnovšej knihe (a v tomto s ním súhlasím), tento pojem (“kultúra”), pôvodne analytický, urobil v antropológii viac škody ako osohu, pretože zvádza k falošným predstavám a chybným zovšeobecneniam: mestečko na Záhorí nemá mnoho spoločného s mestečkom na Zemplíne, a z toho mála spoločného iba malá časť, ak vôbec nejaká, sa dá vysvetliť “zdieľaním” spoločnej “kultúry”. Snaha spresniť toto “zdieľanie” viedla k množstvu mysticismov, národných či iných duchov, vzorov, mentalít, personalít a podobného nevelmi prínosného pojmového inštrumentária. Ak uznáme heterogenitu a komplikovanú mnohotvárnosť sociálnych javov a interakcií a nebudeme ich homogenizovať do monolitných mystických “kultúr”, z ktorých “moja” sa nesmierne dramaticky líši od “inej”, môžeme nájsť sústavu menej dramatických, no dostatočných rozdielností aj bližšie než na Madagaskare. Nejestvuje “iná” kultúra ako celok v protiklade k “mojej” ako celku: každé dostatočne početné spoločenstvo ľudí sa skladá s veľkého množstva malých inakostí, a samozrejmosti malej východoslovenskej osady môžu byť pre bratislavského obyvateľa rovnako nesamozrejme ako samozrejmosti osady v Kongu.

Po druhé, kľúčovú úlohu zohráva spôsob teoretického výcviku antropológických dejín a teórií. Nie je veľmi užitočné, ak adept antropológie vie naspamäť poučku o sociálnej funkcii u Malinowského, no nedokáže ju uplatniť tak, že ju sám rozozná v konkrétnom etnografickom materiáli. Nevie, či sa nejaký slovenský etnograf a etnografka pri výskume snažia študentom ukázať: “Pozrite sa, vážení, práve **toto** by Malinowski nazval sociálna funkcia, práve **toto** je sociálna organizácia podľa Radcliffe-Browna, presne **toto** je Lévi-Straussov sociálny vzťah, **toto** by Geertz označil ako sieť znakov a interpretácií”. Dôkladný antropológický výcvik s prepracovaným systémom praktických exkurzií na vlastnom teritórii je nielen teoreticky prínosný, ale aj prakticky čoraz nevyhnutnejší. Farbistá exotickosť vzdialených populácií je príťažlivá pre čitateľov obrázkových bulvárnych periodík, no jej antropológický úžitok pomaly, ale isto mizne.

Dlhodobosť terénneho výskumu však musí byť zachovaná z jedného kľúčového dôvodu – antropológa musí vyliečiť z čistého a knižného teoretizmu. Iba na dlhodobejšom pobyte je možné zažiť dezilúziu ignorancie zo strany populácie a vedomie neúčinnosti a obmedzenej použiteľnosti čistých teórií. Vzhľadom na matematický aparát a štandardnosť experimentovania je možná a potrebná teoretická fyzika – no v antropológii nejestvuje jednotný pojmový aparát, a terénne výskumy, hoci majú určité všeobecné pravidlá, sú veľmi jedinečné. Antropológ si musí sám takpovediac vybudovať svoje laboratórium – jeho laboratóriom sú sociálne vzťahy s komunitou.

Pokiaľ ide o náš kontext, tieto tri piliere antropológického poznania neboli veľmi uplatňované vzhľadom na špecifiká národopisnej tradície. Ak je cieľom bádania tzv. “záchranný” výskum, zameraný na získanie zanikajúcich súborov tradičných predstáv a praktík v menších rurálnych komunitách, netreba zbytočne strácať čas osvojovaním si

antropologického poznania. Takýto cieľ má svoje špecifické zameranie a špecifické prístupy, z ktorých iba malá časť sa môže inšpirovať antropologickými teóriami a postupmi. Na lov vrabcov netreba delo. Kto však chce preskúmať sociálnu štruktúru a organizáciu lokálnych komunít, spôsob kultúrneho prenosu a komunikácie osvojeného poznania, budovanie a udržovanie lokálnej politickej autority, spôsoby sociálnych interakcií medzi jej členmi, najlepšie urobí, keď si dôkladne osvojí antropologické teórie a prístup. Zaznamenanie zanikajúcich zvyklostí je tradičnou národopisno-vlastivednou úlohou, ktorú netreba zľahčovať, ale je zbytočné pre túto úlohu mobilizovať antropologické poznanie. Na druhej strane, je nemožné skúmať sociálny život metódou selektívnych zberov a krátkodobých pobytov. Sociálna organizácia lokálnej komunity, alebo distribúcia hodnôt v nej, alebo etnické klasifikácie nemožno v nijakom prípade odpozorovať za dva týždne, a dôvod je jednoduchý: na rozdiel od krojov v truhlici, ľudových remesiel či piesní alebo poverových rozprávání to nie sú entity, ktoré sa dajú pozorovať, alebo na ktoré sa dá priamo spýtať. Je potrebné ich nepriamo odvodiť veľmi dlhodobou sériou pokusov a omylov pomocou intenzívnej komunikácie s obyvateľmi po nadviazaní sociálnych vzťahov v danej komunite. Počas krátkeho pobytu môžete priamo požiadať, aby vám ukázali kroj, čo majú v truhlici, či porozprávali, čo počuli od starých rodičov o urieknutí, ale ťažko sa môžete spýtať: “Tetuška, povedzte mi, aké máte sociálne vzťahy s ostatnými ľuďmi v osade”. To je, samozrejme, banálnosť, ale táto banálnosť má niektoré dôsledky, ktoré nie sú až také banálne. Nestačí, ak niekto ide “do terénu” a čaká tam, že **niečo** sa samé začne diať: niečo sa určite vždy bude diať, ale antropológ nie je zaznamenávateľ sociálnych a kultúrnych epizód. Musí z daných “epizód” vyvodiť niečo relevantné o spoločnosti ako takej, nielen zaznamenať lokálne jedinečné javy. Popis miestneho obradu bez spomenutia nejakej teórie rituálu je bezcenný – verte mi, že ani v súčasnosti, ani v budúcnosti nikto, naozaj nikto nebude siahať k “materiálom”, ktoré sa ponúkajú ako “čisté opisy” pre ďalšie “teoretické” spracovanie. Antropológia vždy bude mať čo skúmať, pokiaľ existujú ľudské spoločnosti. Avšak ak niekto nie je schopný a ochotný spracovať údaje zo svojho výskumu do podoby relevantných antropologických dát, antropológia ich bude ignorovať. Etnografia je vždy a za každých okolností podmienkou antropologického výskumu – nie však vlastiveda, ani národopis. Etnografia bez antropológie je práve lokálnou vlastivedou: kultúrno-osvetovou činnosťou, chvályhodnou, avšak provincionálneho významu. Antropológia bez etnografie je zasa čistým teoretizovaním, súborom zbytočných a neužitočných úvah na príležitostné témy.

Vidieť antropologicky teda znamená uznať, tematizovať a riadiť sa určitými predpokladmi. Kde tieto predpoklady nie sú, treba si ich vytvoriť tak, že sa budeme správať, akoby boli, a práve touto činnosťou vzniknú – totiž, ony v konečnom dôsledku ani **nie sú** predpokladmi: sú práve touto činnosťou. Kto sa sťažuje, že nemá predpoklady a chce na ne čakať, je takmer isté, že sa ich nedočká. Ani Malinowski či Radcliffe-Brown nemali na ružiach ustlaté, a prečo by sme to my mali mať ľahšie? Otázka je, či vôbec niekto sociálnu antropológiu potrebuje, a či je u nás skutočný záujem ju vybudovať. Ale to je empirická otázka, na ktorú sa nedá odpovedať úvahami a dojmami, a zodpovie ju budúcnosť. Nebudem tu ponúkať nijaké prognózy. S nevôľou na seba pozorujem, že som sa stal priaznivcom malých, postupných krokov a vzdávam sa postupne maoistickej predstavy “veľkého skoku”. Ako sme zistili v prípade Maa, veľké skoky sú často skokmi do prázdna. Keď vravím malé kroky, nemám však na mysli malé kroky dozadu či prešľapovanie na mieste. Každopádne sa ešte dočkáme veľmi zaujímavých udalostí pri vzniku sociálnej antropológie ako uznávanej akademickej disciplíny.

Možno, že dojmy, ktoré som tu prezentoval, sú iba ilúziami. Nejaké ilúzie však vždy musia byť a sú, a prečo nie tieto? Zaujímali by ma ale tiež dojmy kolegov (prípadné útoky

a výpady si tiež rád prečítam, pretože dodávajú diskusii vzruch).

Vizuálna antropológia – jej východiská a perspektívy na Slovensku

Často sa konštatuje, že súčasná doba je doba vizuálna. Menej informácií sa vo všeobecnosti prijíma čítaním textov, kým obrazové vnemy z rôznych mediálnych nosičov ovládajú svet. Obrázkové encyklopédie pre všetky vekové kategórie, filmy, reklama, internet, graficky príťažlivé a prehľadné softvéry, to všetko nám umožňuje prijímať informácie o svete našom i svete priestorovo či časovo vzdialenom.

Vizuálne predstavovanie svetov bolo od počiatkov formovania etnológie jej súčasťou. Niekedy (najmä v mestskom prostredí) znamenali prameň, poznávania doby, ktorý trpezlivo čaká, kým ho bádatelia odhalia a použijú, inokedy vznikol ako výsledok cieľavedomého výskumu a dokumentovania vybraných fenoménov. Boli obdobia, keď etnológovia (národopisci) a vizuálna technika kráčali vedno. Dnes však technika uteká míľovými krokmi vpred a my nevieme po čom skôr siahnuť, aby sme celkom nezaspali dobu. Toto naše siahanie je pritom podstatne limitované financiami a časom. Výsledok je však akýsi opačný. Do vedeckých fotodokumentáčnych archívov pribúda čoraz menej fotografií a o archíve etnologických filmových dokumentov sa zatiaľ ani neuvažuje. Zostávajú nám staré zmodrané ORWO diapozitívy a čierne-biele negatívy, ktorých spracovanie sa stalo vzácnou manuálnou zručnosťou. Súčasný svet máme zdokumentovaný menej, než svet minulý.

Na druhej strane však treba spomenúť, že najstarším etnologickým, cyklicky sa opakujúcim podujatím, je prehliadka etnografických filmov ETNOFILM, ktorý už 20 rokov mapuje filmovú dokumentárnu tvorbu v oblasti etnológie a je motiváciou, aj inšpiráciou pre tvorbu filmových dokumentov.

Aká je teda situácia v slovenskej vizuálnej antropológii? Kam by mala smerovať a aké konkrétne počiny sa na jej poli dejú?

Otvárame na túto tému diskusiu, ktorá môže mať pokračovanie v ďalších číslach Etnologických rozpráv.

Redakcia

Národopis a fotografia Reflexia prevažne fragmentárna

Ester Plicková

Kľúčové slová: národopisná fotografia

Samotný fakt špecifickej funkcie fotografie ako plnohodnotného obrazového, významového a výrazového prostriedku v systéme vedeckého poznania a vyjadrenia je nateraz nespochybniteľný. K jej základným charakteristikám patrí bezprostredná optická vnímateľnosť, informácia podaná v hutnej skratke, lapidárnosť a vecnosť i dokumentárna vernosť. Fotografia obrazovou rečou často vypovie o pozorovanom jave a situácii viac a presvedčivejšie, než písané slovo.

Úvodom nemožno aspoň letmo nepripomenúť, že doterajšia klasická fotografia, vo svojej finálnej prezentačnej podobe viazaná predovšetkým na tradičné polygrafické techniky, nadobúda dnes, pri prevratnom rozvoji vizuálnych informačných a komunikačných médií, nové, nebývalé možnosti uplatnenia na báze digitalizácie obrazového záznamu, ako aj jeho ďalšej reprodukcie týmto systémom. Pochopiteľne, pokiaľ si knižné publikácie a rozmanité periodiká udržia pozíciu osvedčených stavebných kameňov vo všeobecnej širokospektrálnej duchovnej kultúre, môžeme predpokladať, že vyhliadky fotografického zobrazovania nielenže pretrvávajú primerane jeho dnešnému významu, ale získajú i ďalšie modifikované dimenzie.

Cesta od vzniku – "cvaknutia" záberu pomocou digitálneho aparátu až po jeho publikačnú realizáciu bude (už aj je) oveľa jednoduchšia, kratšia, rýchlejšia než doteraz. K nesporným pozitívam technických vymožeností digitalizácie takisto patrí podstatné zjednodušenie archivovania a systemizácie obrazových materiálov. Napokon, obdobne ako v iných tvorivých oblastiach, aj v tomto prípade technika ovplyvňuje vyjadrovacie prostriedky, mení formy prístupu k zobrazovanému sujetu a tým zasahuje i do výtvarného myslenia jeho stvárňovateľa – fotografa.

Vynára sa otázka, akú fotografiu máme vlastne na mysli a v akých kontextoch vednej disciplíny je aplikovateľná. Poučný spätný pohľad do minulosti nás presvedča o vzájomných podnetných vzťahoch medzi národopisom a fotografiou už od jej prvopočiatkov. Národopiscovi stojí za povšimnutie, kedy, kde a aké inšpiračné zdroje si nachádzali priekopníci fotografie na území Slovenska. Dosiaľ vôbec najstaršia známa papierová fotografia, zhotovená približne v rokoch 1839-1841 J. Deutschom nie celkom dokonalou kalotypiou, predstavuje pohľad na súvekkú zástavbu Kapucínskej ulice v Bratislave, s typickými obchodíkmi, kostolom a hradným masívom (Hlaváč 1989:20-21). Táto urbanistická konštelácia sa počas nasledujúcich takmer sto rokov prakticky nezmenila.

Exteriérové situácie alebo ľudské aktivity odohrávajúce sa vo voľnom priestore lákali i ďalších odvážnych prvolezcov fotografie. Venovali pozornosť aj motívom z každodenného života. Zväčša ich zaujali svojou bizarnosťou, pravda za predpokladu, že ich boli schopní zvládnuť pomocou vtedajšej ťažkopádnej techniky. V tejto súvislosti sa žiada spomenúť niektoré pozoruhodné postavy dejín fotografie, ktoré sú obzvlášť významné pre našu tému. V druhej pol. 19. storočia Karol Divald (1830-1897)

v rozsiahlom registri svojho námetového repertoáru neraz cielil aparát i do pracovného, triezvo videneho prostredia. Vo svojej prešovskej svetlotlačiarňi vydal okolo roku 1880 album fotografií z Horehronia, národopiscami pomerne dlho zabúdaný. Celkový pohľad na zariadenia pily v Šumiaci, robotník v pracovnom odevu na pile v Polomke, pohonič s bičom pri rebriniaku a mnohé iné sú nedoceneným dokladom súdobej sociálnej reality. Divaldov syn Adolf pokračoval v otcových intenciách. Popri krajinárskych a iných záberoch nasnímal s prenikavo drsným akcentom cyklus zo sklárne v Kružľovskej Hute (Hlaváč 1989: 38-39, 46-47, 82).

V dobovo obľúbených albumoch (boli akosi predzvesťou neskorších obrazových publikácií) reprodukoval banskoštiavnický H. Weissbach fotografie šachty Žigmund, ako aj ojedinelú kolekciu zo stavby železničnej trate Banská Štiavnica – Hronská Dúbrava. Album vydal iniciatívny miestny kníhtlačiar A. Joerges v rokoch 1870-1872. V albumoch prezentoval aj Karol Körper (1845-1923), a to v bohatom počte motiviku Bratislavy – jej jadra i okolia, ulíc a námestí, zrúcanín hradu, architektonických pamiatok, pontónového mosta, Petržalky, Devína, Lamača... Historicky veľmi cenné sú série zo stavby tunela blízko bratislavskej stanice (1900) i postup pri regulácii Dunaja (1905). K najlepším číslam Körperovho fotografického diela sa priraduje súbor oberačkových slávností (1884), pitoreskný dokument výročných vinohradníckych zvyklostí v meste (Hlaváč 1989:59, 63, 107).

Námetovo rozkošatený i obsahovo podnetný pramenný odkaz zanechala súčasným etnológom dynastia bratislavských Kozicsovcov na čele s najstarším Eduardom (1829-1874). Popri urbánnych dominantách, napr. panoráme hradu, Korunovačnom víšku, Mestskom divadle, Michalskej ulici, Rybárskej bráne zachycoval na sklené dosky aj všednú podobu života v meste, žánrové trhové scény i zákutia z ošarpanej periférie. Pri pohľadoch na obytné i hospodárske budovy povyšoval stavebné a iné objekty – ploty, ohrady, brány, vahadlové studne na nosné kompozičné prvky. Takto sa dostal už nad strohú faktografiu a priblížil svoje videnie výtvarnej emotivite neskoršieho obdobia “novej vecnosti“ (Hlaváč 1989:29). Z Kozicsovej fotodiely, vedenej po jeho smrti dcérou Eleonórou, pochádzajú dynamicky ladené reportáže o zriaďovaní nového bratislavského mlyna (1912) a dramatický záznam tragicky pustošivého požiaru na Podhradí (1913).

No nielen živé, exteriérové scény z tohto obdobia môžu byť použiteľné pre bádateľské ciele etnológa, ale aj súveká, hojne pestovaná ateliérová fotografia nám poskytuje množstvo relevantných údajov a poznatkov (F. Abrahamovits, V. a L. Angerer, J. Benický, I. Roth, I. B. Zoch a iní). Najfrekvencovanejšou témou, vzhľadom na vtedajšiu spoločenskú objednávku, reprezentatívnu a spomienkovú funkciu, sú portréty v ich najrozmanitejších variáciách a realizačnej škále od sólových až po skupinové kreácie. Podávajú detailné svedectvo o výraze, pózach a gestách modelov, kostýmovaní a módných akcesoároch i ateliérových rekvizitách, evokujú celkovú historickú atmosféru, napovedajú čo-to o životnom štýle určitej society, tlmočia ducha i dianie doby.

Spomenuté, ako aj mnohé iné veľké dobové fotografické segmenty nevznikli síce v priamom dialógu s úlohami práve vtedy sa konštituujúcej národopisnej vednej disciplíny (Urbancová 1987), ale rozhodne majú také obsahové kvality, aké dnes pripisujeme národopisnej fotografii. Predstavujú výnimočnú historickú pramennú hodnotu. Potvrďuje sa tak všeobecne známa skutočnosť, že s odstupom času narastá výpovedná hodnota fotografického dokumentu, pričom môže dôjsť k presúvaniu, prevrstvovaniu niektorých jeho významových zložiek. Ich pôvodné poslanstvo sa dostáva do nových súvislostí, odlišných od prvotného zámeru fotografa. Tá istá snímka vstupuje do nových interpretačných korelácií, hovorí už inou rečou a v odlišnom kontexte získava nové, objavné rozmery.

Toto konštatovanie má do istej miery pretrvávajúcu platnosť, veď s obdobným fenoménom latentnej mnohovýznamovosti sa stretávame i v súčasnosti. Ako príklad: v enormnej produkcii či už dnešnej reportážnej žurnalistickej fotografii, alebo pri rôznych expozičných prezentáciách (Mesiac fotografie v bratislavských výstavných sieňach) môže bádateľ etnológ, ale i antropológ, sociológ objaviť silné, presvedčivou rečou hovoriace obrazové opusy, napr. z priebehu každodenného života rôznych komunít v rôznom milieue, ku ktorým by sa fotografujúci vedec pravdepodobne sám ani nedopracoval. Sú to neraz tie motívy, ktoré nemožno iba vyhľadávať, za ktorými nemožno zámerne chodiť, treba ich však zachytiť v danom okamžiku, byť pri nich prítomný v danom čase a mieste, kde sa odohrávajú, v zmysle goetheovského “postoj chvíľa...“, i keď ona vôbec nemusí byť krásna. Ba práve naopak, v surovej pravdivosti niekedy spočíva jedinečnosť takéhoto obrazového záznamu o reálnom dianí okolo nás.

Napriek tomu, že plne akceptujem pre prácu etnológa tieto alternatívne externé riešenia, predsa však by som v tejto súvislosti rada poznamenala, že dnešnému vedcovi by nemalo spôsobovať žiadne ťažkosti, aby si priniesol z výskumu desiatky vydarených fotografických dokumentov, zodpovedajúcich jeho bádateľskej úlohe a vôbec by sa nemusel spoliehať na profesionálneho fotografistu. Dnes, v čase výdobytkov digitalizácie, si možno pomerne ľahko osvojiť fotografické obrazové snímanie so všetkými jeho technickými finesami. Pri dobrej orientácii a znalosti terénnych podmienok si môže erudovaný bádateľ rýchlo utvoriť jasnú predstavu o tom, čo vlastne chce, čo musí a čo je podstatné, aby obrazovo zdokumentoval. Digitálny aparát umožňuje už priamo pri práci v teréne kontrolu a kritickú selekciu záznamu, a tým spôsobom sa značne uvoľňuje aj kreativita fotografujúceho subjektu.

Nazdávam sa preto, že je dosiahnuteľným cieľom, aby si etnológ sám vo vlastnej kompetencii obhospodáril v čo najväčšom rozsahu ilustračnú zložku skúmaného problému, ktorá by mala tvoriť jeho integrálnu, nezameniteľnú štruktúrnú súčasť. Etnológ by si rozhodne mal aj v záverečnej publikačnej fáze svojho projektu obhájiť nezastupiteľnosť jednotlivých ilustračných sekvencií. Vnútoraná väzba slova a obrazu by mali ostať nenarušiteľné a nemalo, nesmeli by sa stať, aby vyšší zásah redaktora a podobných činiteľov zmenil a zmaril bádateľský zámer autora, akokoľvek by to bolo zdôvodňované pragmatickými ekonomickými nevyhnutnosťami.

Doterajšia prax z nedávnej minulosti dosvedčuje, že národopisci boli zväčša veľmi dobre spôsobilí zhotoviť si v teréne, hoci aj jednoduchou, vtedy dostupnou aparátúrou vhodné fotografie, adekvátne spracovávanéj tematike. Túto skutočnosť môžem podprieť i vlastnou skúsenosťou. Keď som pred bezmála tridsiatimi rokmi zostavovala ilustračné časti kolektívnych monografií Národopisného ústavu (Die slowakische Volkskultur, 1972; Horehronie – kultúra a spôsob života ľudu 2, 1974), musela som prezrieť tisíce archivovaných negatívov a pozitívov. Nachádzala som pritom pozoruhodné materiály kolegov národopiscov na vynikajúcej obsahovej i formálnej výtvarnej úrovni, takže som mohla na publikovanie použiť v prvom rade ich snímky. Ďalším evidentným dôkazom týchto nepopierateľných schopností bola v tých časoch svojou koncepciou objavná výstava “Český a slovenský ľud vo fotografiách národopiscov“, organizovaná roku 1987 Ústavom ľudového umění v Strážnici na Morave. Repríza niekoľkých stoviek brilantných záberov sa konala v Prahe, žiaľ, expozícia sa vtedy na Slovensko nepreniesla.

Nenašiel sa ani iniciatívny editor, ktorý by sa bol knižne ujal publikačnej prezentácie tejto excelentnej výstavy. Medzi zväčšeninami žiarili unikátne snímky fascinujúce presvedčivou výtvarnou interpretáciou znázorňovanej reality. Súčasne svojimi obsahovými a najmä estetickými kvalitami znovu poukazovali na dilemu stále sprevádzajúcu národopisnú fotografiu: či môže, alebo či smie byť vedecký dokument aj

esteticky pôsobivý? Odpoveď na zložitú problematiku by si žiadala v budúcnosti rozsiahlejšiu komparatívne teoretickú štúdiu i širšiu diskusiu. Aby som neopakovala známe a predo mnou k tejto otázke už povedané, citujem stručné, zato však výstižné slová Karla Plicku z jeho rozhovoru s Ludvíkom Baranom: “Fotografia má jedinečnú možnosť vyjadriť doteraz nepovšimnutú kultúru života a vecí. Myslím, že fotografia je vždy dokumentárna, ale ani zďaleka nemusí byť preto chladná, suchá, neosobitá a netvorivá. Ja osobne nemôžem viesť ostrú hranicu medzi obrazovým dokumentom a tvorivou fotografiou. Každý námet, každá vec obsahuje už v sebe potenciálny účinný výraz. Musíme otvoriť oči, učiť sa dívať. Musíme za námetom dôsledne ísť.” (Baran 1974).

V tvorbe fotografujúcich národopiscov i niektorých profesionálov, ako aj amatérov a, samozrejme, vo veľkolepom diele zakladateľských postáv – Pavla Socháňa, Karla Plicku a Martina Martinčeka nachádzame priam nepreberné množstvo frapantných príkladov potvrdzujúcich názor, že prítomnosť estetizujúceho prvku isteže zvyšuje emotívny účinok fotografovaného objektu, vôbec však nie je na ujmu jeho vedeckej výpovede. Estetický prístup autorov k námetu a jeho invenčné stvárnenie pochopiteľne obohacujú a značne znásobujú vyznenie základného posolstva, ktoré je obsiahnuté v poznávacej rovine. Fotografické dielo týchto osobností je svojou myšlienkovou náplňou výtvarnou apoteózou rodnej zeme a človeka, tvorcu i nositeľa materiálnych i duchovných hodnôt, pretvárateľa prírody i životného prostredia. Téma domoviny so všetkými jej atribútmi tu rezonuje vo svojej najrýdzejšej vizuálnej polyfónii.

Niektoré scenérie a panorámy v podaní spomenutej prominentnej trojice, napr. kompaktný skladobný rytmus drevenej architektúry v Štrbe (Sochán 1895), kôpky sušiaceho sa ľanu na podtatranských lúkách (Plicka 1938), terasovité pásiky vysokohorských liptovských rolí (Martinček 1969) sú v premyslenej, pevnej obrazovej kompozícii a v priaznivom plastickom osvetlení úchvatné svojou monumentálnou výtvarnosťou. Pre súčasného bádateľa predstavujú vzácny prameň informácií o niekdajších vidieckych sídelných formách a historickej štruktúre krajiny. Cenným zdrojom poznania sú aj skvelé portrétné štúdie týchto autorov, predchnuté poetizujúcou ľudskou krásou, rovnako i utrpením a bôľom. Fotograficky sú jedinečné v ušľachtilom výraze, vznešených postojoch, vycibrenom osvetlení snímaných osôb a pre antropológov (a nielen pre tých) poučné zo striktné vedeckých aspektov humánnej typológie. Epický cyklus Martina Martinčeka o košíkárovi Dutkovi je zase trpkým príbehom ťažkého údely osamelej bytosti, vyjadrený podmanivou obrazovou rečou; pre vnímavého bádateľa hlboká sociálno-psychologická sonda do neutešených existenčných podmienok človeka, žijúceho v tvrdom vrchárskom prostredí.

Hodný pozornosti je aj kultúrno-historický význam národopisného fotografického dokumentu a jeho perspektívne špecifické aplikácie, hoci nie sú vždy predvídateľné. Keď si Dušan Jurkovič pre ciele Národopisnej výstavy československej (Praha 1895) so znaleckým okom architekta nasnímal unikátnu sériu celkov a dekoratívnych detailov dreveníc v Čičmanoch, vôbec nemohol tušiť, že jeho vlastné zábery mu budú po tridsiatich rokoch nenahraditeľným podkladom pri rekonštrukcii tejto požiarom zničenej dediny.

Vo vyratúvaní obdobných exemplárnych ukážok by som bezpochyby mohla ďalej pokračovať. K téme interakcie medzi národopisom a jeho súputníčkou fotografiou sa núka ešte veľa čo povedať, či už na báze historického porovnávania, teoretizujúcich úvah i poznatkov z fotografickej praxe. Dúfam a predpokladám, že som aspoň niečo z podstaty vecí načrtla, i keď len útržkovito.

Ostatné ponechávam a štafetu odovzdávam mojim nasledovateľom, mladým a najmladším etnológom. Želám im, aby s odvahou, trpezlivosťou i znalosťou prístrojovej techniky a najmä so sviežim výtvarným videním pristupovali k pravdivo i expresívne

koncipovanému obrazovému fotografickému dokumentu. Takáto práca musí potom prinášať úspech i radosť z tvorby.

Literatúra

BARAN, L.: Umělec, jemuž se život stal koníčkem. Československá fotografie 1974, 10, s. 442-444.

HLAVÁČ, L.: Dejiny slovenskej fotografie. Martin, 1989 Osveta.

MARTINČEK, M. – RÚFUS, M.: Ľudia v horách. Bratislava, Tatran 1969.

PLICKA, K.: Slovensko. Martin, Matica slovenská 1938.

SLIVKA, M. – STRELINGER, A.: Pavol Socháň. Martin, Osveta 1985.

URBANCOVÁ, V.: Slovenská etnografia v 19. storočí. Martin, Matica slovenská 1987.

Vidiek vo fotografii umeleckých fotografov

Lubica Falt'anová

Kľúčové slová: fotografia

Príspevok nie je kritikou ani hlbšou analýzou, chce iba poukázať na spôsob, akým stvárnajú súčasní umeleckí fotografi vidiecke prostredie za účelom publikovania ich výsledkov v reprezentačných obrazovo-textových publikáciách o Slovensku. Hlavne v poslednom desaťročí začali vo väčšej miere ako predtým vychádzať viacjazyčné (najčastejšie s paralelnými textami v slovenčine, angličtine, nemčine, francúzštine) publikácie tohto typu. Adresnosť a zámer publikácií vystihujú úvodné slová z publikácie M. Gregora: "Umelecký fotograf sa podujal na neľahkú úlohu – svojim fotografickým dielom priblížiť, čím je táto krajina jedinečná pre Slovákov a čím môže byť zaujímavá pre cudzincov. Autor tejto reprezentatívnej publikácie ponúka to, čo je podľa neho pre Slovensko typické a navyše aj fotograficky príťažlivé, schopné sprostredkovať výpoveď o krajine, Slovákoch a ich histórii, o prírodných krásach, umeleckých a historických pamiatkach i novodobej architektúre." (Gregor, M.: Slovensko – Slovakia – Slowakei. Osveta, Martin 1997.)

Pohľad etnológa na obsah publikácií takéhoto typu je možné rozčleniť do niekoľkých bodov. Tými sú: a) miesto témy vidieka v ostatných témach reprezentujúcich Slovensko, b) výber tematických oblastí stvárnajúcich kultúru vidieka, c) vzťah fotografie a textu, d) vizuálne vnímanie objektov vidieckeho prostredia prostredníctvom objektívu umeleckého fotografa.

a) Porovnávané publikácie majú takmer opakujúcu sa tematickú skladbu so samostatnými časťami: hlavné architektonické pamiatky, kostoly, príp. samostatne drevené kostoly, hrady, zámky, kaštiele, mestá, kúpele, príroda. Tematický okruh spojený s prezentáciou vidieckych sídiel sa nachádza osobitne pod rôznymi názvami, ako "vidiek", "svetská ľudová architektúra", "o ľudovej kráse".

V prácach, kde obsah nie je rozčlenený do samostatných tematických celkov, ale napríklad podľa regiónov (napríklad západné, stredné, východné Slovensko), zmienky o črtách charakterizujúcich vidiek, príp. tradičnú kultúru sú zakomponované priamo v týchto úvodných textoch a venuje sa im následná pozornosť zo strany fotografov v celkovej obrazovej charakteristike krajov (Bárta, V. – Lacika, I.: Bratislava a Slovensko. Bratislava and Slovakia. Bratislava und die Slowakei. Bratislava et la Slovaquie. Ab ART press, Banská Bystrica 1995). Podľa charakteru jednotlivých publikácií je rozsah častí venovaných vidieku proporčne primeraný k ostatným témam.

b) Čo sa týka samotnej témy vidieka, hneď pri prvom pohľade na obrazový obsah je jasné, že autori fotografií neprekročili pri jeho vizuálnej charakteristike spektrum tradičných kultúrnych prvkov, tak ako nachádzajú svoj výraz v rôznych funkčných a formálnych rovinách v súčasnosti a môžu byť aj v takejto podobe vizuálnym spôsobom zaznamenané. Zamerali sa na pamiatky minulosti pretrvávajúce ešte z 1. polovice 20. storočia a uchovávané si svoju charakteristickú podobu a miesto v súčasnom svete každodenného života, v múzeách, sú pamiatkovo chránené, rekonštruované, pretransformované štylizáciou a scénickými úpravami.

Tak ako pri ostatných tematických oblastiach, aj pri tejto téme je pre fotografa určite

neľahké vybrať z celkového množstva fotografických snímok obsiahnutých v publikáciách, čo je 100-200 fotografií, primeraný počet pre vidiecku kultúru. Podobne ako pri ostatných témach, i v prípade "vidieka" je charakteristický, dalo by sa súhrne povedať, stereotyp výberu reprezentantov tejto témy. Zásadnú časť tvorí ľudová architektúra, nasleduje odev, menej sa vyskytujú iné témy, napríklad ľudové umenie, zvyky, vinohradníctvo, folklórne festivaly. Okrem toho, ako ukazuje porovnávanie obsahu publikácií, opakovanie snímaných objektov sa objavuje aj vo vnútri týchto častí.

Čo sa týka ľudovej architektúry, i keď autori neignorujú (ani textovo) teritoriálne členenie javu podľa druhu používaného stavebného materiálu, v niektorých publikáciách dominujú výlučne obrazovo fotogenické drevené obytné stavby. (Kállay, K.: Slovensko – Slowakei – Slovakia. Slovart, Slovakia 2000). Podľa zoznamu publikovaných fotografií kroky fotografov v prevažnej miere smerujú do pamiatkových rezervácií ľudovej architektúry a skanzenov. Z celkovej prezentácie možno menovať opakujúce sa snímky architektonických objektov podľa druhu a lokalizácie: habánske domy, Brhlovce, banské domy, Čičmany, Podbiel, Vlkošovec. Opakujú sa zábery z iných múzeí ľudovej architektúry (Martin – Jahodníky, Svidník, Šariš a pod.). Je jasné, že výber sa podriadiť turistickým zámerom s centrami návštevnosti a v niektorých prípadoch skôr výberu zvláštností ako prezentácii typológií architektúry. Okrem obytných stavieb sa, na niektorých miestach ako samostatnému celku, venuje sústredená pozornosť dreveným kostolom, ojedinelo technickým stavbám (mlyn, vinohradnícky lis).

Ľudový odev je druhým tematickým celkom, ktorý si autori zvolili pre prezentáciu vidieka či ľudovej kultúry. Stereotyp výberu je príznačný aj pre túto skupinu prvkov. V záberoch sa opakuje myjavský kroj (napríklad aj v podobe snímku "myjavská krojovaná bábika"), nechýba detviarsky, ždiarsky, "východniarsky". Väčšinou ide o zábery z prostredia folklórnych skupín. Vo viacerých prípadoch autori siahajú po snímkach tanečníkov folklórnych skupín aj pri charakteristikách iných oblastí, ako je tanec, či odev. Zdá sa, že snímky "krojovaných" žien a mužov v pôvodnom prostredí, kde ide o rekonštrukciu javu, sú odsúdené k preexponovanej štylizácii. Takmer o gýči sa dá hovoriť v takých prípadoch, keď si autori vypomôžu na vizuálne stvárnenie odevu takou príležitosťou, akou je nakrúcanie filmu ("Čičmianske ženy počas nakrúcania televízneho folklórneho filmu").

c) Text je podľa úrovne a rozsahu vo väčšine prípadov v sledovaných publikáciách rovnako dôležitou časťou ako fotografie. Obsah, kvalita a grafické riešenie kombinácie fotografie s názvom a textom je však rozličné. Existujú nielen práce, v ktorých sú fotografie s názvami prepojené s textami voľne, názvy obsahujú základné pomenovanie javu, ale i také, kde má fotografia názov a záverečný zoznam rozširuje vhodným spôsobom obsah fotografie (datovaním, vývinovými údajmi o jave). V optimálnom prípade, týkajúcom sa hodnoty výpovede, faktografie a exaktnosti, k fotografiám, ktoré dopĺňajú samostatný text k téme, je pripojený rozšírený názov so základnými vývinovými údajmi (Urbanová, N., Šukajlová a kol.: Kultúrne dedičstvo Slovenska. Architektonické pamiatky. Slovakia's Cultural Heritage. Architectural monuments. ARS MONUMENT. Martin 1996).

Všeobecné pomenovanie javu v názve fotografie, príp. chýbajúci údaj, či ide o jav rekonštruovaný, ako sa to vyskytuje v určitých prípadoch v sledovaných publikáciách, je však niekedy problémom aj v etnologickej literatúre. V rámci sledovaných reprezentačných publikácií o Slovensku sa vyskytujú aj príklady bez konkretizácii fotografií názvami. Tie sú zakomponované v texte, čo sťažuje orientáciu pri informovaní o obsahu snímku, v niektorých prípadoch obrázky zakomponované v textoch navzájom nekorešpondujú.

d) Z pohľadu etnológa umelecké fotografie vidieka nestrácajú na kvalite dokumentácie najmä tam, kde sa nezameriavajú na umelecké videnie objektov cez detaily. V tom prípade nemusí prekážať ani umelecká štylizácia, pokiaľ by bola presne uvedená vývinová forma a funkcia javu. Iná otázka je výber objektov podriadený stereotypom a problém typologickej výpovede voči javom a prvkom ľudovej kultúry. Okrem toho nemenej dôležité miesto zastáva aj otázka zaznamenania obrazu vidieka okruhom javov chápaných ako odkazy minulosti, čím je vidiek videný zo strany čitateľa v akejsi zakonzervovanej kultúrnej podobe. Možno, že k problémom vyskytujúcim sa s nástupom nových javov, k ich postaveniu v prostredí vidieka, ku koexistencii s prvkami z rôznych období, vo väzbe so spôsobom života, sa vyjadrí súčasná etnologická fotografia.

Vizuálna antropológia v praxi (Rozhovor s René Lužicom)

Kľúčové slová: vizuálna antropológia, televízia, film

Si absolvent etnológie a od druhej polovice 80. rokov využívaš svoju odbornosť ako redaktor v Slovenskej televízii. Ako hodnotíš situáciu v etnologických dokumentoch v súčasnosti u nás a osobitne v STV?

V posledných 2-3 rokoch sa okolo dokumentu v televízii strhla haravara, lebo mnohí tvorcovia zrazu precitli zo sna. Dokument im naraz začal chýbať. Problém je v tom, že dokumenty sa vyrábali ako priemyselný tovar. Bola nejaká kvóta, do tej sa vsádzali scenáre a realizovali sa rôzne témy. V posledných rokoch finančná kríza vyvrcholila, šetrenie je veľmi citelné a tvorcovia zistili, že dokumentárna tvorba je príliš drahá. Pritom sa vždy hovorilo, že dokumenty patria v televízii k najlacnejšej výrobe. Televízia je v defenzíve a tento žáner vo veľkej kríze. Nedotýka sa to len etnografického dokumentu, ale celej žánrovej škály tematických okruhov, ktoré sa v dokumentaristike robili. Je to logické vyústenie. Mnohí nám aj závideli, hlavne zo západnej Európy, že je to veľmi jednoduché, keď si niekto niečo vymyslí, dá to na papier a zrealizuje. Nikoho nezaujímalo, odkiaľ sa na to zoberú peniaze. Fungovalo to tak dlhé roky a teraz sme v situácii, že tie peniaze treba najprv získať – ľudia v tom ešte nevedia chodiť a takisto finančné zdroje, ktoré sú mimo televízie, sú veľmi tenké. Pozri Pro Slovakiu – žiadostí je na vyše miliardu a oni pritom majú asi 114 miliónov. V západnej Európe je to tak, že tvorcovia urobia ročne nanajvýš jeden dokument. V ostatnom čase hľadajú finančné zdroje v rôznych inštitúciách, v televízii. “Pozliepajú” si peniaze a potom idú nakrúcať. Priemyselná výroba dokumentárnej tvorby je teda za nami a v súčasnosti sa nachádzame v takom vákuu, kedy sa zháňajú finančné zdroje. Dnes televízia nie je jediným producentom dokumentárnej tvorby. Môže to byť ktokoľvek, súkromných štúdií je dosť, technológia je dostupná. Zaujímavé je, že tieto štúdiá dokumentaristiku nerobia, nereflektujú na ňu. Táto tvorba síce nie je príliš drahá, spätná väzba však nie je prakticky žiadna. Na dokumentárnej tvorbe sa jednoducho nedá zarobiť.

Keď dostane etnológ nápad, aká je možnosť ho zrealizovať?

V súčasnej situácii jedine ak má určité financie a môže si nakrúcanie zrealizovať sám. Televízia nemá peniaze, má len technológiu a zariadenia na dokončovacie práce. V televízii si to môže dokončiť a televízia film aj odvysiela. Tak to teraz v podstate funguje. Produkcia sa zúžila na jednu tretinu oproti minulosti a ide zväčša o filmy, ktoré sú podporované rôznymi nadáciami, grantami. Tak to funguje všade vo svete.

Čo sa ti podarilo zrealizovať za posledných desiat rokov?

To je dosť obtiažna otázka. Pretože ak pôjdeme viac do minulosti, je toho veľa a smerom do súčasnosti stále menej a menej. Na tú situáciu si jednoducho musíme zvyknúť. Je málo pravdepodobné, že podmienky sa zmenia. Verejnoprávna televízia bude mať pravdepodobne tendenciu prispôbovať sa komerčným televíziám. Kontroluje sa sledovanosť a menej sledované programy sa snažia vyhodit' zo štruktúry. Jedno alebo dve percentá sledovanosti sú veľmi málo. To platí v komerčných podmienkach. Keď má

niečo dvojpercentnú sledovanosť, tak sa to zruší. Verejnoprávna televízia je však služba verejnosti a jej manažéri na to veľmi nemyslia, majú skôr tendenciu dať peniaze do komerčných projektov.

Stále mám dobrý pocit z cyklu *Deti vetra*. Myslím, že splnil, čo sa od neho očakávalo. Tento cyklus ani po 10 rokoch nezostarol. Možno iní ľudia sa na to pozerajú inak, ale napríklad vo výučbe na Katedre rómskej kultúry ide o veľmi príjemné spestrenie a študenti, ktorí nikdy s takým materiálom neprišli do styku, mnohokrát plasticky vidia to, čo sa dá slovami len ťažko vyjadriť. Ten pohybujúci sa obraz je perfektný. Mám pocit, že ich to zaujme. Etnografický atlas – myslím, že tento cyklus bol o niečo horší, nie každý sa s ním stotožnil. Ale to je zase problém kolektívneho diela, kde je 13 autorov a každý z nich má svoj pohľad. Je tam riziko, že názor sa neujednotí a možno mnohí sú nespokojní. Ale na tie možnosti, ktoré boli, ide o celkom slušný počin, lebo v poslednom období nemám pocit, že by také niečo mohlo vzniknúť. Na to by sa jednoducho financie nezohнали. No a potom sú to také jednotlivé filmíky... Filmy o slovenských enklávach vznikli za šťastných okolností, keď sa dali zohnať financie aj mimo televízie, keď ešte nebol taký tlak, aj tých záujemcov nebolo toľko. Dnes je situácia, že veľkí producenti zoberú väčšinou všetko a na tých malých nezvýši. Aj filmovú sekciu Pro Slovakia vlastne zlikvidovala hraná tvorba. Jeden film zoberie toľko financií, za ktoré by sa dalo natočiť 20 dokumentov. Na začiatku 90. rokov takáto možnosť bola. Svet sa otvoril a bola to jedna z možností, ako sa do sveta pozrieť. Z tej kolekcie je film *Zrastení so zemou* – o vojvodinských Slovákoch, potom niekoľko filmov pochádza z maďarského prostredia: *Okolo Pilíša*, *Békešská Čaba*, *Volanie dymu* – o vápenároch a míliaroch v Bukových horách. Ďalej film o našich krajanoch vo Francúzsku, ktorí tam zostali v rokoch hospodárskej krízy v 30. rokoch. Väčšinou to boli všetko poľnohospodárski robotníci, chodievali tam na žatvy. Bol tam aj taký náznak – ale to sme nezrealizovali – stretli sme sa s ľuďmi, ktorí pracovali v uhoľných panvách v severnom Francúzsku a Belgicku. Jeden z nich žije v Paríži. Ďalším je film o našich krajanoch vo Švajčiarsku – o ľuďoch, ktorí odišli v roku 1968. V tejto malej krajine žije relatívne veľký počet krajanov a dosť výrazne dávajú o sebe vedieť. V každom meste funguje iná skupina, ktorá je v rivalite so skupinou z druhého mesta. Napríklad Zürich s Bernom, Bern s Lausanne... Ale to bolo vyprovokované rokom 1989, keď padla železná opona, a 1993, keď vznikla Slovenská republika a niektorí sa s týmto faktom stotožnili a iní nie...

Za posledné roky sa už nič také nenakrútilo. Teraz už rok prešľapujeme s filmom o jednej slovenskej rodine z rumunského Bihoru, pritom ten film nie je len o Bihore, ako tam Slováci žijú, ale má aj presah na Slovensko, do Rakúska. V podstate je v ňom zachytený rozpad patriarchálnej rodiny, keď časť rodiny zostáva, časť ide na Slovensko a ďalšia pokračuje ešte cez Slovensko ďalej. Téma vyzerá veľmi zaujímavá, práce však stoja na peniazoch.

Keby bola taká situácia, že je dostatok peňazí, že máme techniku, môže sa stať, že my ako etnológovia nebudeme – okrem zopár jednotlivcov – pripravení využívať možnosti vizuálnej dokumentácie. Čo si myslíš, ako predísť tomu, aby natáčanie dokumentov nekrachovalo na nás?

Najlepšie by bolo – pre našu generáciu už ani nie, ale pre mladých – ak by bolo štúdium etnológie kooperované aj s filmom. Určite by nebolo na škodu veci, keby študenti spoločenských vied študovali paralelne aj na VŠMU kameru, strih, scenáristiku – čo by ich bavilo. Problém je v tom, že tieto profesie sa nedajú zlúčiť, jedni sú z filmárskej školy a druhí z filozofickej. Filmár má ťažisko práce niekde inde než

výskumník, a to je presne to, že výskumník by chcel mať všetko verbalizované, vysvetlené, ale filmár sa chce vyjadriť obrazom. Je to jednoducho iný pohľad, len ťažko dôjde k zhode. V Göttingene, ale aj na mnohých univerzitách – v Amsterdame, Bazileji, Manchestri, v Nanterre, aj v Amerike a Ázii – odbor vizuálna antropológia existuje ako samostatná subkatedra. Napríklad v Manchestri si môžeš podľa vlastného uváženia vybrať, či chceš dva semestre študovať kameru a strih. Ak tam chceš byť šesť semestrov, môžeš získať bakalára vo filmárskych profesiách. Je to obrovská výhoda, určitá nezávislosť na iných profesionáloch, ktorí nemusia s tebou súzvučiť. A že sa podarilo v Göttingene založiť Inštitút pre vedecký film, je dôkazom toho, že na katedre antropológie je samostatné štúdio, kde sa strihá, mixuje, kde sa nahrávajú komentáre. Oni vlastne získali ďalšiu profesiu. Nie sú to len etnológovia, antropológovia, ale tým vlastne povýšili túto disciplínu o ďalšiu disciplínu. Funguje tam prepojenie na rôznych sponzorov. V 90. rokoch mali zmluvu s Lufthansou, Dolnosaskou sporiteľňou, s Finairom – tí vlastne financovali všetky cesty. Takže tam to vyzerá tak, že odborný asistent je polroka v teréne, a to nielen so zápisníkom, ale aj s kamerou, potom ďalší polrok tento materiál spracúva nielen do textovej, ale aj filmovej podoby a v ďalšom školskom roku to prednáša. Potom sa zase zoberie... Oni sú jednoducho v takom kolobehu, že časť pedagógov je na výskumoch po celom svete, druhí sú na škole, pričom je zabezpečený aj chod školy, aj to, čo oni produkujú. Pre svoje potreby vyrábajú také filmy, aké potrebujú a kratšie verzie sa strihajú pre televízne kanály, napríklad Channel 4, Arte. Je to veľmi premyslené a prináša to osoh.

Myslíš, že naše "hranie sa" s relatívne lacnými VHS-kami na filmové dokumenty nemá zmysel pre perspektívne sprístupňovanie poznatkov širšej verejnosti?

Ak nemáte inú možnosť, tak tá VHS-ka je tiež dobrá. Pre váš úzky kolektív, ak nemáte ambíciu verejne filmy prezentovať, to v podstate aj stačí, lebo tam by ste sa dostali aj do iných právnych vzťahov. Napadá mi, že niekedy na konci 80. rokov títo západoeurópski antropológovia boli presne na tej štartovacej čiare ako my. Mali presne také VHS-ky, ako boli u nás. Pamätám si to z jedného semináru v Dolnej Krupej, ktorý organizoval Oskár Elschek. Mal takú istú VHS-ku ako pán z univerzity v Leedse, mal rovnaký materiál ako on, nasnímaný presne tou istou technikou. Ale kde je dnes ten Angličan a kde sú naši vedci, to je neporovnateľné. Za tých desať rokov nám ušli o viac ako dvadsať rokov.

Máš skúsenosti s medzinárodnými prehliadkami etnologických filmov. Ak ich porovnáš s našim ETNOFILM-om, v čom vidíš hlavné rozdiely?

Veľký rozdiel je v tom, že napríklad v Göttingene nás akceptujú, ale až po tom vysvetlení, že u nás jednoducho etnológovia také filmy nevyrobujú.

V akom zmysle?

V takom, že do prehliadky etnologického filmu nechcú filmy, ktoré vyrábajú profesionálni filmári. Lebo ak tam od nás príde nejaký film, je natočený absolventom VŠMU. Oni chcú, aby to natočil etnológ a nie profesionálny filmár. Keď si na tej prehliadke pozerám filmy, nevidím rozdiel, či to robil filmár alebo nefilmár. Možno len tá dlhá minútáž. Antropologické filmy sú o niečo statickejšie, lebo sú veľmi dlhé. Sú naratívnejšie ako umelecké filmy. Oni naše filmy veľmi ľahko odhalia, že chcú byť viac umelecké ako vedecké, a tým nás akceptujú len preto, lebo potrebujú mať na prehliadke pokrytých čo najviac krajín a chcú jednoducho vedieť, aká je situácia v danej krajine. Vedia, že tu etnológovia týmto smerom nejdú. Akceptujú aj absolventa z filmovej školy,

avšak s tým, že odborný dozor by mal mať nejaký etnológ. My sme viackrát kombinovali amatérsky film s profesionálnym. Vďaka 8-milimetrovému amatérskemu získal náš film o Vlkolínci určitú "hlbku", ako keby sme stacionárne chodili niekoľko rokov snímať. A tak to aj bolo: pán Kočner z Ružomberka roky chodil do Vlkolínca, tam si len tak pre seba nakrúcal a jeho syn urobil jednu niekoľkodňovú dokrútku. Ten film mal presne také kritériá, ktoré Göttingen chcel. Naša produkcia, ktorá sa tam ponúka – ale to nie je len náš problém, ale aj krajín okolo nás – pripomína skôr filmy pre festival o cestovaní. Keď niekto vycestuje do Nepálu a je tam dva týždne, myslíme si, že uspeje. Takéto snímky však vyhadzujú. Povedia, že to sú filmy na Tourfilm. Potrebujú filmy, ktoré sú nakrúcané na základe dlhodobých pobytov, kde tvorca natočí 30-40 hodín materiálu. Oni materiálom nešetria. Ide o úplne iný prístup. Pritom je na tom festivale sympatické, že nie je taký nablýskaný, ako sú klasické festivaly, ide skôr o tvorivú dielňu. Človek sa dostane aj do súkromia pedagógov inštitútu, festival má rodinný charakter, ľudia majú k sebe bližšie. Stretnú sa tam ľudia, ktorí sa roky nevideli. Ten festival je nielen pracovný, ale aj vysoko odborný.

Ak by chcel niekto pre pracovné účely použiť filmy, ktoré sa u nás natočili, ktoré natočila napríklad STV alebo Slovenský film, aké sú možnosti ich získat'?

Oficiálne sa dá urobiť všetko. Keď sa podá žiadosť na komerčné oddelenie, veľmi radi vyrobí kópiu. Pred pár rokmi však taká jedna kazeta stála okolo 3000 korún. Jedna minúta stojí 30 Sk. Tieto inštitúcie chcú na tom zarobiť. Preto je jednoduchšie nahrať si film doma – veď ide o nekomerčné použitie.

Čo by si dodal na záver?

Bolo by záslužné, keby sa Filozofická fakulta UK dohodla na kombinovanom štúdiu etnológie a kamery pre tých, ktorí o to prejavujú záujem. Nešlo by o bakalársky titul, ten človek by len vedel narábať s kamerou. Absolvent etnológie má omnoho väčšie vedomosti ako filmár, ktorý nevie materiál zhodnotiť a vo väčšine prípadov "pohorí". Intuitívne sa mu málokedy podarí vystihnúť to, čo by vystihnúť mal. Bolo by dobré, keby si etnológ nakrúcal a aj spracovával materiál sám. Vtedy bude aj najspokojnejší.

Zhovárala sa Zuzana Beňušková

Vizuálna antropológia na Katedre etnológie FiF UK v Bratislave

Katarína Zajicová-Nádaská

Kľúčové slová: výučba etnológie, vizuálna antropológia, etnologický film

Na Katedre etnológie FiF UK v Bratislave sa vizuálna antropológia vyučovala od roku 1992, pravda, vtedy ešte pod iným názvom. Výučba prebiehala pod odborným vedením Daniela Luthera na pôde vtedajšieho Národopisného ústavu SAV. Odvtedy sa spolupráca s terajším Ústavom etnológie neprerušila. Pod názvom vizuálna antropológia sa skrýva teoreticko-praktická príprava študentov, ktorí sa učia pracovať s fotoaparátom a videokamerou v teréne. Viacerí študenti prejavili záujem o takýto spôsob výskumu a dosiahli pozoruhodné výsledky. Práca etnológa v teréne s kamerou je v našich podmienkach ešte stále v plienkach, aj keď sa už niekoľko rokov kamera využívala, a to hlavne na záznamy tanečného a hudobného folklóru. Dobré skúsenosti máme aj pri výskumoch vedených metódou oral history, resp. pri dynamickom zaznamenávaní pohybu a prejavu v teréne, kde už nestačí len postaviť kameru na statív a nechať ju bežať, ale treba s ňou permanentne pracovať.

Ak ideme do terénu na výskum s kamerou, zistíme, že sa nám otvárajú často až prekvapujúco dobré možnosti. Výpovedná hodnota filmu je veľmi silná a dá sa umocniť kvalitným spracovaním tzv. "surového filmového materiálu". Na Katedre etnológie sa síce pomaly, ale predsa buduje aj oddelenie videodokumentácie a technické zázemie pre prácu s filmom. Študenti, ktorí sa rozhodnú pre nakrútenie vlastného filmového dokumentu, spolupracujú najmä vo finálnej fáze s Ústavom etnológie, kde je dostupné strihacie zariadenie a vždy ochotný Dano Luther.

Perspektívy sú, samozrejme, so súčasným trendom rozvoja digitálnych technológií veľmi sľubné. Naším cieľom je vybudovať na Katedre etnológie moderné pracovisko, ktoré by umožňovalo dostupnú a ľahkú manipuláciu s digitálnymi fotografiami, digitálnym videom, digitálnou hudbou. Digitálna fotografia a video sú neoddeliteľnou súčasťou aktuálneho trendu, keď sa všetky informácie, ako sú napríklad textové súbory, audio- a videonahrávky, fotografie transformujú do digitálnej podoby.

Na Katedre etnológie vzniklo niekoľko etnologických dokumentárnych filmov. V roku 1996 autorky Katarína Zajicová a Eva Lehoczká nakrútili film "Litmanová (rok po zjavení)", ktorý získal na medzinárodnej prehliadke etnologických filmov v poľskej Lodži cenu za zámer. V roku 1997 vznikol film tej istej autorskej dvojice s rómskou problematikou "Gaboltov – medzinárodná púť Rómov". Film získal uznanie ako pokus o obraz náboženského cítenia Rómov. V roku 1998 nakrútili opäť autorky K. Zajicová – E. Lehoczká film, ktorý nazvali "Šaštín 1998 – národná púť Slovákov".

Počas jednosemestrálnej výučby predmetu vizuálna antropológia sa nakrúti každoročne niekoľko filmov, ktoré sa oplatí vidieť. Tak vznikli filmy o živote v rómskej osade, o úlohe mobilného telefónu v dnešnej spoločnosti, o historickej bratislavskej architektúre, o umení grafitti, film s názvom Posledný deň v alma mater, Život v meste a pod. Aj počas terénnych výskumov si na svoju veľkú radosť študenti berú do terénu kameru, takže vznikli filmy, ktoré sa potom prezentovali v rámci ŠVOČ. Napríklad o tanečných a speváckych skupinách, o historických remeselníkoch a remeslách, o ľudovej

architektúre. Mnohé z filmov zachytávajú aj reálnu neštylizovanú atmosféru ľudových slávností, výpovede človeka o jeho práci a celom živote.

Čoraz širšia dostupnosť techniky na jednej strane a technická gramotnosť a vyspelosť našich študentov na strane druhej umožňuje, aby sme niekedy naozaj v poslednej chvíli v teréne zachytili javy pomaly miznúce do nenávratna. Samozrejme, nedá sa nepripomenúť, že práca s digitálnym fotoaparátom či kamerou je najmä vo vstupných fázach zatiaľ veľmi nákladná. Práca s obyčajnou videokamerou je finančne menej zaťažujúca, takže si ju môže dovoliť každý. Napriek časovému rozloženiu budovania moderného audiovizuálneho pracoviska Katedry etnológie FiF UK v Bratislave nám finančné prostriedky často robia škrt cez rozpočet. Našťastie entuziazmus a chuť experimentovať mladým ľuďom nikdy nechýba. Hovorím našťastie, lebo ináč by mnohé zo zaujímavých filmových dokumentov nikdy nevznikli.

Odborná príprava a jej ďalšie komponenty pri filmovom spracovaní národopisných javov

Mária Felberová

Kľúčové slová: národopisný film

Vo svojom príspevku vychádzam z doterajších skúseností, ktoré som získala pri filmovom spracovaní niektorých etnografických javov, predovšetkým však súčasného fašiangového zvykoslovía na strednom Spiši začiatkom 90. rokov 20. storočia. Moje skúsenosti nie sú objavné, zaiste oslovili i iných kolegov – etnografov.

Za najdôležitejší fakt pri filmovom spracovaní etnografického dokumentu považujem odbornú znalosť danej témy, t. j. štúdium odbornej literatúry a vlastný terénny výskum. Spojenie týchto dvoch faktorov a ich hodnotenie, porovnávanie zaručuje, že naša výpoveď bude hodnoverná. Ak by som to mala skonkretizovať, pri spracovaní filmového dokumentu o súčasnom fašiangovom zvykosloví v obciach Olšavica a Brutovce (filmové dokumenty “Prišli sme vás pozvať...” a “Koza 90”), literárnej predlohe filmov a scenára predchádzalo štúdium odbornej literatúry, okrem iného publikácie Masopustní tradice (Vyd. BLOK., Brno 1979) spolu s obširnejšími porovnávacími odbornými informáciami o fašiangovom zvykosloví a iných. Samozrejme, dôležité miesto patrilo samotnému terénnemu výskumu spomínaného zvykoslovía, jeho fungovaniu v súčasnosti vo vedomí jednotlivých žijúcich generácií a jeho komparácii s minulosťou. Práve porovnávanie minulého a súčasného prináša dynamický obraz vývoja, či zmien daného javu. Pri scenári filmového dokumentu, keď už zoraďujeme jednotlivé fakty do dramatického celku, je to jedna z dobrých pomôcok pre to, čo mienime vo filme vyzdvihnúť, zdôrazniť ako archaické, dodnes živé, ďalej špecifické, ktoré fakty sú druhoradé a ktoré ani nie je potrebné zobrazit’.

Je rozdiel zachytiť dynamický dej, napríklad fašiangy, svadbu, kde sled udalostí a vystupujúce osoby vytvárajú samotný dej filmu, ako spracovať národopisný filmový dokument “statickej” povahy, napríklad typ ľudovej architektúry na Spiši. Hoci sa zdá, že v prvom prípade etnograf to má ľahšie, ide často o zavádzajúci fakt. Autor námety literárnej predlohy sa totiž môže nechať uniesť samotným dejom a tak zabudne na podstatné fakty, ktoré mienil formou filmového záznamu vyjadriť.

Pri vlastnom terénnom výskume, zvlášť rodinného i kalendárneho obradového zvykoslovía, je neodmysliteľnou časťou i zvuková stránka – záznamy archaických piesní, dialógov (ustálené formulky pri pozývaní hostí). Ide o cenné fakty, použiteľné tiež vo filme, podávajúce ucelený obraz vývoja určitého javu.

K nemenej dôležitým momentom pri filmovom spracovaní národopisných javov patrí dôkladná znalosť terénu (z hľadiska scénického), v ktorom sa ide nakrúcať film, a to nielen zo strany kameramana a zvukového majstra.

Pravdivosť filmu zaručuje i bezprostrednosť aktérov deja, informátorov. Takýto “ideálny” stav možno dosiahnuť opakovanými výskumami vytypovanej lokality, rozhovormi s informátormi. Tento nepochybne dôležitý moment napomáha spontánnemu prejavu vystupujúcich postáv.

Pri technickej realizácii natočeného filmového dokumentu musí autor námety,

prípadne scenára (etnograf) spolupracovať so strihačom filmu a zvukovým majstrom, ktorí by mali byť naslovovzatí odborníci. Ak tomu tak nie je, dochádza k roztrieštenosti situácií, ktoré nevytvárajú harmonický celok i keď pôvodný scenár bol dobrý.

Verím, že týmito niekoľkými poznámkami som aspoň malou mierou prispela k objasneniu problematiky filmového spracovania etnografického dokumentu.

Pokiaľ ide o spoluprácu s regionálnymi televíziami vo veci filmového spracovania etnografických javov poznamenávam, že pri tvorbe našich národopisných filmových dokumentov som s týmito inštitúciami nespolupracovala, pri tejto práci mi však pomáhali nadšenci – kolegovia – kameramani a strihači filmov, pričom niektorí z nich absolvovali strednú filmovú školu v Čimeliciach (Česká republika). Kvalita ich práce však dosiahla profesionálnu úroveň, o čom svedčia i mnohé ocenenia našich národopisných filmových dokumentov na niektorých filmových festivaloch. Náš dokumentárny film o fašiangovom zvykosloví “Koža 90” sa ako jediný neprofesionálny film ocitol na prehliadke profesionálnych filmov v roku 1994 v Čadci.

Diskusia o knihe

Atlas ľudovej kultúry Slovákov v Rumunsku [Atlasul culturii populare a Slovacilor din România]. Vedecký redaktor Mojmír Benža, zodpovedný redaktor Ondrej Štefanko. Vydavateľstvo Kultúrnej a vedeckej spoločnosti Ivana Krasku, Nadlak, 1998, 132 strán + 355 máp;

Atlas ľudovej kultúry Slovákov v Maďarsku. (Ed. M. Benža). Slovenský výskumný ústav v Békešskej Čabe a Ústav etnológie SAV, Békešská Čaba 1996, 430 máp.

V rámci projektu Slovenskej vedeckej grantovej agentúry VEGA nazvanom "Tradičná kultúra slovenských menšín v južnej Európe" – pokračuje terénny výskum, spracovaní ktorého by mal vzniknúť Atlas ľudovej kultúry Slovákov v Chorvátsku. Projekt svojim cieľom nadväzuje na obdobné projekty z predchádzajúcich rokov, ktoré boli venované tradičnej kultúre Slovákov v Maďarsku, Rumunsku a Poľsku. V spomínaných projektoch je využitá kartografická metóda nielen pri zbere materiálu, ale aj pri jeho publikovaní. Doteraz vznikli tri atlasy ľudovej kultúry Slovákov v krajinách strednej Európy - v Maďarsku, Rumunsku a Poľsku (poľský sme žiaľ do uzávierky čísla nemali k dispozícii). Skúsenosti z prvých atlasov môže riešiteľský tím, ktorého kmeňovými členmi sú M. Benža, R. Stoličná a P. Slavkovský zúročiť pri príprave tých nasledujúcich, ako aj pri koncipovaní prác o tradičnej kultúre Slovákov v Chorvátsku, Bulharsku a na Ukrajine.

V Etnologických rozpravách 1998/1 sme uverejnili informatívny článok M. Benžu o stave prác na Atlase ľudovej kultúry Slovákov v Rumunsku. Aj z toho dôvodu prinášame reakcie troch autorov najmä na tento atlas a odpoveď M. Benžu na pripomienky a výhrady, ktoré boli voči obsahu Atlasu vyslovené. Diskusia by mala hľadať odpoveď nielen na otázku, akú úroveň majú predložené výsledky, ale aj otázky metodiky výberu a spracovania tém. Tým skôr, že (na prekvapenie) jeden z vyššie spomínaných atlasov nebol doteraz na stránkach našich etnologických periodík recenzovaný.

Úspešná spolupráca*

(Atlas ľudovej kultúry Slovákov v Rumunsku)

Dagmar Mária Anoca

Etnologické aspekty späté so životom Slovákov v Rumunsku väčšina odborníkov i náhodných zberateľov sledovala priamo v teréne, iní sa zamerali na sprostredkovanú informáciu (alebo sa museli uspokojiť s takýmto druhom informácie, pretože zahraničným bádateľom sa kedysi veľmi ťažko podarilo dostať v Rumunsku do terénu kvôli potrebným súhlasom), ktorú získavali od reemigrantov na Slovensku a v Čechách (Secká, Sotolová Marie, Živná Ctírada). Aj samotní autori boli v niekoľkých prípadoch reemigranti (napr.

* Krátené podľa rovnomenného článku uverejneného v časopise Dolnozemský Slovák, 2000, 1, s. 29-31.

Žolnay, Alžbeta Mót'ovská, Ján Michalčák). Napokon, poznamenajme i to, že etnografické témy o Slovákoch v Rumunsku boli predmetom diplomových prác, dizertácií alebo tzv. vedecko-metodických prác pre získanie prvého učiteľského stupňa (zatiaľ nie sú všetky zahrnuté do bibliografií).

Pokiaľ ide o sledované zložky a javy, boli zaznamenané otázky z oblasti materiálnej kultúry – pestovanie a spracúvanie konopí a papriky (P. Rozkoš; P. Ľavrinec), staviteľstvo, príbytky, typy domov, odev a obuv (Ľ. Haan, Mária Štefanková: *Odev nadlackých Slovákov*, Nadlak 1998; o bihorskom odevu písala Mózes Tereza), strava a stravovanie (Tatiana Štefanková, sporadicky podal niekoľko receptov z Bihotu Michal Karkuš, D. M. Anoca z Nadlaku) a z oblasti duchovnej (spoločenskej) kultúry, pričom ide o rodinné zvyky – svadba (P. Rozkoš, A. Smižnianska, M. Chrapanová), kalendárne obyčaje – zimné i vianočné (P. Rozkoš; chodenie s Betlehemom, chodenie s Dorotou – Ondrej Zetocha).

Najväčšie množstvo materiálov sa publikovalo o folklóre, či už priamo texty (resp. v niektorých prípadoch i nápevy) piesní, rozprávok atď., či komentáre k zbierkam. Takmer všetky žánre ľudovej slovesnosti nachádzame u Pavla Rozkoša v zbierke *Folklór Slovákov z rumunského Banátu* (Kriterion, 1983). Nadlacké piesne vyšli v zbierke *Tečie voda po Maruši* (Kriterion 1986). Hodnotenie, štúdiu o baladách a epických piesňach napísala Albína Zetochová (p. *Variácie 6*), bihorské a bodonošské piesne uverejnila Juliana Lašáková, piesne zo Starej Huty i s portrétom ľudovej tvorkyne zaznamenal Štefan Dovál', zovaňské piesne vyšli vo *Variáciách 13*, bihorské piesne vyšli tiež vo *Variáciách 11* (zozbieral Ondrej Zetocha), banátske uverejnil aj Ján Plech. Nedávno vyšli dolnozemske piesne (z viacerých banátskych osád), zozbierané Martinom Hargašom, i s analýzou hudobnej zložky (prvej svojho druhu u Slovákov v Rumunsku, vďaka mladému hudobníkovi Jozefovi Zifčákovi mladšiemu; hudobný folklór ešte skúmala Soňa Burlasová a Ján Botík). Vinše uverejnil Ondrej Štefanko, ktorý je aj autorom úspešného pokusu o diachronický pohľad na ľudovú tvorivosť Slovákov v Rumunsku. Ľudové divadlo, ako sme už spomenuli, sledoval Ondrej Zetocha (*Variácie 6, Variácie 12*, s. 30).

Pokiaľ ide o oblasti, z ktorých pochádzajú tieto jednotlivé javy, možno zistiť, že sú zachytené hlavné oblasti: aradsko-temešvárska (tzv. banátska), bihorsko-salažská (tzv. bihorská alebo Rudohorie), Bukovina, Besarábia. Spomedzi osád: Nadlak, Mokrá, Cipár, Brestovec, Teš, Zovaň, Bodonoš, Stará Huta a Nová Huta, Skaiuš, Veľký Pereg.

Pri všetkej usilovnosti, a v poslednej dobe i odborne fundovanej práci, sa nepodarilo v knižnej podobe, iba v časopiseckých materiáloch (článkoch), predstaviť kompletne a komplexne istý ucelený úsek etnickej reality. Tento zámer sa vydaril čiastočne v knižných vydaniach, ako je už spomenutá Rozkošova zbierka folklóru a Štefankovej opis nadlackého slovenského ľudového odevu. Preto sa akútne pociťovala potreba zorganizovať na vedeckej báze výskum slovenskej ľudovej kultúry v Rumunsku s rigoróznou koncepciou a širokým teritoriálnym i problémovým záberom. Myšlienka systémového a obsiahleho spracovania slovenskej ľudovej tradície neznepokojovala len príslušníkov slovenskej inteligencie v Rumunsku, ale aj výskumníkov na Slovensku, a tak sa zrodila idea spolupráce medzi Ústavom etnológie SAV a Slovákami v Rumunsku. Promotori tejto myšlienky a hybnou silou projektu boli Mojmir Benža a Ondrej Štefanko. Mnoho práce vložila do tohto projektu i Mária Štefanková. A hľa, táto iniciatíva sa skonkretizovala vydaním bilingválne koncipovaného **Atlasu ľudovej kultúry Slovákov v Rumunsku. Atlasul culturii populare a slovacilor din România**. Na naše pomery (t. j. doterajšie výsledky) je to práca a kniha monumentálna...

Cieľ atlasu – kartograficky zaregistrovať stav tradičnej kultúry Slovákov v Rumunsku, pričom sa z materiálu dá usudzovať aj o vplyvoch nového prostredia a pritom konfrontovať s hodnotami pôvodného prostredia a jeho prvotná, základná funkcia – názorne a systematicky uvádzať výsledky terénneho výskumu, sa podľa našej mienky dosiahli záslužnou prácou celého tímu zberateľov, či už výskumníkov a odbornou

prípravou vzdelancov i študentov alebo obyčajných zanietencov, ktorí neváhali obetovať čas a energiu na zbieranie potrebných údajov a vyplňanie dotazníka. Pravdaže, nemožno poprieť, že vznikol i zásluhou organizačnej, výskumnej a stmelujúcej aktivity Ondreja Štefanka, Márie Štefankovej a Mojmíra Benžu. Je to užitočná, podnetná, reprezentatívna kniha, monumentálna rozsahom (487 strán formátu A4), ale i obsahom. Zostane referenciou, na ktorú sa budú môcť odvolávať nielen slovenskí, ale aj rumunskí výskumníci a širšia verejnosť nájde v nej mnoho vecí i na zamyslenie i poučenie.

Non multum, set multa! **(Atlas ľudovej kultúry Slovákov v Rumunsku)**

Pavel Rozkoš

Pred vyše dvoma rokmi vyšla v Rumunsku zaujímavá kniha, tak svojím názvom, ako aj svojím obsahom. Je to dvojjazyčný **Atlas ľudovej kultúry Slovákov v Rumunsku [Atlasul culturii populare a Slovaciilor din România]**. Ide o monumentálne dielo, jedinečné svojho druhu, vydané v Rumunsku, ako o tom píše v svojej recenzii Dagmar Mária Anoca v Nadlackej publikácii "Paralelné zrkadlá". Spomínaný Atlas obsahuje textovú časť (str. 7-119) a 355 máp. V textovej časti doktor Mojmir Benža vysvetľuje "vznik, koncepciu a cieľ Atlasu..." (str. 9-11), potom Ondrej Štefanko opisuje v krátkosti "Slovenské osídlenie v Rumunsku" (str. 15-21), ten istý sa zmieňuje aj o "ľudovej kultúre Slovákov v Rumunsku" (str. 29-53), nakoniec sa Bianca Pasková a Pavel Hlásnik dotýkajú "historicko-demografickej charakteristiky skúmaných lokalít" (str. 88-102).

Všetky texty sú dvojjazyčné, podobne ako aj textová časť máp, čo z hľadiska slovenskej etnografie a etnológie je úplne redundantné, o čom písal aj univ. prof. Daniel Dudok, keď sa zmieňoval o podobnom dvojjazyčnom **Atlase ľudovej kultúry Slovákov v Maďarsku**. Ale to je už vec koncepcie zostavovateľov Atlasu. Takže, ak rozhodli ísť v tomto smere, budú v ňom pokračovať aj ďalej.

Už v úvode knihy sa dozvedáme, že "cieľom Atlasu ľudovej kultúry Slovákov v Rumunsku" bolo zhromaždiť z vybraných lokalít doklady o ľudovej kultúre tu žijúcich Slovákov, tak ako sa zachovali v reálnom živote i v kolektívnej pamäti jej nositeľov koncom 20. storočia. Atlas vypovedá o kultúrnej tradícii Slovákov v Rumunsku, o jej spätosti nielen so slovenskou, ale aj s rumunskou ľudovou kultúrou" (str. 10-11).

Ako vidieť aj z úvodného slova doktora M. Benžu, na Atlase pracoval široký kolektív ľudí (cca 30 osôb) s rôznou etnologickou a etnografickou prípravou. Takže aj "materiál získaný (terénnym) výskumom má vcelku dobrú úroveň, odráža sa v ňom však rozdielna erudovanosť výskumníkov" (str. 10). Podľa našej mienky, cítiť v Atlase... istý diletantizmus, je tam veľa amaterizmu.

V spomínanom Atlase... sa vyskytuje aj veľa nedôsledností. Napríklad v úvodnej časti sa opisujú lokality so slovenským obyvateľstvom v Rumunsku očíslované takto: 1. Nadlak, 2. Bodonoš, 3. Huta, 4. Gemelčička, 5. Butín, 6. Cipár, 6. Čerpotok, 8. Malá Poľana, 9. Šatelek, 10. Šarany, 11. Vuková (str. 89-102). Na mape č. 3 sa už uvádzajú lokality očíslované takto: 1. Čerpotok, 2. Šatelek, 3. Bodnoš, 4a. Stará Huta, 4b. Nová Huta, 4c. Židáreň, 5. Gemelčička, 6. Šarany, 7. Cipár, 8. Nadlak, 9. Vuková, 10. Butín, 11. Poiana Micului a toto číslovanie sa potom používa na všetkých mapách. Ďalej sa pri vysvetľovaní niektorých skutočností dozvedáme, že "vzhľadom na malú početnosť obyvateľov Brestovca (sic!) i ťažkosť so získaním výskumníka preň, bol tento neskôr zo zoznamu vyčiarknutý. Výber lokalít bol však doplnený o osadu Poiana Micului z oblasti Bukoviny, v ktorej síce už Slováci nežijú, reemigrovali na Slovensko, ale jeden z bývalých obyvateľov dotazníky vyplnil" (str. 10). Pre Atlas... sa pôvodne vypracovalo 835 analytických máp, "z ktorých bolo na publikovanie vybratých 353" (str. 10). Ozaj, podľa akých kritérií, pýtame sa?! Vraj "vybrané mapy obsahujú javy prevažne z materiálnej, duchovnej, ale aj umeleckej kultúry" (str. 10). Nedôslednosť je aj pri spomínanom, podľa nás nepotrebnom, prekladaní do rumunčiny. Je veľa máp, kde preklady vôbec neexistujú a je aj niekoľko takých máp (napr. 329, 338, 339, 341, 342, 346, 347, 350, 351), kde sa

niektoré pojmy, slová prekladajú do rumunčiny, ale iné sa neprekladajú.

Podľa našej mienky sieť lokalít so slovenským obyvateľstvom v Rumunsku je neúplná nielen pre Banát a pre aradskú oblasť, ale aj pre Bihor. Bolo by dobre, ak by do máp zapadli napríklad aj lokality Brestovec, Teič, Morava, Skajuš, Vermeš, Berzovija v Banáte, Mokrý, Pereg, Semľek v Aradskej župe, Bikáč, Plopiš, Foglaš, Feďvernek, Zováň, Madaros v Bihore a pod. Veď niektoré z nich v úvodnom opise "Slovenského osídlenia v Rumunsku" spomína aj Ondrej Štefanko!

Ešte takáto poznámka: zo spomínaného Atlasu... nevyplýva, že Slováci z aradskej a banátskej oblasti sú nositeľmi južnostredoslovenských nárečí, že bihorskí Slováci hovoria zmiešanými slovenskými nárečiami, v ktorých neprevládajú stredoslovenské jazykové prvky, ale západoslovenské, prípadne aj východoslovenské, že Slováci v Bukovine používali goralské nárečia, že akými nárečiami hovoria Slováci v satmárskej a marmarošskej oblasti. Je to jednoducho preto, že zápis terénneho materiálu sa nerobí vo fonetickej podobe, ako na to upozorňoval v prípade Atlasu... v Maďarsku už spomínaný Daniel Dudok.

Aj keď je Atlas ľudovej kultúry Slovákov v Rumunsku monumentálnym dielom, pripomenieme tu latinské príslovie, že "non multum, set multa!".

Každá väčšia vec má aj svoje pozitívne stránky, ale aj niektoré menej podarené stránky. Tak je to aj so spomínaným Atlasom... Ide o dielo, o ktoré sa budú môcť opierať a budú ho musieť konzultovať všetci odborníci, tak zo Slovenska, ako aj zo zahraničia, ktorí sa budú venovať problematike Slovákov v Rumunsku.

Skúsenosti s atlasmi Ľudovej kultúry Slovákov v zahraničí

Zuzana Beňušková

Reakcie slovenskej odbornej verejnosti na vydané atlasy sú rôzne. Závisia zrejme od splnenia očakávaní, ktoré pri listovaní v atlase mali ich užívatelia. Niektorí čakali prácu viac analytickú, niektorí sa potešili, keď našiel údaje, ktoré potreboval a iní zase sklamal, keď lokalita, ktorá ho zaujímala, nepatrila k "atlasovým". Podobne ako sme si zvykli na Slovensku od roku 1990, keď vyšiel Etnografický atlas Slovenska, tak už aj pred výskumom v Maďarsku či Rumunsku automaticky siahame po príslušnom atlase, aby sme získali základné údaje o budúcom výskumnom teréne.

Názov Atlas... evokuje predovšetkým informácie čerpané z máp. Aj keď pravdou je, že mapy zaberajú podstatnú časť hrubých zväzkov, nemenej dôležitá, ba často azda užitočnejšia je textová časť atlasov. V oboch dosiaľ prístupných, čiže v Atlase Ľudovej kultúry Slovákov Maďarsku (ďalej pozri zjednodušene v "maďarskom atlase") a v Atlase Ľudovej kultúry Slovákov Rumunsku (ďalej pozri v "rumunskom atlase") je rozsiahla úvodná kapitola zameraná na osídlenie príslušnej krajiny slovenskými vystaňovalcami, vývin a charakter ľudovej kultúry a jej súčasné podoby. Práve u maďarských a rumunských Slovákov sa môže zdať, že čitateľ sa nedozvie veľa nového, pretože prevažná časť týchto informácií bola už publikovaná inde. Tu však práve vidím jeden z kľúčových významov série pripravovaných Atlasov. Po prvé preto, že aj ten čitateľ, ktorý nemá prehľad o ostatnej produkcii a iných syntetizujúcich prácach o Slovákoch v príslušnej krajine, tu nájde zosumarizované základné informácie. Za príslušnou kapitolou nasleduje pomerne podrobná bibliografia umožňujúca ich prehĺbenie. Po druhé vidím význam atlasov v tom, že o ľudovej kultúre krajanov vo všetkých skúmaných krajinách nemáme zďaleka také bohaté poznatky ako napríklad o Slovákoch v Maďarsku, etnologické výskumy Slovákov napríklad v Chorvátsku a na Ukrajine sú len v počiatkoch a možno predpokladať, že práca na atlasoch ich akceleruje. Príprava textov je v niektorých krajinách o to ťažšia, že tam nie sú školení etnológovia, ktorí by texty na objednávku hravo pripravili. Keď séria atlasov vojde do povedomia záujemcov o ľudovú kultúru Slovákov v zahraničí, určite to bude jedna z prvých publikácií, po ktorých siahnu.

Z hľadiska záujmu o súčasnosť je dôležitá kapitola, prinášajúca charakteristiky skúmaných lokalít. Tu sa čitateľ môže dozvedieť o stave a prejavoch slovenského etnika v posledných desaťročiach, o konfesionalite, inštitúciách, o ďalších etnikách, žijúcich v danej lokalite, o jej osobitostiach. Čo tiež nie je zanedbateľné, uvádzané sú slovenské aj maďarské, resp. rumunské názvy lokalít.

Čo sa týka mapovej časti, jej prednosťou je, že je porovnateľná (nie graficky) s Etnografickým atlasom Slovenska, čo by mohlo pomôcť identifikácii pôvodu niektorých javov a teda aj ich nositeľov. Nevýhodou kartografickej metódy je, že prináša javy vytrhnuté z kontextov, pričom ich relevancia je často dosť diskutabilná. Optimálna by bola ich interpretácia. Po prečítaní dostupných atlasov však mám dojem, že textové časti s mapami korešpondujú minimálne, ba mohli by celkom dobre existovať aj bez máp. Čo je vlastne prínosom kartografickej časti, nie je celkom jasné. Je zrejmé, že analýzy využívajúce mapy budú vznikať a niektoré aj vznikli (maďarský atlas na už existujúce v bibliografii osobitne upozorňuje). Aj keď k upusteniu od vedeckých komentárov – ako

sa môžeme dočítať – viedol aj nedostatok financií, predsa by sa po poslednej mape žiadalo záverečné zhodnotenie autorov projektu.

Veľmi úsporná je aj výtvarná stránka. Okrem využitia kresieb použitých v EAS, tu nie je žiadne zobrazenie sledovaného javu. Tak sa dozvieme napríklad názvy účesov, ale nevieme o aký účes ide, alebo rozmery veľkej šatky, hoci nevieme ako sa používala. Prítom v dnešnej dobe vnieť do textov zopár obrázkov je viac vecou vôle než peňazí.

Takmer pätina máp v každom atlase znázorňuje výskyt názvov vybraných javov, čo skôr zachádza do dialektológie. V rumunskom atlase sa to však zo zoznamu máp čitateľ nedozvie, pokiaľ si mapu nenalistuje. Z tohto hľadiska je korektnejší zoznam máp v maďarskom atlase.

Keďže atlasy sa vyjadrujú predovšetkým prostredníctvom máp, vhodné by bolo okrem skúmaných lokalít uviesť vždy aj mapu osídlenia krajiny Slováckmi, aspoň takým spôsobom ako je to v rumunskom atlase. V maďarskej verzii takáto mapa chýba napriek tomu, že v textoch sa aj viacnásobne uvádzajú niektoré lokality, ktoré sa na žiadnej mape neobjavia. V rumunskom atlase zase chýba mapa konfesionality Slovákov v Rumunsku.

Podľa iniciátora celého projektu je jedným z cieľov atlasu “pripomenúť všetkým generáciám tu (v Maďarsku – pozn. autorky) žijúcich Slovákov ich kultúrne korene i zvláštnosti a upevniť ich národné vedomie“. Nie som si istá či práve forma, akú majú atlasy, splní takéto poslanie. Grafickou, ale aj tlačovou a jazykovou úpravou pripomínajú skôr pracovné zošity, než atraktívne publikácie, po ktorých by dobrovoľne siahala mladá generácia. Aj z územia Slovenska máme skúsenosť, že vedecké publikácie v tomto smere zázraky nerobia. Netreba však pochybovať o tom, že po Atlasoch ľudovej kultúry Slovákov v... siahnu etnológovia, aj miestna inteligencia a občas si v nich hľadajú informáciu nájdú aj tí, ktorí k nim zaujali kritický postoj.

Odpoveď na vyslovené otázky, pripomienky a výhrady k Atlasu Ľudovej kultúry Slovákov v Rumunsku

Mojmír Benža

V prvom rade by som sa chcel všetkým trom autorom poďakovať za slová uznania, ktoré sa napriek kritickým pripomienkam a výhradám v ich hodnoteniach Atlasu nachádzajú. Dúfam, že sú to slová úprimné a nielen zdvorilostné frázy.

Venujme sa však vysloveným otázkam, pripomienkam a výhradám. Hneď v redakčnom úvode diskusného bloku sa objavilo počudovanie, že Atlas nebol v hlavných etnologických periodikách recenzovaný. Nielen Atlas, ale viacero zásadných etnologických prác nebolo recenzovaných. Je to dôsledok buď nezáujmu o prácu svojich kolegov, alebo straty odvahy povedať vecne, bez osobných útokov, svoj názor. Snáď by nezaškodila v rámci odboru diskusia o recenznej činnosti.

Text D. M. Anocy je vlastne výťahom z podrobnej správy, v ktorom niet kritických slov. Najviac výhrad mal P. Rozkoš a tiež Z. Beňušková, moje odpovede budú preto smerovať hlavne k nim. Som však presvedčený, že zaujmú aj ostatných čitateľov, lebo umožnia nazrieť do procesu prípravy i realizácie nielen tohto Atlasu, ale aj ostatných výstupov dvoch po sebe nasledujúcich vedeckých grantov – Tradičná kultúra slovenských menšín v strednej Európe (VEGA, č. 2 4080 97) a Tradičná kultúra slovenských menšín v južnej Európe (VEGA, č. 2 7031 20).

Prečo sme si vybrali ako pracovnú metódu kartografickú metódu? V prípade Atlasu ľudovej kultúry Slovákov v Maďarsku to bola požiadavka zo strany Slovenského výskumného ústavu V Békešskej Čabe. Malo sa tak nadviazať na práve vydaný Etnografický atlas Slovenska. Vzhľadom na to, že výsledky s ňou dosiahnuté boli veľmi dobré, rozhodli sme sa, že ju použijeme aj v ďalších svojich výskumoch.

Veľkou prednosťou kartografickej metódy je, že núti rozložiť výskumné body rovnomerne po celom skúmanom území. Jednotný dotazník pomáha získať tematicky a obsahovo porovnateľný dokumentačný materiál, bez ohľadu na odborné záujmy skúmateľa. Kartografické spracovanie získaného materiálu vyžaduje dôslednú analýzu foriem a funkcií. Navyše v strednej Európe sú vypublikované tri etnologické atlasy, slovenský, maďarský a poľský, ktoré vytvárajú predpoklady na porovnanie našich poznatkov s ich poznatkami. Pre oblasť Juhoslávie a Chorvátska existuje taktiež výskumný materiál pre etnologický atlas, ale je nespracovaný.

Skúmané javy vôbec nie sú vytrhnuté z kontextu ako tvrdí Z. Beňušková. Autori dotazníka pre Etnografický atlas Slovenska, ktorý aj my používame, pri jeho zostavovaní vybrali kľúčové javy, ktoré nie v jednotlivostiach, ale v kontexte ostatných skúmaných javov vytvárajú obraz tradičnej kultúry skúmaného spoločenstva. Nezanedbateľná je tiež vizuálnosť a úspornosť vo vyjadrovaní kartografickej metódy. Odporúčal by som každému aspoň raz sa pokúsiť previesť do textu, všetko to, čo je na mape zobrazené graficky.

Z. Beňuškovej prekáža, že úvodný text O. Štefanku len minimálne korešponduje s obsahom máp. Nebolo cieľom O. Štefanku ani nás autorov máp, vytvoriť súhrnný komentár k publikovaným mapám. Ak by sme chceli napísať k mapám aj komentáre, potrebovali by sme na to aspoň o rok viac času, ale v grantovej agentúre VEGA sa uprednostňujú granty, ktorých trvanie nepresahuje tri roky. Komplexné využitie poznatkov z máp predpokladáme až v ďalšej etape našej práce, v uvažovanom projekte

Tradičná kultúra ako súčasť kultúrneho dedičstva slovenských menšín v strednej a južnej Európe, v ktorom chceme využiť poznatky zo všetkých nami skúmaných krajín.

Existuje ešte jedna možnosť využitia získaných poznatkov. Napísanie textových publikácií o tradičnej kultúre slovenských menšín v jednotlivých krajinách strednej a južnej Európy, v ktorých by boli využité nielen naše, ale aj všetky doteraz vy publikované poznatky. Bol by to veľký prínos pre uchovanie etnickej identity príslušníkov slovenských menšín, najmä detí, ktoré majú v školách vyučovací predmet – vlastná história a kultúra, kam patrí aj tradičná kultúra, vo väčšine prípadov, najmä tá. Je to výzva pre ďalších, mladších členov nášho vedeckého spoločenstva.

Tak isto Z. Beňuškovaj chýbajú v atlase ilustrácie. Žiaľ, v tomto prípade sa musím dotknúť aj finančnej stránky našich projektov. Na ilustrácie sme jednoducho nemali. Z tých istých dôvodov nemohol dostať Atlas ani atraktívnejšiu vydavateľskú podobu. Všetky naše doterajšie výskumy sú len minimálne (a publikované výsledky vôbec nie) finančne zabezpečené grantovou agentúrou VEGA. Tá podľa človekohodín (odporné slovo!) prideli peniaze rovnako na výskum v domácom prostredí, napríklad v Bratislave ako v zahraničí, kde sú náklady nepomerne vyššie. Márne sme na túto anomáliu upozorňovali, k zmene finančných pravidiel nedošlo.

Podstatnú časť potrebných finančných prostriedkov sme museli zabezpečiť zo sponzorských darov. Zoznam sponzorov je vždy uverejnený hneď za titulným listom. Verte, skladali sa po niekoľkých tisícoch. Veda, zvlášť spoločenskovedné disciplíny, nie je pre veľkých sponzorov atraktívna. Niekedy by som od bezmocnosti a zlosti až plakal, keď vidím koľko peňazí sa preje a prepije na rôznych recepciách usporiadaných pri viac ako malicherných príležitostiach.

P. Rozkošovi sa nepozdáva výber skúmaných lokalít, považuje ho za neúplný. Výber skúmaných lokalít je kompromisom medzi možnosťami výskumu členov Kultúrnej a vedeckej spoločnosti I. Krasku a našimi možnosťami, ktoré boli viac ako obmedzené financiami, ktoré sme mali k dispozícii. Napriek tomu som presvedčený, že aj tak Atlas poskytuje dostatočne plný a plastický obraz o tradičnej kultúre Slovákov žijúcich v Rumunsku. Nechcem byť zlomyseľný, nedá mi však, aby som nepoložil otázku – ako práve P. Rozkoš prispel k tomu, aby bolo vyskúmaných viac lokalít? Odpoveď nájdete v zozname skúmateľov.

P. Rozkoš upozorňuje na nezrovnalosti v číslovaní lokalít. Je to chyba, ktorá ide na vrub O. Štefanku, ktorý nerešpektoval číslovanie lokalít použité na mapách. Ja, ako vedecký redaktor som nemal možnosť zasiahnuť, lebo konečná podoba Atlasu vznikala v Nadlaku a nie v Bratislave. Táto nedôslednosť ma mrzí. Na jej odstránenie stačila predsa len väčšia pozornosť autora.

P. Rozkoš by tiež rád vedel, aké kritéria sme použili pri výbere máp. Mali sme hlavne jedno kritérium. V prvom rade musela byť na mape obsahom pokrytá väčšina skúmaných lokalít. Až potom sme brali do úvahy či obsah mapy vykazuje jednotnosť alebo rôznorodosť sledovaného javu. Uprednostňovali sme mapy, ktoré hovorili o rôznorodosti. Do výberu sme nezradili mapy, na ktorých boli obsahom pokryté len niekoľké a často od seba vzdialené lokality. Aj mapy, ktoré neboli vybrané na publikovanie sa dajú použiť, ak by sa prišlo k textovému spracovaniu získaného materiálu.

Z. Beňušková aj P. Rozkoš vo svojich pripomienkach spomínajú mapy, ktoré sú venované názvom tradičných javov. Je pravdou, že svojím obsahom sa dotýkajú záujmov dialektológie, ale aj etnológia využíva jazykové doklady, ktoré zvlášť v prípade spolužitia jazykovo odlišných spoločenstiev môžu veľa napovedať o ich vzájomnom vzťahu. V prípade skúmania príbuzenskej terminológie sa bez takýchto údajov nedá zaobísť. Etnológovia nezvyknú robiť pri výskume svoje zápisy v dôslednej fonetickej podobe, nie

sú na to vyškolení. Aj pri spracovaní a publikovaní používajú zjednodušený zápis. Voči takejto praxi sa nik doteraz nevyslovil. Neprijímam preto výhradu P. Rozkoša v tomto smere.

Taktiež neprijímam jeho výhradu voči dvojjazyčnosti Atlasu, keď ju považuje za nadbytočnú. Obdobnú výhradu vraj vyslovil aj D. Dudok v prípade Atlasu ľudovej kultúry Slovákov v Maďarsku. Obaja autori v tomto prípade nepochopili význam dvojjazyčnosti. Naším zámerom nebolo získanie vedomostí a ich sprístupnenie len slovenskému spoločenstvu. Naším zámerom je sprístupnenie týchto vedomostí aj väčšinovému spoločenstvu, s ktorým slovenské menšiny spoločne žijú. Vzájomné poznanie prehĺbuje vzájomné porozumenie a toleranciu, ktorá je viac ako potrebná v spolužití akejkoľvek menšiny s väčšinou.

Dôrazne sa ohradujem voči tvrdeniu P. Rozkoša, že "cítiť v Atlase... istý diletantizmus, je tam veľa amaterizmu." Vzhľadom na jeho vek tieto slová nemožno pripísať na vrub mladíckej nerozvážnosti. Je to urážka tak výskumníkov z radov slovenskej inteligencie v Rumunsku, ako aj nás, vedeckých pracovníkov zo Slovenskej akadémie vied a Univerzity Komenského. Takéto tvrdenie by muselo byť podložené serióznou analýzou a nielen odvolaním sa na moje konštatovanie v úvode k Atlasu, že "materiál získaný výskumom má vcelku dobrú úroveň, odráža sa v ňom však rozdielna erudovanosť výskumníkov." V tomto prípade to P. Rozkoš prehnal. Verím, že v budúcnosti bude viac vážiť svoje slová.

Pokúsil som sa vecne a podľa možnosti aj nezaujato objasniť všetky pripomienky a výhrady, ktoré boli uvedené, povedzme, že v recenziách vyššie spomínaných autorov. Snáď to prispeje k pochopeniu našej práce, ktorá ešte neskončila. Bol by som rád, keby sa našli z radov našich mladších kolegov takí, ktorí by prijali výzvu, ktorú ponúka zhromaždený materiál a začali uvažovať o jeho ďalšom využití.

Etnologický výskum Maďarov na Slovensku (Výsledky a perspektívy na prelome tisícročia)

József Liszka

Výskum populárnej kultúry viac ako polmiliónového maďarského etnika žijúceho v južných oblastiach Slovenska má síce isté tradície, svoje výsledky dosiahol však pomerne neskoro. Pred rokom 1918 oblasti dnešného južného Slovenska – až na otázky tzv. Palócov – prakticky vypadli zo záujmu maďarských etnografov a folkloristov. Po prvej svetovej vojne zase nebol dostatok kvalifikovaných maďarských odborníkov, ktorí by vedeli založiť a posilniť ozajstnú vedu v rámci maďarskej komunity na Slovensku (por. Liszka 1990a). Etnologický záujem o maďarské etnikum na Slovensku sa po druhej svetovej vojne prejavil z troch strán. Slovenskí etnológovia uskutočnili výskumy medzi maďarským obyvateľstvom južného Slovenska a na základe medzištátnych vedeckých dohôd etnografovia a folkloristi z Maďarska. Tunajšia maďarská komunita (ako “tretia strana”) síce tiež prejavila záujem o výskum svojej tradičnej ľudovej kultúry, po dlhé desaťročia sa však realizoval len v rámci amatérskej zberateľskej činnosti (por. Botík – Méryová 1981, Liszka 1988). Nebolo to však bez výsledkov (Juhász 1998, 1999, 2000a, 2000b, Liszka 1988a). Od druhej polovice sedemdesiatych rokov sa vrátili poslucháči národopisu z univerzít z Bratislavy, Brna, Budapešti, Debrecína, a do mladého maďarského národopisu na Slovensku doniesli so sebou viac odbornosti. Umiestnili sa prevažne v regionálnych (hlavne okresných) múzeách južného Slovenska (Liszka 1990b). Chýbala však koordinácia práce, ktorú nemohol nahradiť ani kultúrny zväz Maďarov v (Česko)Slovensku, Csemadok usilujúci sa sústrediť amatérskeho zberateľov južného Slovenska.

Kvalitatívna zmena nastala po roku 1989. Ešte v tom istom roku bola založená Národopisná spoločnosť Maďarov v Československu, ktorá prakticky dodnes sústreďuje maďarských národopisných zberateľov a etnológov na Slovensku (od roku 1993 Národopisná spoločnosť Maďarov na Slovensku a od 1997 Etnografická spoločnosť Maďarov na Slovensku). V roku 1991 došlo v organizačných rámcoch k založeniu Podunajského múzea v Komárne a Oddelenia pre výskum a dokumentáciu Maďarskej národnostnej menšiny na Slovensku s prisľúbenou perspektívou osamostatnenia a vytvorenia samostatného múzea Maďarov na Slovensku. Nič z toho sa však do dnešného dňa nepodarilo realizovať.

V roku 1996 bolo ako nezisková organizácia založené Fórum inštitút – Spoločenskovedný ústav v Dunajskej Stredě. Fórum vybudovalo postupne svoje oddelenia v Galante, Šamoríne a v Košiciach. V tomto procese 1. októbra 1997 vzniklo aj Etnologické centrum (neskoršie: Výskumné centrum európskej etnológie) v Komárne. Hlavným cieľom a najdôležitejšou úlohou centra je výskum populárnej kultúry v južných oblastiach Slovenska (samozrejme, s hlavným zreteľom na maďarské obyvateľstvo), dokumentácia výsledkov tohto výskumu, ako aj ich sprístupnenie. Okrem tradičných oblastí etnologického výskumu kladie centrum obzvlášť veľký dôraz na skúmanie interetnických vzťahov, na výskum zmien jednotlivých javov populárnej kultúry i na historické aspekty.

Výskumné centrum európskej etnológie založilo v súlade so svojimi prioritami Archív drobných sakrálnych pamiatok. Jeho cieľom je komplexná dokumentácia drobných

sakrálnych pamiatok, teda prístenných krížov, kaplniek, Božích muk, sôch svätých, kalvárií na území južného Slovenska. Dokumentácia jednotlivých podchytených objektov obsahuje verbálne popisy objektov, kresby, fotky, ako i s nimi súvisiaci archívny a folklórny materiál, ďalej výstrižky z novín atď. Doteraz sa podarilo zdokumentovať vyše tisíc objektov, čo je, samozrejme, iba malá časť pamiatok, ktoré sa na tomto, relatívne malom území v skutočnosti nachádzajú. Túto ojedinelú databázu môžu zúročiť odborníci na ochranu pamiatok pri vypracúvaní odborných posudkov (napríklad územných plánov pre samosprávy), no môže byť dôležitým prameňom aj pre folkloristov, etnológov a odborníkov venujúcich sa dejinám náboženstva a kultúrnej histórie.

V roku 1998 prezentovalo centrum svoje prvé výsledky pomocou výstavy fotografií pod názvom "Na slávu Božiu...". Výstava Drobné sakrálne pamiatky na Podunajskej nížine bola realizovaná v spolupráci s Múzeom Jánosa Xantusa v Győri (Maďarsko) a prezentovaná v Komárne, Bratislave, Košiciach a v Trebišove, v Csorne a v Budapešti (Maďarsko). V máji 2000 otvorili výstavu v rámci medzinárodnej konferencie venovanej výskumu drobných pamiatok v Bad Aussee (Rakúsko).

Výskumné centrum európskej etnológie nielen spravuje a nepretržite zveľaďuje odbornú (národopisnú a vlastivednú) knižnicu, ale neustále rozvíja i národopisný archív maďarskej etnológie na Slovensku a digitalizovaný fotoarchív. Pod názvom Acta Ethnologica Danubiana vydáva svoju ročenku, a to nielen v maďarskom a slovenskom jazyku, ale v určitých prípadoch aj v iných svetových jazykoch. Produkuje aj ďalšie edície, ako Notitia Historico-Ethnologica (kde sa publikujú výsledky výskumu z oblasti všeobecnej etnológie, historického a komparatívneho národopisu menšieho rozsahu), lokálne a regionálne monografie (Lokális és regionális monográfiák). V spolupráci s knižnicou v Šamoríne vydáva národopisnú bibliografiu Maďarov na Slovensku Bibliotheca Hungarica. Výskumné centrum európskej etnológie organizuje aj rôzne vedecké semináre a medzinárodné konferencie. Naposledy (18.-21. októbra 2000) bolo usporiadateľom 12. medzinárodnej etnokartografickej konferencie v Komárne.

Literatúra

Botík, Ján – Méryová, Margita red.

1981 *Teoretické a praktické problémy národopisného výskumu maďarskej národnosti v Československu. Príspevky z rovnomeného seminára v Dunajskej Strede 26.-28. mája 1980. Bratislava.*

Juhász Ilona, L.

1998 *Szlovákiai magyar náprajzi bibliográfia – Bibliográfia národopisu maďarskej národnosti na Slovensku (1987-1988). Dunajská Streda.*

1999 *Szlovákiai magyar náprajzi bibliográfia – Bibliográfia národopisu maďarskej národnosti na Slovensku (1989-1990). Dunajská Streda.*

2000a *Szlovákiai magyar náprajzi bibliográfia – Bibliográfia národopisu maďarskej národnosti na Slovensku (1991-1992). Dunajská Streda.*

2000b *Szlovákiai magyar náprajzi bibliográfia – Bibliográfia národopisu maďarskej národnosti na Slovensku (1993-1994). Dunajská Streda.*

Liszka József

1988a *Bibliográfia etnografie a folkloristiky maďarskej národnosti na Slovensku. Od začiatku 19. storočia do konca roku 1986. Bratislava..*

1988b *Metodické riadenie národopisného krúžku Csemadok v okrese Nové Zámky. Národopisné informácie* 1, 77-80.

- 1990a Národopisný výskum maďarskej národnostnej menšiny na Slovensku v medzivojnovom období. 1918-1938. Slovenský národopis 38, 568-573.
- 1990b *Etnografický výskum maďarskej národnosti v rámci vedecko-výskumnej činnosti regionálnych múzeí južného Slovenska. In: Vývoj a postavenie maďarskej národnostnej menšiny na Slovensku po roku 1948. Košice, 150-165.*
- 1994 *Über volkskundliche Forschungen der ungarischen Minderheit in der Slowakei. Österreichische Zeitschrift für Volkskunde. Band XLVIII/97, 277-283.*

Štúdium etnológie v Regensburgu

Ludmila Vágenknechtová

V súčasnosti sa ponúka viacero možností ako absolvovať časť štúdia v zahraničí. Po problémoch s vybavovaním štipendií, grantov a rôznych iných finančných podpôr sa študent po príchode na vybranú univerzitu a fakultu dostáva do kontaktu so systémom štúdia, ktorý sa často veľmi výrazne odlišuje od štruktúry štúdia na Slovensku. Ako príklad pre takéto porovnanie môže slúžiť nie tak veľmi vzdialená (z Bratislavy iba približne 470 km proti prúdu Dunaja) univerzita v stredovekom meste Rezne, čiže Regensburgu.

Snaha založiť v Regensburgu univerzitu mala dlhšiu tradíciu. Už v 15. storočí posielal bavorský vojvoda Albrecht IV. k pápežovi posolstvo s petíciou predstavujúcou Regensburg ako ideálne sídlo novej univerzity. Nakoľko mesto v tom období prežívalo hospodársky úpadok, pápež túto snahu nepodporil. Druhý neúspešný pokus o založenie univerzity sa odohral počas tridsaťročnej vojny, kedy tu mešťania chceli po dobytí mesta švédskymi vojskami založiť evanjelickú univerzitu. Ani v tomto období však univerzita nebola pre ďalšie vojnové a povojnové udalosti založená. Keď bol v roku 1810 Regensburg pripojený k Bavorskému kráľovstvu, opäť sa uchádzal o titul univerzitného mesta. V tomto boji však zvíťazil Mníchov a k založeniu univerzity v Regensburgu nakoniec došlo až po druhej svetovej vojne. V roku 1948 vznikol regensburský univerzitný spolok a v júli 1962 bolo rozhodnutie založiť v Regensburgu univerzitu potvrdené zákonom. S výstavbou celého komplexu sa začalo v novembri 1965 a trvala až do roku 1978, kedy boli postavené posledné priestory chemickej fakulty.

Katedra etnológie – Institut für Volkskunde – je spolu s viacerými filologickými odbormi súčasťou Filozofickej fakulty IV. S jej vznikom je veľmi úzko späté meno etnológa, univerzitného profesora Konrada Köstlina, v súčasnosti profesora na Inštitúte pre európsku etnológiu na Viedenskej univerzite. Ďalším významným profesorom v zatiaľ krátkom období pôsobenia Inštitútu je Prof. Dr. Christoph Daxelmüller, ktorý v Regensburgu pôsobil až do roku 1998. Po jeho odchode na univerzitu do Würzburgu zostalo miesto profesora jeden semester neobsadené. Až na zimný semester 1999/2000 bol ako zastupujúci profesor menovaný Prof. Dr. Daniel Drascek, ktorý mal tento post zastávať až do zvolenia nového profesora do tejto funkcie. Napriek tomu, že už v letnom semestri 2000 sa konal na toto miesto konkurz, situácia zostala stále nezmenená a čaká sa na ďalšie kolo výberového konania.

Okrem zmeny profesora je tu aj snaha premenovať katedru na Institut für vergleichende Kulturwissenschaft (Inštitút pre porovnávajúcu kultúrnu vedu). Termín Volkskunde je medzi pedagógmi považovaný za málo výstižný a najmä vďaka udalostiam počas druhej svetovej vojny ho mnohí spájajú s vtedajším ponímaním tejto vedy. Institut für Volkskunde sa zaoberá najmä nemeckou, prípadne európskou kultúrnou tradíciou, preto ani názov inštitútu neobsahuje termín etnológia, ktorý je v Nemecku spájaný so štúdiom mimoeurópskych kultúr. Podľa terminológie bežne používanej na Slovensku je však termín etnológia pre označenie odboru študovaného na univerzite v Regensburgu výstižný.

Etnológiu je možné v Regensburgu študovať v rôznych kombináciách a je iba na

študentovi, ktoré odbory si pre svoje štúdium zvolí. Ich počet je tiež rôzny, od jednodborového štúdia, ktoré je veľmi zriedkavé, až po kombináciu štyroch predmetov. Tie si študent rozdelí podľa vlastných priorít na jeden alebo dva hlavné odbory (erstes und zweites Hauptfach), ku ktorým si môže pripojiť jeden až dva vedľajšie odbory (erstes und zweites Nebenfach). Podľa toho, aký význam vo svojom štúdiu jednotlivým predmetom určil, sú naňho kladené aj rôzne nároky počas štúdia. Pokiaľ sa po určitom čase rozhodne pre zmenu odboru z hlavného na vedľajší alebo naopak, nič mu nebráni, aby sa podľa toho ďalej zariadil.

Štúdium na filozofickej fakulte v Regensburgu nie je rozdelené do jednotlivých ročníkov, ako sme zvyknutí na slovenských univerzitách. Ani pri bežnom zoznamovaní sa študent nestretne s otázkou "v ktorom si ročníku". Namiesto toho sa ho vždy pýtajú na počet semestrov, ktoré má za sebou. Hlavným medzníkom počas štúdia je tzv. medziskúška (Zwischenprüfung), ktorá ho delí na základné (Grundstudium) a hlavné (Hauptstudium). Podmienky pre pripustenie ku skúške, či je to medziskúška alebo záverečná skúška, sú dané iba počtom úspešne zvládnutých povinností, čiže sú úplne nezávislé od času, ktorý študent na univerzite už strávil.

Pokiaľ chce študent pristúpiť k medziskúške, musí spĺňať predpoklady pre uzavretie základného štúdia. Medzi tieto požiadavky patrí:

1) Doloženie úspešnej účasti na úvodnom seminári do štúdia etnológie. Tento je ako "Grundkurs" v ponuke pre študentov každý semester.

2) Doloženie úspešnej účasti na troch proseminároch z hlavného a dvoch proseminároch z vedľajšieho odboru.

3) Doloženie úspešnej účasti na exkurziách s celkovým trvaním minimálne 10 dní.

Medziskúška sa skladá z ústnej a písomnej časti. Predmetom dvojhodinovej písomnej skúšky je vybraná téma spomedzi tematických okruhov obsiahnutých v základnom štúdiu. Pre ústnu odpoveď si môže študent vybrať dve navštevované prednášky a dva navštevované prosemináre, ktorých látka bude obsahom skúšky. Popri tom je potrebné, aby mal základné znalosti z metodológie a z dejín etnológie v 19. a 20. storočí.

Úspešné absolvovanie medziskúšky je podmienkou pre vstup do druhej časti štúdia – hlavného štúdia (Hauptstudium). Tu si študent vyberá z ponúkaných "hlavných" seminárov (Hauptseminare), v rámci ktorých sa kladú už na výslednú seminárnu prácu vyššie nároky.

Hlavné štúdium je zakončené záverečnou magisterskou skúškou. Aby sa študent na nej mohol zúčastniť, musí úspešne absolvovať 3 hlavné semináre, pokiaľ je etnológia jeho prvým hlavným odborom, 2 hlavné semináre, keď si etnológiu zvolil za druhý hlavný odbor, prípadne iba jeden hlavný seminár, ak je etnológia jeho vedľajším odborom. Druhou podmienkou je účasť na exkurziách v rámci hlavného štúdia. Táto požiadavka je tiež odstupňovaná podľa toho, či je etnológia prvým alebo druhým hlavným odborom (10 dní) alebo je iba vedľajším odborom (5 dní). V prípade vedľajšieho odboru sa dokonca upúšťa od podmienky medziskúšky z etnológie, pokiaľ táto bola súčasťou štúdia iného vedľajšieho odboru. Veľmi často kritizovanou podmienkou nielen zo strany študentov, ale aj niektorých pedagógov, je doloženie absolvovania skúšky z latinčiny. Najčastejšou formou je tzv. Latinum, ktoré sa dá získať už v rámci štúdia na strednej škole.

Požadovaná hĺbka vedomostí a nároky na študenta na záverečných magisterských skúškach sú tiež rozdielne podľa toho, či je etnológia hlavným alebo vedľajším odborom štúdia. Pokiaľ je hlavným odborom, požadujú sa hlbšie vedomosti najmenej zo štyroch oblastí etnológie. Tieto sa ale nemôžu prekryvať s témou magisterskej práce. Ďalej sú potrebné hlbšie vedomosti z teórie a metodológie a oboznámenie s najdôležitejšími kultúrnymi teóriami. V neposlednom rade musí mať študent prehľad aj o smerovaniach

výskumu, či už v minulosti alebo o najaktuálnejších problémoch.

Pokiaľ je etnológia iba vedľajším odborom študenta, znižuje sa objem skúšky zo štyroch na dve oblasti etnológie a vedomosti z teórie a metodológie nie sú vyžadované až v takom rozsahu ako v prvom prípade.

Vlastná magisterská skúška pozostáva z trojhodinovej písomnej časti a hodinovej ústnej skúšky. Pokiaľ ide iba o vedľajší odbor, ústna skúška trvá iba pol hodiny a písomná časť môže aj úplne odpadnúť v prípade, že ju študent písal z iného vedľajšieho odboru. Pre študentov, ktorí si etnológiu zvolili za svoj prvý hlavný odbor, je povinnosťou vypracovať k záverečnej skúške magisterskú prácu. Táto je svojím rozsahom porovnateľná s diplomovou prácou na Slovensku.

Etnológia patrí aj medzi niekoľko povinne voliteľných odborov, spomedzi ktorých si študenti pedagogického smeru vyberajú jeden pre svoje vedecko-vzdelávacie štúdium (Erziehungswissenschaftliches Studium – EWS). Úspešná účasť na jednom cvičení a dvoch proseminároch a vypracovanie odbornej práce (Zulassungsarbeit) je podmienkou pre pripustenie k prvej štátnej skúške. Cieľom takýchto snáh je vzdelávať učiteľov v kultúrnej a sociálnej rovine, zoznámiť ich s vedeckými poznatkami v oblasti ľudovej kultúry a kultúry všedného dňa (Volkskultur und Alltagskultur), pomôcť im zorientovať sa v problematike kultúrnych procesov v ich podmienkach a historických súvislostiach. Popritom sa študenti zoznamujú s odbornou literatúrou v danom odbore, učia sa ju používať a hodnotiť.

Ponuka seminárov sa každý semester mení. Pedagógovia si sami určujú témy svojich seminárov a prednášok, jediným pravidelne sa opakujúcim kurzom je tzv. základný kurz (Grundkurs) pre študentov etnológie v prvom semestri. Prednášky a hlavné semináre sú výlučne v kompetencii profesora, preto sa v súčasnosti za semester koná iba jedna prednáška a dva semináre pre študentov v hlavnom štúdiu. Okrem toho majú študenti možnosť vybrať si z viacerých proseminárov.

Ako príklad pre ponuku predmetov v jednom semestri poslúži zoznam prednášok a seminárov v zimnom semestri 2000/2001:

Prednáška:

*Populäres Erzählen. Aspekte oraler und literarischer Kommunikation in Europa
(Populárne rozprávanie. Aspekty orálnej a literárnej komunikácie v Európe)*

Základný kurz:

*Einführung in die Volkskunde/Vergleichende Kulturwissenschaft
(Úvod do etnológie/porovnávacej kultúrnej vedy)*

Hlavné semináre:

Kulturelle Ordnungssysteme

(Kultúrne poriadkové systémy)

Der ethnographische Film. Visuelle Dokumentation und Kulturanalyse

(Etnografický film. Vizuálna dokumentácia a kultúrna analýza)

Prosemináre:

Festspiele zwischen Tradition und Modernität

(Slávnosti medzi tradíciou a novou tendenciou)

Von Schoßhunden und Zuchtbullen. Das Verhältnis zum Tier in

Vergangenheit und Gegenwart

(O izbových psíkoch a plemenných býkoch. Vzťah k zvieratú v minulosti a súčasnosti)

Exkurzie:

viacdenná exkurzia

jednodenná exkurzia – usporadievajú všetci vyučujúci

Vedecko-vzdelávacie štúdium

Prípravné kurzy/cvičenia:

Einführung in Entwicklungsgeschichte und Forschungsstand der Volkskunde in Bayern

(Úvod do štúdia dejín a výskumu v rámci etnológie v Bavorsku)

Einführung in die Denk- und Arbeitsweisen der Volkskunde/Europäischen Ethnologie

(Úvod do spôsobu zmyšľania a práce v národopise/európskej etnológii)

Prosemináre:

Fest und Brauch im europäischen Kulturvergleich

(Sviatok a obyčaj v európskom kultúrnom porovnaní)

Humor und Identität. Zur Funktion von Schwänken, Anekdoten und Witzen

(Humor a identita. K funkcii žartov, anekdot a vtipov)

Bilder lesen. Aspekte einer visuellen Anthropologie

(Čítanie obrazov. Aspekty vizuálnej antropológie.)

Prehľbovací seminár/kolokvium:

Quellen, Theorien und Methoden der Volkskunde.

(Pramene, teórie a metódy etnológie)

Univerzita v Regensburgu vznikala postupne v šesťdesiatych a sedemdesiatych rokoch 20. storočia. Je to nový komplex budov na spôsob amerických univerzitných areálov – kampusov, ktoré na jednej väčšej ploche sústreďujú viacero fakúlt a inštitútov spolu s knižnicami, jedálňou a inými zariadeniami pre študentov. Okrem centrálnej knižnice má každá fakulta vlastnú knižnicu so študovňou, ktorá ponúka neobvykle veľký výber literatúry v príručnej knižnici. Prvé štúdium je doteraz stále bezplatné, platí sa iba zápisné vo výške 103 DM, v ktorom je zahrnutý aj lístok na dopravu na celý semester. Zohnať ubytovanie pre študentov v Regensburgu nie je veľkým problémom. K dispozícii je niekoľko študentských domovov, prípadne sa ponúka možnosť bývať s viacerými študentmi v podnájme. Na slovenské pomery sú síce mesačné poplatky dosť vysoké (od 200 DM), napriek tomu tu študuje viacero mladých ľudí z Čiech, Poľska a Slovenska na vlastné náklady. Financie si získavajú brigádami počas semestra alebo prázdnin.

Štúdium v zahraničí je veľmi dobrou skúsenosťou s viacerých dôvodov. Nie je to len stretnutie so študentmi a pedagógmi z rovnakého odboru, konfrontácia s problémami podobného štúdia v inom prostredí, prípadne vylepšenie si svojich jazykových schopností. Je to najmä zážitok zo spoznávania cudzieho prostredia, vnímanie jeho vplyvu na človeka, pre niekoho dokonca trvalá alebo dočasná zmena životného štýlu.

Pre prípadných záujemcov o podobné skúsenosti je tu kontakt na regensburskú univerzitu: www.uni-regensburg.de.

Katedra etnológie v historickej retrospektíve

Ján Michálek

Etnológia sa radí k najstarším študijným odborom na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského. Význam tohto konštatovania docení každý, kto pozná čo len základné črty dovtedajšej histórie tejto práce na Slovensku: nevykonávali ju odborne školení bádatelia, pretože u nás nejestvovali dlho inštitúcie, ktoré by ich týmto smerom orientovali a pripravovali a nejestvovali tu ani také inštitúcie s dlhodobjším pôsobením, v ktorých by takíto vzdelanci mohli svoje výskumné zámery realizovať. Všetkým tým, ktorí do medzivojnových rokov dokázali v etnológii úspešne pracovať a najmä vytvoriť zberateľské, publikačné i teoretické diela porovnateľné s výsledkami v iných krajinách, patrí sa aj pri tejto príležitosti vysloviť uznanie a poďakovanie. Situácia, ktorá sa vytvorila po vzniku Česko-Slovenska priniesla aj pre štúdium ľudovej kultúry celkom nové podmienky.

Výrazným faktom v tomto zmysle bolo založenie Univerzity Komenského v Bratislave a v súvisi s tým najmä skutočnosť, že práve táto univerzita bola vo vtedajšom Česko-Slovensku prvá, ktorá zaradila do výučby etnografiu ako samostatný študijný odbor. Od roku 1921 pôsobil na fakulte ako profesor etnografie PhDr. Karel Chotek, ktorý sa zamerával na dve základné oblasti, a to na všeobecný a slovanský národopis. Okrem toho viedol semináre zamerané na slovenskú ľudovú kultúru, kde mohol vychádzať z priameho poznania slovenského prostredia. V prvých rokoch 20. storočia konal totiž na Slovensku terénne výskumy, z ktorých vzišla okrem iného národopisná monografia hontianskej obce Cerovo (1906), jedna z prvých prác tohto typu u nás. Chotkove prednášky navštevovali aj študenti zemepisu, histórie a archeológie. Na fakulte vybudoval odbornú knižnicu, ktorá prevyšovala vtedy všetko podobné, čo v tomto čase v odbore jestvovalo. Značná časť jej fondu je súčasťou knižnice Katedry etnológie dodnes. Roku 1932 prof. Karel Chotek odišiel natrvalo na svoje pôsobisko do Prahy.

Činnosť národopisného seminára bola obnovená v rokoch 1936-1939, keď začal ako externista na fakulte prednášať PhDr. Vilém Pražák a ako interný pracovník doc. PhDr. Peter G. Bogatyriov. Prvý sa, ako pracovník Univerzitnej knižnice v Bratislave a spolupracovník Slovenského vlastivedného múzea v Bratislave, zamerával na štúdium slovenskej ľudovej kultúry v širšom západoslovanskom a európskom kontexte, druhý najmä na rozličné témy ľudovej slovesnosti a teóriu národopisu a folkloristiky, pričom sa preslávil predovšetkým osnovaním svojského variantu uplatnenia funkčno-štruktúrálnej metódy v národopise. To k nemu pripútalo skupinu mladých študentov, z ktorých viacerí potom ostali pracovať v národopise, uplatňujúc túto metódu s veľkým úspechom (najmä Andrej Melicherčík). V rokoch 1941-1943 prednášal na fakulte národopis hosťujúci profesor dr. Bruno Schier z Lipska. Neskôr sa v prednáškach systematicky pokračovalo až v rokoch po druhej svetovej vojne. Medzivojnové obdobie vynieslo však do popredia niekoľko výrazných aktivít na univerzitnej pôde. Medzi ne na prvom mieste patrí príprava novej školenej generácie slovenských národopiscov, ktorá postupne bádateľsky i organizačne úspešne rozvíjala túto prácu od zberateľských až po publikačné výsledky. Etnografická a folkloristická práca na Slovensku zaznamenala aj výrazný kvalitatívny rast.

Národopisný výskum na Filozofickej fakulte v tom čase presahoval hranice vlastného

odboru a významné podujatia sa realizovali aj na ďalších pracoviskách fakulty. Najpozoruhodnejšie spomedzi nich treba vidieť vo veľkom zbere ľudovej prózy, ktorý organizoval prof. Frank Wollman v rokoch 1928-1938 prostredníctvom študentov slovanského seminára. Po jeho odchode z fakulty (kde pôsobil ako profesor porovnávacích dejín slovanských literatúr) výskum ešte pokračoval pod vedením slovenskej folkloristky Márie Kolečányiovej-Kosovej a prof. Eugena Paulinyho až do roku 1947. Študenti boli na túto prácu dobre pripravení na seminároch počas výučby, texty ľudovej prózy sa zapisovali podľa jednotných kritérií, zber bol zameraný na ľudovú prózu v celej šírke a takmer po celom území Slovenska. Týmto veľkým zberateľským podujatím, ktoré sa radí k najvýznamnejším svojho druhu u nás i v stredoeurópskom okolí, sa získal jeden z najväčších a najhodnotnejších fondov ľudovej prózy, aký kedy na Slovensku vznikol. A keďže bol získaný v pomerne krátkom časovom rozpätí ako výsledok systematickej a organizačne dobre vedenej výskumnej akcie, nadobudol význam nielen ako veľký materiálový súbor, ale aj ako reprezentatívny obraz o stave ľudovej prózy u nás v medzivojnovom období. To má veľký význam pre riešenie otázok vývinu prozaickej tradície. Dlhú sa však tento materiál v podobe náročnejšieho výberu nevyužíval, hoci bol pre tento účel editorsky pripravený. Až roku 1993 vyšiel z tohto fondu prvý zväzok výberu pod názvom Slovenské ľudové rozprávky I. (editor Viera Gašparíková), zameraný na stredné Slovensko. V tlači sa v súčasnosti pripravuje druhý zväzok.

Problematika ľudovej kultúry (v prednáškach i seminároch, diplomových, rigorózných i doktorandských prácach) sa však vyskytuje pomerne často aj na iných odboroch (kulturoológia, estetika, hudobná veda, slovenčina, sociológia, pedagogika, dejiny umenia, archeológia, religionistika i ďalšie).

Budovanie národopisu ako študijného odboru na Filozofickej fakulte nadobúda výrazný vzostup po druhej svetovej vojne. Už v roku 1947 sa obnovuje činnosť Národopisného seminára, v ktorom začínajú pôsobiť PhDr. Rudolf Bednárík a PhDr. Andrej Melicherčík, učiteľia dnešnej už staršej generácie etnografických a folkloristických pracovníkov na Slovensku. Obidvaja mali, najprv ako externí docenti, rozdielnu prípravu – R. Bednárík študoval národopis u prof. K. Chotka (patril k prvej skupine jeho poslucháčov), A. Melicherčík študoval slovenčinu a nemčinu s prednáškami prof. F. Wollmana, J. Mukařovského a potom najmä P. G. Bogatyriova, u ktorého si osvojil aj metódu funkčného štrukturalizmu. Vo svojom pôsobení na fakulte sa vhodne dopĺňali: prvý sa viacej venoval materiálnej a duchovnej kultúre, druhý teórii národopisu a slovesnému folklóru. Odlišné školenie a odlišné pracovné záujmy im ponúkali aj pestré teoreticko-metodologické pohľady, riešenia i výsledky pri štúdiu ľudovej kultúry. Spoločne vo výučbe uplatňovali komparatívne slavistické aspekty a zložky. Slovanský národopis sa stal natrvalo jednou zo základných konštánt výučby i výskumu a etnografia súčasťou slavistických kongresov. R. Bednárík a A. Melicherčík sa stali internými pracovníkmi fakulty (vo funkcii asistenta sa postupne vystriedali Ján Podolák, Viera Gašparíková, Anna Kostková, Jaroslava Skaliská). Odbor národopis bol organizačne pričlenený ku Katedre histórie, neskôr vzniká Katedra archeológie a národopisu a v roku 1960 Katedra archeológie, dejín umenia, etnografie a folkloristiky. Od roku 1969 jestvovala samostatná Katedra etnografie a folkloristiky a tá sa od roku 1993 premenovala na Katedru etnológie. Roku 1970 vznikol na fakulte Kabinet etnológie, ktorý sa po niekoľkých rokoch stal súčasťou katedry. Na odbornej príprave viacerých generácií etnografov a folkloristov v rokoch po druhej svetovej vojne sa zúčastňovalo niekoľko desiatok interných i externých učiteľov z viacerých pracovísk (z katedier v Prahe i v Brne, z Národopisného ústavu SAV, zo Slovenského národného múzea v Bratislave i v Martine a pod.), ktorí sa publikačne prejavovali aj v dvoch periodikách fakulty – v zborníku

Musaica, ale najmä v ročenke Ethnologia Slavica (doteraz vyšlo 29 ročníkov).

Ethnologia Slavica (vychádza od roku 1970) je jedno z najvýznamnejších periodík slavistického zamerania, ktoré od začiatku vychádza v cudzích jazykoch (najmä v nemčine a angličtine). Tento fakt na jednej strane zgrupoval početných bádateľov najmä zo slovanských krajín a na druhej strane umožnil slovenským autorom preniknúť s danou problematikou do širšieho (neslovanského) bádateľského kontextu, pretože v súlade s poslaním zborníka sa v publikovaných štúdiách komparatívny prístup neobmedzoval len na problematiku vzájomných medzislovanských vzťahov v ľudových kultúrach, ale aj na vzťahy slovanských kultúr ku kultúram neslovanských národov (najmä v strednej a východnej Európe). Zborník vychádza v súčasnosti pod názvom Ethnologia Slovaca et Slavica, a patrí k dôležitým článkom zahraničnej výmeny publikácií v rámci univerzity.

Na Katedre etnografie a folkloristiky sa permanentne dosahovali dobré výsledky, ktoré ovplyvňovali charakter národopisného výskumu u nás v celom rozsahu vedeckovýskumnej a publikačnej činnosti. Na katedre i v Kabinete etnológie sa zgrupovala výkonná skupina pedagógov a výskumníkov, ktorí sa významnou mierou zúčastňovali na formovaní i realizovaní tej koncepcie národopisného výskumu v povojnovom období, vychádzajúcej z historických i súčasných, dobových potrieb vedy a spoločnosti. V súvislosti s tým sa sformovala úzka spolupráca vtedajšieho základného inštitucionálneho trojuholníka národopisných pracovísk na Slovensku – Katedry etnografie a folkloristiky Filozofickej fakulty UK, Národopisného ústavu SAV a Slovenskej národopisnej spoločnosti a Slovenského národného múzea v Martine. Výsledky tejto spolupráce sa prejavovali a mali úžitok nielen navonok v reprezentačných dielach, ale aj dovnútra týchto pracovísk. Išlo tu najmä o prepojenie pedagogickej, vedecko-výskumnej a múzejnej práce, pričom vklad a pozícia katedry bola v tomto smere veľmi výrazná.

Predovšetkým katedra pre akademické a múzejné pracoviská pripravovala absolventov a treba povedať, že na ich príprave sa značnou mierou zúčastňovali pracovníci týchto inštitúcií. Študenti konali odborné práce a praxe v múzeách i v Slovenskej akadémii vied a boli neraz priamo zapojení do ich výskumných či zberateľských úloh. Účasť študentov (pod vedením pedagogického, výskumného, či múzejného pracovníka) sa často nekončila len prácou v teréne, zberom materiálu, či jeho spracovaním pre archív, zbierkový fond, ale pokračovala najmä v rozličných písomných prácach bezprostredne súvisiacich so štúdiom (seminárne, diplomové práce, súťaže ŠVOČ a iné). To dostávalo na vysokú úroveň jednak odbornú prax študentov, ich záverečné práce a vôbec ich odbornú prípravu, na druhej strane sa tak znásoboval výskumný potenciál. Z takejto dlhodobej spolupráce vzišli cenné výsledky: saturovala sa potreba dobre pripravených absolventov pre rozvoj múzejníctva i výskumu, zrealizovali sa rozsiahle zberateľské podujatia, ktoré patria vo viacerých prípadoch k najvýznamnejším v dejinách slovenského národopisu.

Ako príklady možno uviesť rozsiahle terénne výskumy v oblasti agrárnej etnografie, slovesného, hudobného i tanečného folklóru. Vznikli tak početné reprezentatívne diela, ktoré vstúpili do dejín národopisu (napríklad mimoriadne rozsiahla a prínosná bola účasť univerzitných pracovísk na veľkých a dlhodobých projektoch ako bol Atlas ľudovej kultúry Slovenska a Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska).

Vytvorenie koncepcie národopisného výskumu a sformovanie spomínanej spolupráce spočívalo v rokoch po druhej svetovej vojne na výraznej bádateľskej požiadavke zmocniť sa etnokultúrnych procesov, ktoré nastupovali a prebiehali spolu s hospodársko-spoločenským vývinom. V povojnových rokoch žila naša vidiecka poľnohospodárska spoločnosť ešte v podmienkach relatívne ustáleného spôsobu života so silnými pozíciami tradičnej kultúry.

Táto situácia sa však začala prudko meniť, preto musel národopis prijať úlohu sledovať účinky vývoja industriálnej spoločnosti na tradičnú kultúru, pričom tieto procesy prebiehali v podobe a intenzite, ktorá bola len v ojedinelých prípadoch porovnateľná s inými krajinami. Je ku cti slovenskej vedy o ľudovej kultúre, že dokázala na túto situáciu reagovať v celom rozsahu, a to ako teoreticky – nastolením a riešením dobových zmien v predmete svojho bádania, najmä však v terénnej bádateľskej práci, kde išlo primárne o zmapovanie stavu tradičnej ľudovej kultúry, získanie čo najväčších a najspoľahlivejších materiálových fondov z rozličných oblastí materiálnej, duchovnej i sociálnej kultúry. Preto sa postupne organizovali veľké podujatia (Horehronie, Žakarovce, zber zbojníckych tradícií, spomienkového rozprávania, expedícia na slovensko-moravskom pohraničí a pod.). V súvislosti s tým vznikli opäť veľké publikácie. Katedra sa v tomto úsilí dlhodobo zamerala najmä na rozsiahle výskumy spojené s prípravou veľkých národopisných monografií. Tak vznikli postupne monografie Zamaguria, Liptovskej Tepličky, Vajnora, Rače, Záhorskej Bratislavy, Starej Turej, Brezovej pod Bradlom, Hornej Cirochy, Hornádskej doliny, Gemera-Malohontu a ďalšie. Odborný význam týchto monografií je predovšetkým v tom, že sú spracované napospol na novom dobovom výskumnom materiáli a sú teda jednotlivo i súhrnne poznaním stavu ľudovej kultúry v danej lokalite, regióne, ale aj na Slovensku, pretože svojou početnosťou a záberom zasahujú takmer celé územie Slovenska. V tomto zmysle sú a ostanú cenným zdrojom informácií a poznatkov. Stali sa však aj efektívnym modelom spolupráce viacerých výskumných, múzejných, pedagogických i správnych inštitúcií. Pod odborným vedením učiteľov sa výskumom v rámci odbornej praxe zúčastňovali študenti národopisu (niekedy i iných vedných disciplín – histórie, jazykovedy, archeológie a i.), pričom mnohí z nich dokázali pripraviť štúdie pre publikovanie aj v príslušných monografických dielach. Bol to aj optimálny model spojenia odbornej praxe študentov odboru s pedagogickou prácou, ktorá sa takto citeľne skvalitňovala. Touto spoluprácou bola odborná prax a celá činnosť aj finančne dobre zabezpečená (najmä zásluhou Slovenskej národopisnej spoločnosti, Národopisného ústavu SAV, Slovenského národného múzea v Martine, Podtatranského múzea v Poprade i ďalších múzeí, ale aj zásluhou niektorých miestnych úradov štátnej správy), čo sa vzťahovalo aj na vydanie často nákladných publikácií.

To, čo som tu krátko naznačil, nepredstavovalo na katedre nejaké výnimočné situácie, išlo len o bežnú prax. Zatiaľ čo sa na mnohých iných pracoviskách o takýchto aktivitách neraz len uvažovalo, ak nechcem povedať, že snívalo, tu sa ako štandard realizovala v nejednom ohľade vzorová a osvedčená efektívna prax študentov. Všetci zainteresovaní vrátane študentov boli takto zaujatí konkrétnou užitočnou prácou, čím sa neraz vyhli neproduktívnym činnostiam, napríklad v podobe sterilného schôdzovania, rozličných pseudoaktivít atď.

A povedané nakoniec, katedra touto postupne sformovanou koncepciou výučby a výskumu, jej dlhodobým uskutočňovaním v podobe značného počtu veľkých monografických prác (ako aj ďalšou publikačnou činnosťou) závažným spôsobom prispela k vytvoreniu nevyhnutného predpokladu pre riešenie tých úloh, ktoré má už dlhší čas v podobe grantov na programe dnes. Ide o štúdium slovenskej ľudovej kultúry v širšom stredoeurópskom kontexte, s rastom pozície komparatívnych prác a s posilňovaním jeho smerovania od etnografie k etnológii i ku kultúrnej a sociálnej antropológii. A tým aj k ďalšiemu, hlbšiemu poznaniu a sebazpoznaniu Slovákov v ich historickom vývine i v súčasnosti. Katedra etnológie si od svojho vzniku roku 1921 až po súčasnosť získala pozíciu aktívneho, konštruktívneho a silného pracoviska nielen Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, ale i celého výchovno-vzdelávacieho a vedeckého prostredia Slovenska.

Študentská vedecká odborná konferencia v Bratislave

Jana Hluchá

Dňa 26. apríla 2001 sa na pôde Katedry etnológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave uskutočnilo ďalšie kolo Študentskej vedeckej odbornej konferencie.

Zapojilo sa do nej šesť študentiek a dvaja študenti. Dvaja účastníci boli z tretieho ročníka, zvyšok tvorili druháci. Na konferencii boli prítomní aj niekoľkí pedagógovia z Katedry etnológie, hostia z Ústavu etnológie SAV, ale, samozrejme, aj kolegovia s ťažiacich z nižších a vyšších ročníkov.

Všetky prezentácie študentských prác si pozorne vypočula aj hodnotiaca komisia, ktorej predsedníčkou bola PhDr. Hana Hlôšková, CSc. z Ústavu etnológie. Členmi poroty boli: Doc. PhDr. Ľubica Droppová, CSc., Mgr. Miroslava Mačorová, Mgr. Silvia Letavajová. Zástupkyňou študentov v nej bola Jana Hluchá a celý priebeh konferoval Branislav Kadlečík, obaja študenti štvrtého ročníka.

Svoje práce prezentovali tieto študentky a študenti:

Nina Hanuliaková, z tretieho ročníka, predstavila prípadovú štúdiu s názvom: "Rodinné hospodárenie ako životný štýl." Na základe materiálu, ktorý získala výskumom v Lome nad Rimavicou v rodine Kubaliakovcov, prezentovala dôvody, ktoré ich viedli k tomu, aby si založili rodinné hospodárstvo.

Študent druhého ročníka – **Pavol Mikula** – prezentoval svoj príspevok, ktorý sa zaoberal vplyvom cirkvi na kultúrno-spoločenský život v obci Hrušov.

Miroslava Koreňová, poslucháčka druhého ročníka, prispela ku študentskej konferencii svojou prácou, ktorá sledovala zmeny a súčasný stav v tradičnom ľudovom odeve v Hrušove po 2. svetovej vojne.

Petra Klobušická, z druhého ročníka, sa zase zamerala na dedinskú folklórnu skupinu v Hrušove, pričom si všímala jej reprezentačné funkcie a vplyv na udržiavanie tradičných obyčají v tejto obci.

Jana Tonkovičová, študentka druhého ročníka, pútavým spôsobom a s pomocou vlastnej video-nahrávky predstavila rómsku osadu Mólča.

V záverečnom vyhodnotení sa na treťom mieste umiestnila študentka druhého ročníka **Martina Hladíková** s prácou: "Podoby zmien pohrebných obyčajov v obci Hrušov." Poukázala v nej na vývojové zmeny v pohrebných obyčajoch, ktorých hlavným faktorom bolo zavedenie miestneho Domu smútku po roku 1986. Všímala si aj pripravenosť na smrť u ľudí, starostlivosť o hroby a postoje k samovrahom.

Študent tretieho ročníka **Vladimír Potančok** obsadil druhé miesto so svojim príspevkom s názvom: "Apotropajné, magické a plodonosné funkcie predmetov používaných pri pečení chleba a obradového pečiva u Slovanov." Pri písaní práce čerpal z dostupnej literatúry, pričom v prezentácii sa bližšie zaoberal tromi významnými pomôckami pri pečení, ktorými sú: sito, dieža a lopata. Analyzoval ich symboliku a funkcie, okrem iného aj v rodinných obradoch.

Vítazkou tohtoročnej Študentskej vedeckej odbornej konferencie sa stala poslucháčka druhého ročníka **Zuzana Krátka**. Prezentovala časť zo svojej rozsiahlej práce, ktorá vznikla na základe ročníkového terénneho výskumu v obciach Hrušov a Čelovce, a má názov: "Rozprávanie povestí a jeho súvis so životom a charakterom obcí Hrušov a

Čelovce.“ Autorka poukazuje hlavne na výskyt démonologických povestí v tejto oblasti, ale venuje sa aj historickým povestiam.

Účastníci, ktorí sa umiestnili na prvých troch miestach, sa zúčastnili aj celoslovenského kola ŠVOK, ktoré sa konalo v Nitre.

ŠVOUČ 2001 – Nitra

Norbert Švec

Dňa 3. 5. 2001 sa na pôde Univerzity Konštantína Filozofa, na Katedre folkloristiky a regionalistiky konalo katedrové kolo ŠVOUČ, kde prezentáciu svojich prác predviedlo 14 poslucháčov univerzity, pred auditóriom svojich kolegov a poroty. Prezentácia bola rozdelená do dvoch sekcií:

1. Etnologický výskum – kde bolo úlohou študentov podať prezentáciu výsledkov vlastného terénneho výskumu etnologických alebo folkloristických tém. Prezentácia obsahovala 12 prác, kde nechýbali aj také, ktorých obsahom boli témy slovenskou etnológiou ešte nespracované.

2. Výskum folklóru a jeho interpretácia – umelecká interpretácia spracovania vlastného terénneho výskumu, s teoretickým komentárom danej problematiky. Praktické ukážky boli z tradičného tanca a hry na ľudovom hudobnom nástroji – fujare.

Väčšina prezentácií bola prednesená ako štruktúrované projekty diplomových prác študentov štvrtých ročníkov, no nechýbali aj vydarené práce poslucháčov nižších ročníkov.

Ako prvá predniesla svoj projekt diplomovej práce Jarmila C. Nagy-Juhászová, v ktorom sa zamerala na štúdium problému pod názvom *Pozícia ženy v etnicky a konfesijné zmiešaných manželstvách v Nadlaku*. Sledovala problém zachovania etnického a konfesijného vedomia manželských partnerov, patriarchálnosť v rodine, ako aj vzájomné vzťahy príbuzných.

Vysokohorský nosič – legenda a skutočnosť – práca, ktorej prezentácia v podaní Kataríny Novákovej zaujala svojou bohatosťou, pútavým prednesom a novým tematickým prínosom do etnologického bádania. Venovala sa historickému prehľadu pôsobenia horských nosičov v rozličných lokalitách, vývinu tohto remesla, pohľadom turistov na ich prácu, profesionalite, spoločenskému štatútu, ohodnoteniu, vnímaniu okolitej prírody, motivácii a pohnútkam vykonávania tejto práce, ale aj sankciám za porušenie kódexu nosičov. Vyzdvihla spoločensko-profesijné akcie týchto nadšencov, ako sú preteky vysokohorských nosičov “Šerpa raelly“ so svojimi rekordmi vo vynáške, tak v mužskej ako aj v ženskej kategórii, ale spomenula aj múzeum, či hudobnú kapelu. V súčasnosti existuje takáto forma vynášky potravín, materiálu a vlastne všetkého s čím sa vo vysokohorských chatách turisti stretnú, už len vo Vysokých Tatrách. Mnohí sa v tejto svojej práci stali legendami. V zahraničí ich nahradili lanovky a vrtuľníky. Výskum a zozbieranie materiálu k tejto problematike bol veľmi zdĺhavý a časovo náročný a vzhľadom na objekt výskumu aj patrične fyzicky namáhavý. Projekt diplomovej práce bol obohatený množstvom fotografií, príležitostných plagátov, brožúr, nakoľko literatúra k tejto problematike prakticky neexistuje.

Fenomén “grafity“ ako subkultúru mesta prezentoval Daniel Ország v práci *Grafity – výraz skupinovej identity v urbánnom prostredí*. Poukázal na vnímanie tohto prejavu zo strany “grafitákov“, ako aj obyvateľov mesta. Zaoberal sa vývojom grafitov ako prostriedkov komunikácie, jednotlivými skupinami mládeže, venujúcimi sa tejto činnosti, problémami, s ktorými sa stretávajú, ale aj celkovým životným štýlom takejto skupiny (hudba, slangové výrazy, časopisy, ciele). K tomuto prvému pokusu v slovenskej etnológii získaval materiál z rôznych špecializovaných zahraničných časopisov, ako aj z celosvetovej siete Internet.

Obraz života mládeže v lokálnom prostredí a jeho vzťah k obradovej kultúre v porovnaní súčasnosti a stavu v 40.-50. rokoch 20. storočia, opis ich spoločenského života a príležitosti stretania sa uviedla Miroslava Hollá v práci *Postavenie mládeže v lokálnom spoločenstve a jej zapojenie do obradovej kultúry*.

Základným kritériom práce *Analýza životnosti pranostík a ich interpretácia z hľadiska nositeľov* od Jany Gumanovej, bolo podchytenie prirodzenej alebo umelej životnosti pranostík v oblasti Nižná Olšava a v regióne Zemplín. Analýzou materiálu, získaného terénnym výskumom, poukázala na šírenie a znalosť významu pranostík u detí predškolského veku, starších chlapcov a dievčat, v dedinskom a mestskom prostredí.

Expozíciu Slovenského poľnohospodárskeho múzea v Nitre venovala svoju pozornosť Alena Furmánková v práci *Múzeá v prírode na Slovensku so zameraním na Slovenské poľnohospodárske múzeum v Nitre*. Priblížila vývoj a dnešnú situáciu SPM, ako aj múzeí v prírode všeobecne. Študentka prezentovala aj zákulisie príprav a samotnej práce lektorovania v tomto areáli, počas každoročnej výstavy Agrokomplex, na ktorom sa sama aktívne zúčastnila. Prílohu práce tvorila anketa, pomocou ktorej zisťovala vedomosti Nitrančanov o SPM.

Problematiku púte v obci Gaboltov s názvom *Náboženské púte do Gaboltova* predstavila Žaneta Lešičková. Venovala sa púti vo všeobecnosti, ale hlavne súčasnému stavu púte, spoločenko-ekonomickému aspektu, vzájomným vzťahom a zvyklostiam oboch skupín – Rómov a Nerómov, ktorí sa na tejto púti k úcte svätého Škapuliara zúčastňujú.

Katedrové kolo ŠVOUČ, bolo poprepletané aj praktickými ukážkami. S prvou sa predstavil študent Marek Tobolka svojou interpretáciou podpolianskych melódií na fujare. V teoretickej časti svojej práce pod názvom *K výskumu ľudovej hudobnej tradície v troch obciach na pomedzí Liptova a Dolnej Oravy* sa venoval hráčovi a výrobcovi ľudových hudobných nástrojov. Predstavil filozofiu hrania tohto interpreta ľudových piesní, jeho repertoár, ako aj hráčske príležitosti. Z terénneho výskumu sa mu podarilo zozbierať piesne zo Zuberca, Habovky, Huty a okolia.

Z opätovného zberu uspávaniek v obci Belince, ktorý uskutočnila Adriana Midlerová vznikla práca – *K problematike medzigeneračného prenosu folklórneho žánra (Uspávanka v mikroprostredí rodiny)*. Poslucháčka sa venovala životnosti uspávaniek, udržiavaniu v súčasnom povedomí a okolnostiam ich používania.

Teoreticko-praktický charakter mala práca Daniely Javorskej – *Zmena postavenia ženy v ľudovom tanci na Zemplíne (na príklade obcí Parchovany a Pozdišovce)*. Vychádzala z materiálov ako tanečná etiketa, kanonické vizitácie či župné materiály. Zaoberala sa tanečnými príležitosťami a skutočnosťami, ktoré boli s nimi spojené, vývojom postavenia ženy v spoločnosti a v rodinnom živote, čo vplývalo aj na jej postavenie a funkciu v tanci. Vyzdvihla potrebu opätovného vrátenia sa k modelu, keď aj v tanečnej praxi mal vedúcu úlohu v tanci muž, s poukazaním na realitu v tanečných súboroch. Prezentáciu vhodne doplnila videonahrávkou a vlastnou ukážkou párového tanca.

Mária Žúreková a Zuzana Michalková vo svojej práci s názvom *Medzigeneračný prenos Štedrej večere a zmeny s tým spojené*, použili pri získavaní materiálu metódu "case study". Výskumy robili každá z nich vo svojich rodinách, pozostávajúcich z troch generácií na Liptove a z okolia Michaloviec. Venovali sa spôsobu prípravy, časovým aspektom, stolovaniu, rôznych jedál a iným skutočnostiam. Porovnávali model Štedrej večere z 50. rokov a dnešný, na ktoré vplývali rozličné udalosti či konfesie. Prišli k záveru, že dôležitou skutočnosťou je kompromis v rodine, no zdrojom prenosu zvykov v rodine je matka.

Goralským tancom sa zaoberal Vladimír Vnenčák – *Goralský tanec – choreograficko-motivický rozbor*. Venoval sa jeho lokalizácii, vplyvu etnických faktorov, valašskej kolonizácii, vývoju ako aj zachovaniu tanca. Prezentoval na teoreticko-praktickej báze bohatú motiviku goralského tanca.

Porota ocenila súťažné práce takto:

Sekcia – Etnologický výskum

1. Katarína Nováková (4. roč.):

Vysokohorský nosič – legenda a skutočnosť

2. Daniel Országh (4. roč.):

Grafity (Výraz skupinovej identity v urbánnom prostredí)

3. Mária Žúreková, Zuzana Michalková (2. roč.)

Medzigeneračný prenos Štedrej večere a zmeny s tým spojené

Sekcia – Výskum folklóru a jeho interpretácia

1. cena neudelená

2. Daniela Javorská (4. roč.):

Zmena postavenia ženy v tanci na Zemplíne – na príklade obcí Zamutov a Parchovany

3. Vladimír Vnenčák (4. roč.):

Goralský tanec – choreograficko-motivický rozbor

Zloženie poroty:

Predseda: doc. PaedDr. Bernard Garaj, CSc.

PhDr. Margita Jágerová

PhDr. Dušan Belko, CSc.

Anna Bambúchová – poslucháčka

Norbert Švec – poslucháč

Etnologické rozpravy

Vydáva Etnografické múzeum SNM, Ústav etnológie SAV, Slovenská národopisná spoločnosť pri SAV

Časopis kontinuítne nadväzuje na časopis Národopisné informácie (1967-1993)

Ročník VIII, 2001, číslo 1

Vychádza dvakrát ročne

Redakcia: Peter Salner (zodpovedný redaktor)

Zuzana Beňušková

Ingrid Kostovská

Martina Pavlíková

Redakčná rada: Jaroslav Čukan, Viera Feglová, Milan Leščák, Martin Mešša, Juraj Podoba, Katarína Popelková

Adresa redakcie: Ústav etnológie SAV, Jakubovo nám. 12, 813 64 Bratislava

e-mail: uetbenus@klemens.savba.sk

Náklad: 350 ks

Tlač: ZING PRINT

Registračné číslo MK SR: 924/94

ISSN 1335-5074